UDK 34(058)

ISSN 0350-8501
e-ISSN 2560-3116

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

ЗБОРНИК РАДОВА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У НИШУ

БРОЈ 108 | ГОДИНА LXV | 2026

FACULTY OF LAW
UNIVERSITY OF NIŠ

COLLECTION OF PAPERS FACULTY OF LAW, NIŠ

N^{O} 108 | YEAR LXV | 2026

Ниш/Niš 2026

ЗБОРНИК РАДОВА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У НИШУ

Ниш, 2026

Издавач
Правни факултет Универзитета у Нишу

За издавача
Проф. др Предраг Цветковић, декан

Главни и одговорни уредник
Др Марина Димитријевић,
редовни професор Правног факултета Универзитета у Нишу

Уредник рубрике
Др Сања Ђорђевић Алексовски,
доцент Правног факултета Универзитета у Нишу

Редакциони одбор

Др Наташа Стојановић, редовни професор Правног факултета Универзитета у Нишу

Др Саша Кнежевић, редовни професор Правног факултета Универзитета у Нишу

Др Срђан Голубовић, редовни професор Правног факултета Универзитета у Нишу

Др Марија Игњатовић, редовни професор Правног факултета Универзитета у Нишу

Др Александар Мојашевић, редовни професор Правног факултета Универзитета у Нишу

Др Сања Марјановић, редовни професор Правног факултета Универзитета у Нишу

Др Славиша Ковачевић, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Нишу

Др Урош Здравковић, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Нишу

Научни савет

Др Мирослав Ђорђевић, научни сарадник Института за упоредно право у Београду

Др Гордана Илић Попов, редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду

Др Весна Кнежевић Предић, редовни професор Факултета политичких наука Универзитета у Београду

Др Љубинка Ковачевић, редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду

Др Миливоје Лапчевић, доцент Правног факултета Универзитета у Крагујевцу

Др Душан Николић, редовни професор Правног факултета Универзитета у Новом Саду

Др Дејан Поповић, професор емеритус Правног факултета Универзитета у Београду

Др Бојан Урдаревић, редовни професор Правног факултета Универзитета у Крагујевцу

Међународни редакциони одбор

Др Желько Бартуловић, редовни професор Правног факултета Свеучилишта у Ријеци, Хрватска

Др Серјогин Андреј Викторович, доцент Руског економског универзитета „Г. В. Плеханов“ у Москви, Руска Федерација

Др Панајотис Главинис, редовни професор Правног факултета Аристотеловог универзитета у Солуну, Грчка

Др Федерика де Јулис, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Парми, Италија

Др Стојан Иванов, доцент Правног факултета Универзитета „Св. Климент Охридски“ у Софији, Бугарска

Др Мустафа Јасан, ванредни професор Правног факултета Универзитета за демократију у Измиру, Турска

Др Баха Јигит Сајин, доцент Правног факултета Универзитета Коч у Инстанбулу, Турска

Др Маријатереза Карбоне, ванредни професор Правног факултета Универзитета „Magna Graecia“ у Катанцару, Италија

Др Гордана Паовић Јекнић, редовни професор Правног факултета Универзитета Црне Горе у Подгорици, Црна Гора

Др Дарко Радић, редовни професор Правног факултета Универзитета у Бањој Луци, Република Српска, Босна и Херцеговина

Др Желько Радић, редовни професор Правног факултета Свеучилишта у Сплиту, Хрватска

Др Ангел Ристов, редовни професор Правног факултета „Јустинијан Први“ Универзитета „Ћирило и Методије“ у Скопљу, Северна Македонија

Др Димитрије Ћеранић, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Источном Сарајеву, Република Српска, Босна и Херцеговина

Др Кармен Хименез Салседо, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Кордоби, Шпанија

Секретар Редакције: Невена Стаменковић Павловић, асистент Правног факултета Универзитета у Нишу
Лектура:
Гордана Игњатовић (енглески)
Милена Богдановић (српски)

Технички уредник: Ненад Милошевић
Технички уредник онлајн издања: Владимир Благојевић
Штампа: Донат Граф д.о.о. Београд
Тираж: 50

Часопис излази три пута годишње.

Радови у овом научном часопису лиценцирани су у складу са лиценцом Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0).

Штампање Зборника радова Правног факултета у Нишу је финансијски помогло Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије, по Уговору евиденциони број: 451-03-399/2026-03 од 16.4.2026. године.

ЦЕНТАР ЗА ПУБЛИКАЦИЈЕ Правног факултета Универзитета у Нишу, Ниш, Трг краља Александра 11, тел. +381 18 500201, zbornik@prafak.ni.ac.rs, www.prafak.ni.ac.rs

Зборник радова Правног факултета у Нишу под називом Collection of Papers, Faculty of Law, Niš је у пуном тексту доступан у:

- SCIndeks – Srpski citatni indeks
- Directory of Open Access Journals - DOAJ
- Central and Eastern European Online Library – CEEOL
- HeinOnline
- EBSCO база података (Legal Source)
- ERIH PLUS
- Open policy finder (Sherpa Romeo)

COLLECTION OF PAPERS, FACULTY OF LAW, NIŠ
Niš, 2026

Publisher
Faculty of Law, University of Niš

For the Publisher
Prof. dr Predrag Cvetković, Dean

Editor-in-Chief
Dr Marina Dimitrijević, Full Professor,
Faculty of Law, University of Niš

Section Editor
Dr Sanja Đorđević Aleksovski, Assistant Professor,
Faculty of Law, University of Niš

Editorial Board

Dr Nataša Stojanović, Full Professor, Faculty of Law, University of Niš

Dr Saša Knežević, Full Professor, Faculty of Law, University of Niš

Dr Srđan Golubović, Full Professor, Faculty of Law, University of Niš

Dr Marija Ignjatović, Full Professor, Faculty of Law, University of Niš

Dr Aleksandar Mojašević, Full Professor, Faculty of Law, University of Niš

Dr Sanja Marjanović, Full Professor, Faculty of Law, University of Niš

Dr Slaviša Kovačević, Associate Professor, Faculty of Law, University of Niš

Dr Uroš Zdravković, Associate Professor, Faculty of Law, University of Niš

Scientific Council

Dr Miroslav Đorđević, Research Associate, Institute of Comparative Law, Belgrade

Dr Gordana Ilić Popov, Full Professor, Faculty of Law, University of Belgrade

Dr Vesna Knežević Predić, Full Professor, Faculty of Political Sciences, University of Belgrade

Dr Ljubinka Kovačević, Full Professor, Faculty of Law, University of Belgrade

Dr Milivoje Lapčević, Assistant Professor, Faculty of Law, University of Kragujevac

Dr Dušan Nikolić, Full Professor, Faculty of Law, University of Novi Sad

Dr Dejan Popović, Professor Emeritus, Faculty of Law, University of Belgrade

Dr Bojan Urdarević, Full Professor, Faculty of Law, University of Kragujevac

International Editorial Board

Dr Željko Bartulović, Full Professor, Faculty of Law, University of Rijeka, Croatia

Dr Seregin Andrey Viktorovich, Assistant Professor, Plekhanov Russian University of Economics, Moscow, the Russian Federation

Dr Panagiotis Glavinis, Full Professor, Faculty of Law, Aristotle University of Thessaloniki, Greece

Dr Federica De Iuliis, Associate Professor, Faculty of Law, University of Parma, Italy

Dr Stojan Ivanov, Assistant Professor, Faculty of Law, University *St. Kliment Ohridski*, Sofia, Bulgaria

Dr Mustafa Yasan, Associate Professor, Faculty of Law, Izmir Democracy University, Turkey

Dr Baha Yiğit Sayin, Assistant Professor, Faculty of Law, Koç University, Istanbul, Turkey

Dr Mariateresa Carbone, Associate Professor, Faculty of Law, *Magna Graecia* University of Catanzaro, Italy

Dr Gordana Paović Jeknić, Full Professor, Faculty of Law, University of Montenegro, Podgorica, Montenegro

Dr Darko Radić, Full Professor, Faculty of Law, University of Banja Luka, Republic of Srpska, Bosnia and Herzegovina

Dr Željko Radić, Full Professor, Faculty of Law, University of Split, Croatia

Dr Angel Ristov, Full Professor, Faculty of Law *Iustinianus Primus, Ss. Cyril and Methodius* University, Skopje, North Macedonia

Dr Dimitrije Ćeranić, Associate Professor, Faculty of Law, University of East Sarajevo, Republic of Srpska, Bosnia and Herzegovina

Dr Carmen Jiménez Salcedo, Associate Professor, Faculty of Law, University of Córdoba, Spain

Editorial Secretary: Nevena Stamenković Pavlović, Teaching Assistant, Faculty of Law, University of Niš

Proofreading:
Gordana Ignjatović (English)
Milena Bogdanović (Serbian)

Layout editor: Nenad Milošević
Online Journal editor: Vladimir Blagojević
Print: Donat Graf d.o.o. Beograd
Circulation: 50

The Law Faculty journal is published three times a year.

Articles in this scientific journal are licensed under the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0) license.

The printing of the Collection of Papers, Faculty of Law, Niš is financially supported by the Ministry of Science, Technological Development and Innovation of the Republic of Serbia, under the Contract registration number: 451-03-399/2026-03 dated 16.4.2026.

PUBLICATION CENTRE, Faculty of Law, University of Niš
Trg kralja Aleksandra 11, Niš 18000, Serbia
Telephone: +381 18 500 201
E-mail: zbornik@prafak.ni.ac.rs
Website: http://www.prafak.ni.ac.rs

The Collection of Papers of the Faculty of Law in Niš under the title Collection of Papers, Faculty of Law, Niš is available in full text at:

- SCIndeks – Serbian Citation Index
- Directory of Open Access Journals - DOAJ
- Central and Eastern European Online Library – CEEOL
- HeinOnline
- EBSCO database (Legal Source)
- ERIH PLUS
- Open policy finder (Sherpa Romeo)

НАУЧНА ПОЛИТИКА ЧАСОПИСА
Зборник радова Правног факултета у Нишу

Зборник радова Правног факултета у Нишу је научни часопис који овај факултет у континуитету објављује од 1962. године. Од свог оснивања до данас, часопис је изградио препознатљив научни и друштвени идентитет и категорисан је као „врхунски часопис националног значаја" (М51). Као једна од најзначајнијих правних периодичних публикација у Републици Србији, Зборник радова Правног факултета у Нишу има важну улогу у развоју правне науке и културе, афирмацији академске заједнице и подстицању критичког промишљања о правним институтима и њиховом побољшању. Часопис представља везу између универзитетског окружења, правне праксе и шире јавности, доприносећи изградњи правне државе, јачању демократских вредности и промоцији културе људских права.

Часопис припада научном пољу друштвено-хуманистичких наука, а тематски је посвећен превасходно праву, тј. следећим ужим правним областима: правно-теоријској, јавноправној, кривичноправној, грађанско-правној, трговинскоправној, правно-економској, правно-историјској и међународноправној. У часопису се простор даје и сродним дисциплинама као што су политикологија, економија, историја, филозофија права и социологија права.

Зборник радова Правног факултета у Нишу негује публиковање оригиналних и прегледних научних чланака високог квалитета, теоријског и емпиријског карактера, који доприносе напретку правне науке, као и полемика, приказа књига и научних конференција. Часопис подржава интердисциплинарни и компаративни приступ, критичке осврте на актуелна и значајна правна и друштвена питања, као и чланке који су резултат националних и међународних истраживања. Такође, часопис прихвата методолошку разноликост – од догматско-правне и нормативне анализе, преко историјских и компаративних студија, до емпиријских истраживања.

Језици на којима се могу објављивати научни чланци су српски, енглески, руски, француски и немачки, чиме се подстиче интернационализација часописа и отвореност према глобалној академској заједници. Часопис излази три пута годишње, а повремено се издају и тематски бројеви посвећени битним правним и друштвеним питањима. Посебна рубрика намењена је радовима студената докторских академских студија, чиме се пружа подршка младим истраживачима.

Чланци у часопису подлежу двострукој анонимној рецензији и лиценцирани су у складу са лиценцом Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0). Оцене изнесене у научним чланцима објављеним у часопису лични су ставови њихових аутора и не изражавају ставове редакције и издавача часописа.

THE JOURNAL SCIENTIFIC POLICY: Collection of Papers, Faculty of Law, Niš

The Collection of Papers of the Law Faculty in Niš is a scientific journal which has been continuously published since 1962. Since its establishment, the journal has built a recognizable scientific and social identity and is categorized as a "top journal of national importance" (M51). As one of the most important legal periodicals in the Republic of Serbia, the journal plays an important role in the development of legal science and culture, affirmation of the academic community, and promotion of critical thinking on legal institutes and their advancement. The journal is a link between the university environment, legal practice and the wider public. Thus, it contributes to the development of a state governed by the rule of law, strengthening democratic values, and promotion of human rights' culture.

The journal falls into the scientific field of social sciences and humanities. It primarily covers topics from different areas of law: legal theory, public law, criminal law, civil law, commercial law, law and economics, legal history, and international law. Yet, it also publishes articles from related scientific disciplines, such as: political science, economics, history, philosophy of law, and sociology of law.

The journal fosters the publication of high-quality original and review scientific articles, based on theoretical and empirical research, which contribute to the advancement of legal science, as well as the publication of polemics, book reviews and scientific conference reports. The journal promotes interdisciplinary and comparative research, critical analysis of current and significant legal and social issues, and publication of articles which are the result of national and international research. The journal also encourages methodological diversity: legal-dogmatic and normative analysis, historical and comparative studies, and empirical research.

Scientific articles may be published in different languages: Serbian, English, Russian, French and German. It contributes to the internationalization of the journal and openness towards the global academic community. The journal is published three times a year but, occasionally, there are thematic issues on important legal and social matters. A special section is dedicated to high-quality scientific articles written by doctoral students. Thus, the journal provides support to young researchers.

The articles published in this journal are subject to double-blind peer review and they are licensed under the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0) license. The opinions presented in the published scientific articles embody the views of individual authors and do not reflect the views of the journal editorial board and publisher.

САДРЖАЈ / CONTENTS

Уводна реч 13-14
Editor's Introductory Note

I ЧЛАНЦИ / ARTICLES

Зоран Поњавић
Ограничење права детета на сазнање порекла 17-37
Restriction of the Child's Right to Know one's Origin

Љубица Николић
Поверење као кључна детерминанта одрживости и развоја криптовалутних система 39-71
Trust as a key determinant of sustainability and development of cryptocurrency systems

Марина Димитријевић
Енигма добровољног испуњавања пореских обавеза .. 73-89
The Enigma of Voluntary Fulfilment of Tax Obligations

Далибор Ђукић
Утицај теорије *Jus Circa Sacra* на уставе Кнежевине и Краљевине Србије 91-107
The Influence of the Jus Circa Sacra Theory on the Constitutions of the Principality and the Kingdom of Serbia

Милица Вучковић
Ограничења права на приватност оптуженог у кривичном поступку у праву Републике Србије и његова грађанскоправна заштита 109-129
Restrictions on the Right to Privacy of the Accused in Serbian Criminal Procedure and Civil Law Protection of the Right to Privacy

Ивана Марковић
О нормативном регулисању забране присуствовања одређеним спортским приредбама у праву Србије ... 131-149
On the Normative Regulation of the Prohibition to Attend certain Sport Events in Serbian Law

II ПРИКАЗИ / REVIEWS

Дејан Поповић
Мијатовић, Бошко. 2021. Историја државних финансија Србије 1876–1895. Београд: Архипелаг, 500. 153-157

Катарина Милошевић
Међународна научна конференција „Право за ново доба: нормативни изазови у 21. веку“, Правни факултет Универзитета у Нишу, Ниш, 14. и 15. мај 2026. године.....159-163

Упутство за ауторе 165-170
Guidelines for Authors

Уводна реч

Поштовани читаоци,

Пред вама се налази нови број часописа Зборник радова Правног факултета у Нишу (бр. 108/2026). У овом броју садржани су квалитетни научни чланци посвећени актуелним темама из грађанскоправне, правно-економске, правно-историјске и кривичноправне научне области, приказ монографије „Историја државних финансија Србије 1876–1895“, као и приказ међународне научне конференције „Право за ново доба: Нормативни изазови у 21. веку“, одржане на Правном факултету Универзитета у Нишу, маја ове године. Сагласно опредељењу пружања подршке младим научним истраживачима, наш часопис је отворен за пријем научних радова студената докторских академских студија.

У Нишу, октобар 2026.

Главни и одговорни уредник

Проф. др Марина Димитријевић

Editor's Introductory Note

Dear Readers,

We are pleased to present a new issue of the scientific journal Collection of Papers of the Faculty of Law in Niš (No. 108/2026). This issue contains quality scientific articles on current topics in the fields of civil law, law and economics, legal history, and criminal law. It also includes a review of the monograph "History of Public Finance in Serbia 1876–1895", and a review on the International Scientific Conference "Law for the New Era: Normative Challenges in the 21st Century", held at the Faculty of Law, University of Niš, in May 2026. In line with the commitment to support scientific research of junior researchers, the journal is open to submission of scientific articles by doctoral students.

Niš, October 2026

Editor-in-Chief

Prof. Marina Dimitrijević, LL.D.

I ЧЛАНЦИ / ARTICLES

Др Зоран Пољавић*

ОГРАНИЧЕЊЕ ПРАВА ДЕТЕТА НА САЗНАЊЕ ПОРЕКЛА**

DOI: https://doi.org/10.5937/zrpfn-65439

UDK: 347.63-055.62(497.11)
341.231.14-053.2(4)
34:616-089.888

Оригинални научни рад

Примљен: 05.03.2026.
Исправљен: 06.06.2026.
Прихваћен: 14.06.2026.

***Апстракт**: Право детета на сазнање порекла саставни је део ширег права на очување идентитета, први пут признатог Конвенцијом Уједињених нација о правима детета. Овим правом намећу се позитивне, али и негативне обавезе држави у погледу његове заштите. Оно се у пракси најчешће поистовећује са правом на познавање биолошког порекла, што је последица научног напретка у области генетике и оријентације ка „генетској истини". Међутим, ово право није изоловано, па стога није и неограничено, већ се остварује у коегзистенцији са другим правима и интересима, као израз деликатне равнотеже између интереса детета и његових родитеља, односно трећих лица (донора гамета, усвојитеља, итд). Основну полугу наведене равнотеже представља принцип „најбољег интереса детета" У овом раду анализирају се та ограничења која могу бити имплицитна и експлицитна. Прва се тичу деце зачете и рођене природним путем и резултат су одлуке суда који (а) штити права свих лица укључених у поступак утврђивања порекла детета,*

* Редовни професор у пензији, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, имејл: zponjava@gmail.com https://orcid.org/0000-0001-9472-2394

** Рад је изложен на међународној научној конференцији „Правна заштита деце", одржаној на Правном факултету Универзитета у Нишу, децембра 2025. године.

© Аутор. Овај рад је лиценциран у складу са лиценцом Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0).

као и (б) она која су резултат примене процесних правила судског поступка. Експлицитна су она изричито предвиђена у закону која се тичу деце зачете и рођене применом поступака биомедицинске оплодње.

***Кључне речи**: Порекло детета, најбољи интерес детета, равнотежа права, ЕСЉП, ограничења: имплицитна и експлицитна.*

1. Увод

Од друге половине 20. века све је присутнија идеја према којој конструкција личног идентитета није само приватно питање, интимно и психолошко, већ има и социјалну димензију и обухвата право сваког лица да зна своје порекло. Ово право се током периода трансформисало, могло би се рећи да је претрпело радикалне промене (Rigaux, 2008: 105). Захтев да се сазна лична прошлост није само средство за добијање одређене користи, статуса, наслеђа, итд, већ се може схватити и као циљ: потпуно познавање и изградња сопствене личности. У овом смислу, нечије право да не буде ограничен у познавању свог идентитета почиње тиме да не сме бити спречаван да упозна део сопствене прошлости.[1] Овим се промовишу значајне заједничке опште вредности, а не само индивидуални интерес (Ponjavić, Palačković, 2017: 21).

Захтеви за сазнање порекла постепено стичу легитимитет у европском праву процесом конституисања права на сазнање порекла, први пут признатог Конвенцијом Уједињених нација о правима детета 1989. године, међународним документом са највише ратификација.[2] Оно је и саставни део ширег, никад дефинисаног (Besson, 2007: 137–159) права на очување идентитета (чл. 8). Све земље које су ратификовале Конвенцију имају позитивну обавезу да одмах по рођењу упишу дете у матичне књиге, те да оно има право на име, право на старање, држављанство и, ако је могуће, право да зна ко су му родитељи (чл. 7. ст. 1).[3] Овим се гарантује и једно негативно право којим се штити појединац од активних повреда од стране државних органа што је од пресудне важности, (Besson, 2007: 145).

1 „Наша историја није створена од стране појединаца рођених од непознатих родитеља и умрлих без деце", написао је Ренан. Према: Gomar, 2003: 7.

2 Од 193 државе само две то нису учиниле: САД и Сомалија. Конвенцију је ратификовала СФРЈ *Службени лист СФРЈ* – Међународни уговори, 15/90, а преузела СРЈ, *Службени лист СРЈ*, 4/96 и 2/97.

3 И Врховни касациони суд РС се у овом смислу изјаснио када је у образложењу једне ревизијске одлуке која се тицала утврђивања очинства рекао да је „Право на порекло и идентитет (је) природно право сваког човека па и детета"; Рев 4238/2020, од 15. 10. 2020.

Члан 7. Конвенције само гарантује право детета да зна своје родитеље, али не и право да се родитељскоправни однос према њима законски утврди. Односно, то што дете има право да зна ко су му родитељи, не значи и његово право да са њима ступи у контакт или да са њима живи.

Ово право инкорпорирано је и у уставноправни и законодавни оквир Републике Србије (РС), нарочито у Породични закон. Устав РС из 2006. године, у ст. 2. чл. 64, садржи готово идентичну одредбу као чл. 7. Конвенције о правима детета: „Свако дете има право на лично име, упис у матичну књигу рођених, право да сазна своје порекло и право да очува свој идентитет". По члану 59. ст. 1. Породичног закона, дете, без обзира на узраст, има право да зна ко су му родитељи.[4]

Оваква афирмација права детета је последица и ултраиндивидуалистичке концепције надахнуте теоријом владавине права и доктрином познатом као „основна људска права". У оваквом индивидуалистичком окружењу „права деце се граде на пропасти заједнице: од породице до пара и од пара до детета, једине јединке спасене од бродолома".[5] Дете је постало језгро породице из једноставног разлога што је оно „заједнички именитељ" за све породице у настајању.

У пракси се, међутим, право детета на сазнање порекла најчешће поистовећује са правом на познавање биолошког порекла, што је последица научног напретка у области генетике и оријентације ка „генетској истини", односно да се утврди биолошко порекло детета – некад и по сваку цену. Ако се биолошко порекло детета може утврдити са готово 100 % тачности, онда, питају се многи, има ли потребе за правним претпоставкама, фикцијама и заблудама? С друге стране, управо, захваљујући напретку науке, створена је могућност рађања деце уз помоћ биомедицински потпомогнуте оплодње (БМПО), чије се материнство и очинство заснива на вољи родитеља, а не на биолошким чињеницама. Управо на овим чињеницама граде се нове фикције и претпоставке.

Генетска анализа постала је привилеговано доказно средство, добродошла пречица за утврђивање порекла детета. Овакав став афирмишу и правна теорија и пракса судова тако да то готово нико, све до скоро, није доводио у питање. Најбољи интерес детета више није само да има легитимног оца, већ да онај коме је утврђено родитељство буде „прави", генетски отац. То што дете има ово право, не значи и да ће га увек користити, или да га ко може присилити на то. Односно, не постоји апсолутна обавеза сазнања порекла, па би се пре могло рећи да се ради о једној слободи, а не праву. Све зависи од датог друштва у коме дете

4 Породични закон, *Сл. гласник* РС, бр. 18/2005, 72/2011 – др. закон и 6/2015.

5 Jean Hauser, cité par Grataloup Sylvain, *L'enfant et sa Famille dans les normes européennes*. Paris, LGDJ, 1998, 542. Наведено према: Lebreton, 2003: 77.

живи и социокултурног модела који је прихваћен. То што друштвени отац, са којим је успостављен сроднички однос, као правни,[6] очигледно није биолошки, не изазива свугде спорове и жељу да се ове две чињенице ускладе. У судској пракси различитих држава, када се овакви спорови и појаве, по захтевима биолошких родитеља, анонимних донора оплодних ћелија у поступцима вантелесне оплодње или детета, могу се пронаћи одлуке којим се они позитивно решавају. У овом погледу илустративни су случајеви који се наводе у правној литератури: Masson v. Parsons и German Supreme Court (Bundesgerichtshof) Urteil vom 28. Januar 2015 - XII ZR 201/13 (Čović, Stjepanović, 2022: 1445–1446).

Првобитни занос и опчињеност биолошком истином настао као последица све једноставнијег разрешења вишевековне енигме о пореклу детета чини се да сплашњава. Родитељски однос је сложен скуп елемената заснован не само на прокреацији, односно биолошкој основи, већ пре свега на вољи, људској савести. Прави родитељ није биолошки, ни социолошки, већ онај који је утврђен на основу правних правила. Родитељски однос је пре свега правна институција, која се првенствено заснива на правним правилима која имају предност у односу на све друге чињенице, па и на оне засноване на најизвеснијем биолошком доказу о пореклу. Будући да биолошка истина није ни апсолутна ни искључива основа родитељскоправног односа, закон пружа прилику да се он гради на осећањима и људским односима више него на генетском наслеђу, јер они чине праву суштину сродства. Према томе, генетска веза није синоним родитељске везе, већ само једна од његових компоненти. У овом погледу законодавац се побринуо да регулише употребу ДНК доказа у поступцима утврђивања порекла детета, како према личности, тако и у складу са протоком времена чиме је на закону заснованим разлозима ограничио или понекад укинуо право детета на сазнање порекла (Ponjavić, 2002: 677–693). Закон је, дакле, тај, а не наука, који треба да одговори на питање када и која доказна средства се могу користити, односно, у име којих вредности се њихова примена мора одбити у случају утврђивања порекла детета.

Право на сазнање порекла није изоловано, па стога није и неограничено, попут права на живот, већ се остварује у коегзистенцији

6 Сродство је правни појам који се одликује својим функцијама. Сроднички однос правно потврђен спаја индивидуе са одређеном друштвеном групом. Сродство, дакле, није увек верна слика биолошке реалности сродство је најчешће, кумулативно, и друштвена и биолошка веза. Оно је само друштвена веза у случају адопције, хетерологне инсеминације, преваре у браку или лажног признања очинства. Давање предности једној или другој вези ствар је првенствено правне политике и културе. О овом више: Ponjavić, 2002: 677–693.

са другим правима и интересима као израз деликатне равнотеже између интереса детета и његових родитеља, односно трећих лица (донора гамета, усвојитеља, итд). Основну полугу наведене равнотеже представља принцип „најбољег интереса детета" који се примењује у односима који обухватају дете и његове родитеље. Конвенцијска одредба (чл. 7. ст. 1) да дете има право да зна своје порекло „ако је то могуће" имплицира постојање фактичких ограничења, примера ради, када је немогуће лоцирати место боравишта лица, потенцијалног родитеља, као и правних ограничења овог права, у границама правног поретка.[7] У праву РС не постоје изричита ограничења овог права када су у питању деца природно зачета и рођена. Она су само имплицитне природе произашла из овлашћења суда који решава питања установљавања порекла, у поступцима утврђивања и оспоравања очинства и материнства детета. Могу бити експлицитна (директна) једино у случају деце зачете и рођене поступцима БМПО, најчешће правдана заштитом најбољег интереса детета.[8]

2. Имплицитна ограничења права на сазнање порекла деце природно зачете и рођене

Схваћено понекад *a priori* као апсолутно право, право детета на сазнање порекла може бити ограничено, јер се може суочити са правним или практичним ограничењима, пре свега зато што може доћи у сукоб са правима и интересима других укључених лица са којима коегзистирају. Стога често се истиче да се спровођење људских права у великој мери своди на решавање сукоба права и интереса, а ни остваривање права детета не представља изузетак у том погледу (Besson, 2007: 145).

Утврђивање порекла детета у судском поступку најчешће се своди на откривање његовог биолошког порекла, применом генетског вештачења. За ово је, по правилу, потребна претходна одлука суда, најчешће под условом да странка на њега пристане. Својом одлуком суд може ускратити, или његову примену ограничити, најчешће ради заштите интереса лица укључених у поступак (1). Поред овога приступ може бити ограничен,

7 Ова формулација је употребљена у Закону о ратификацији Конвенције о правима детета, као превод енглеског израза „*as far as possible*". Постоје схватања да би га требало превести много строже и мање субјективно синтагмом „увек када је то могуће". Вид. Драшкић, 2009: 41.

8 Мора се, ипак, рећи да у овом погледу у упоредном праву постоји тренд да се праву детета на сазнање порекла да предност у односу на анонимност донора. О овоме сведоче, поред осталог, измене француског Закона о биоетици (LOI no 2021-1017 du 2 août 2021 relative à la bioéthique). У Уједињеном Краљевству податак о идентитету даваоца се може открити са 18 година детета, а у Аустрији са 14. Више о овоме: Čović, et al. 2022: 1442.

одбијен, применом процесних правила предвиђеним у закону у погледу лица која имају право на тужбу, као и роковима за улагање правних средстава (2).

2.1. Заштита интереса лица као разлог ограничења (одбијања)

Као што може прихватити, суд може и одбити захтев странке за извођење генетске експертизе у циљу утврђивања биолошког порекла детета. Према томе, генетска експертиза појављује се само као последица донете одлуке суда о потреби њеног извођења у циљу успостављања или оспоравања односа родитељ – дете. Одбијање може бити мотивисано постојањем одређених легитимних разлога, али понекад и практичних. У овом смислу, суд би могао одбити извођење овог доказа првенствено ако би тиме било повређено неко људско право. У законодавству Србије, конкретно у Закону о парничном поступку (ЗПП), нема изричите одредбе којом би се регулисало ово питање. Одбијање суда да изведе било који доказ, па и овај, може наћи свој основ искључиво у овлашћењу суда да слободно цени доказе. Према чл. 229. ст. 2. ЗПП-а, суд одлучује који ће се докази извести ради утврђивања битних чињеница. Најпре га може одбити ако сматра да постоје довољни други докази за доношење одлуке и да ово вештачење није потребно. То, међутим, не значи да на тај начин има овлашћење да одређује чињенично стање. Суд не може одбити извођење одређеног доказа ако се у његовом одсуству не може са сигурношћу утврдити битна чињеница.

Постоји неколико случајева када би суд могао одбити, односно не би могао наметнути извођење доказа вештачењем генетског отиска с циљем утврђивања нечијег порекла. На првом месту, то може бити мотивисано заштитом интереса (права) детета садржаних у Конвенцији о правима детета. У овом погледу има смисла правити разлику између разлога одбијања у зависности од тога да ли је у питању спор оспоравања или утврђивања родитељског односа. Захтев за оспоравање очинства тако би могао бити одбијен и ако би се овим вештачењем (биолошком експертизом) дестабилизовао положај детета или је захтев мотивисан једино финансијским разлозима. С друге стране, у правној теорији постоје залагања да се ово дискреционо право у неким случајевима ограничи и да треба усвојити став „да дискрециона моћ судова у овом погледу престаје онда када је извођење тог доказа једина могућност успостављања сродничког односа“ (Pascal, Trapero, 2004: 89).

Изричито одбијање предвиђено у закону, мотивисано заштитом интереса детета, постоји у енглеском праву (De Saint-Pern, 2013: 76).

Специфичност овог решења је у томе што суд пре него што донесе одлуку о потреби генетског вештачења с циљем утврђивања порекла детета, мора утврдити његов интерес. Тачније, задатак суда је да утврди да генетска анализа није у супротности са интересом детета, а не да је у његовом интересу. Према томе, суд ће одбити ову експертизу ако би она била супротна интересима детета, односно ако то захтева добробит детета (*child's welfare*), тј. ако постоји опасност да ће благостање детета бити погођено таквом мером.[9]

Овакво законско правило могло би бити прихватљиво и у законодавству Србије. Оно би, пре свега, знатно олакшало доношење одлуке суда и без упуштања у меритум. У пракси судова могу се пронаћи одлуке где суд, не унапред, већ у току поступка, ценећи све прикупљене доказе, одбија његово извођење и без изричитог позивања на најбољи интерес детета. Тако је поступио Врховни суд Србије у једној ревизијској одлуци, Рев. 18867/2024. Одлука се тицала оспоравања претпоставке брачног очинства од стране мушкарца који је тврдио да је биолошки отац. У овом поступку тужилац је према својој процесној дужности предложио најпоузданије доказно средство, вештачење ДНК отиска. Независно од истражног начела предвиђеног чланом 205. Породичног закона, ревизијски суд сматрао је да није у могућности да тај доказ изведе, јер то начело не предвиђа принудне мере према учесницима поступка, а сам тужилац није приложио ДНК анализу, као потврду свог билошког очинства, који доказ је тврдио да поседује.

Заштита интереса детета може бити разлог и да се већ добијени, сигурни, доказ биолошког порекла детета не прихвати. Јер, зарад истине о биолошком пореклу, не треба увек жртвовати стабилност окружења у коме дете одраста (Ponjavić, 2014: 24). Ово може бити разлог и за неприхватање добијеног доказа о биолошком пореклу, онда када то није у најбољем интересу детета или би дошло до повреде права других лица укључених у поступак. На ово у својој пракси указује и Суд у Стразбуру настојећи да оствари преко потребну равнотежу. У овом погледу, илустративан пример је одлука у Ahrens v. Germany из 2012. године.[10] Подносилац представке је тврдио да је отац девојчице са чијом мајком је био у вези. Мајка је у време зачећа живела са другим мушкарцем који је признао очинство

9 У неким случајевима интерес детета *in concreto* захтева да очинство не буде оспорено, односно, судија може да одбије извођење генетског теста, одржавајући фикцију да је муж мајке отац детета. У познатом случају Re F (A Minor) (Blood Test: Parental Rights (Re F (a minor) (Blood tests: parental rights) [1993] Fam 314) судије Апелационог суда су сматрале да интерес детета не мора нужно бити усаглашен са генетским пореклом.

10 Ahrens v. Germany, представка 45071/09, пресуда од 22. 3. 2012.

детета. Подносилац представке (Аренс) је пред немачким судом поднео тужбу за оспоравање признатог очинства. Иако су судови у Немачкој на основу резултата анализе крви утврдили да је подносилац представке биолошки отац детета, сви су одбили његов захтев из разлога друштвене и породичне везе између мушкарца који је признао очинство и детета, која се наставила чак и након што је утврђено да поменути мушкарац није биолошки отац детета.

Аренс је поднео представку ЕСЉП сматрајући да му је наведеном одлуком немачких власти повређено право на породични живот, као и да је дискриминисан у односу на мајку, правног оца детета и дете. Приликом процене да ли је мешање немачких власти у приватни живот наведеног мушкарца било у складу са „легитимним циљем", односно „неопходно у демократском друштву". Суд је истакао како су се немачки судови водили „најбољим интересом" функционалне и јединствене породице. Суд је том приликом подсетио како принцип „најбољег интереса детета" има врхунски значај у оваквим случајевима, те да у зависности од природе и карактера односа „најбољи интерес детета" може однети превагу над интересима родитеља. Суд је истакао да су одлуке немачких судова дале предност постојећим породичним односима између конкретног детета и његовог законског оца који се свакодневно стара о њему, а да између биолошког оца и детета никада није постојала блиска лична веза.

Поред овога, у контексту реченог, могуће је да употреба ДНК отиска у поступку утврђивања порекла, упркос његове велике ефикасности, буде ограничена, па чак и искључена, с циљем осигурања и неких других правних вредности које законодавац сматра посебно значајним, а не само заштита најбољег интереса детета. Под овим правима подразумевају се, примера ради, право на живот, право на физички интегритет, али чак и право на поштовање приватног и породичног живота. Заштита ових права нужно утиче на приступ праву на утврђивање порекла и, у том контексту, коришћење генетске експертизе.

На првом месту, његова примена мора се ограничити у име опште прихваћених правних принципа, као што су принцип неповредивости интегритета људске личности. Судови могу искључити или ограничити употребу овог доказа захваљујући њиховом дискреционом праву (Пољавић, 2023: 208). И Суд у Стразбуру сматра да чл. 8, који гарантује поштовање приватног и породичног живота, укључује и право на неповредивост физичког интегритета, што даје право једном лицу да одбије да се подвргне оваквом тесту (Chapelle, 2018: 232). Стога је пристанак укључених лица на прибављање доказа неопходан услов како би добијени резултати имали правну вредност.[11] Логично би било да се одбијање непослушне

11 Овакав став заузела и ранија Комисија за права човека X с. Autriche, представка 8346/78, одлука 6. 3. 1980. Комисија је потврдила да је „медицинска интервенција

странке тумачи против ње, односно да се одлука суда мора засновати на чињеницама утврђеним на други начин, али свакако не искључиво на одбијању.[12] Одбијање само по себи не може довести до утврђења или оспоравања једног родитељског односа. Оно је само „допунски елемент" којим се потврђује закључак до ког је суд дошао на основу других доказних средстава.[13]

Заштита права на сазнање порекла може се супротставити и неким другим важним правима, као што је право на поштовање приватног и породичног живота. И све одлуке Суда у Стразбуру повезују право на сазнање порекла са основним правима на поштовање приватног и породичног живота из члана 8. ст. 1. ове Конвенције. Ширење права на поштовање приватног и породичног живота основа је права на биолошку експертизу. Очигледно је да захтеви који се тичу утврђивања порекла спадају у оквире ових одредби. Право на утврђивање порекла остварује се, између осталог, прихватањем захтева који се односе на његово оспоравање као и на његово утврђивање.[14]/[15] У више својих одлука Суд је констатовао да право на сазнање порекла има свој основ у екстензивном тумачењу

под принудом, чак и ако је од минималне важности, мора бити сматрана кршењем права на поштовање приватног живота". Наведено према: Fraisseix, 2000: 388.

12 Одбијање, односно када се странка „не подвргне вештачењу", у праву РС условљава правило о терету доказивања. Вид. чл. 260. ст. 4. Закона о парничном поступку, *Службени гласник РС*, 72/2011, 49/2013 – одлука УС 74/2013 – одлука УС, 55/2014, 87/2018, 18/2020 и 10/2023 – др. закон, који предвиђа примену правила из чл. 231. ст. 1, односно да суд слободно цени овакво понашање странке, али у склопу свих осталих доказа који су изведени.

13 У овом смислу се изјаснио Суд у Стразбуру у случају Canonne c. France, представка 22037/13, одлука 2. 6. 2015. Француски суд је наложио ДНК тест на који се апликант одлучио да се не подвргне. Суочен са овим одбијањем и на основу неколико других доказа, суд је утврдио очинство подносиоца представке. Пред Европским судом, подносилац представке се посебно жалио на чињеницу да закључак о његовом очинству, утврђен на основу његовог одбијања да се подвргне ДНК тестирању, представља повреду његовог права на приватност.

14 Kroon et autres c. Pays-Bas, представка 18535/91, одлука 27. октобра 1994, т. 35.

15 Европски суд за људска права (ЕСЉП) ово питање посматра кроз призму поштовања права на приватни живот још од одлуке из 1984. године Rasmussen c. Danemark, представка 8777/79, пресуда 28. 11. 1984. Према њему, „поштовање приватног живота захтева да свако може утврдити детаље свог идентитета као људског бића и да га у принципу власти не спречавају да дођу до ових основних података, осим ако то није посебно оправдано". Исто и: Mikulić c. Croatie ,представка 53176/99, пресуда од 7. 2. 2002, т. 54. и 64; Gaskin c. Royaume-Uni, представка 10454/83, пресуда од 7. 7. 1989, т. 39; Odièvre c. France, представка 58757/00, пресуда од 13. 7. 2006; Jäggi c. Suisse, представка 33783/09, пресуда од 25. 9. 2012.

поља примене појма приватни живот.[16] Конфликт између ова два права подразумева изналажење правичне равнотеже између свих интереса, поштовања приватног живота и физичког интегритета и права детета да сазна своје порекло, водећи рачуна о члану 8. Европске конвенције о људским правима (Rigaux, 2008: 107). Односно, између интереса подносиоца захтева да путем ДНК експертизе утврди биолошко порекло с позивом на члан 8. Конвенције и постојања легитимних разлога за његово одбијање. Навођење неког легитимног и оправданог разлога за одбијање биолошке експертизе с циљем утврђивања порекла, како произлази из праксе ЕСЉП, мора бити пропорционално у односу на право подносиоца захтева да сазна своје порекло. Постојање оправданог разлога мора се процењивати кроз призму права на поштовање приватног живота. Правна сигурност се материјализовала као легитиман разлог за одбијање вештачења када долази у сукоб са правом на поштовање приватног и породичног живота, што је примећено и у пракси Суда у Стразбуру.[17]

Право на поштовање приватног живота биолошких родитеља може доћи у конфликт и са индивидуалним правом детета на поштовање свог породичног живота, у мери у којој га може лишити „његовог права да успостави двоструку везу према оцу и према мајци, као и да се укључи у породицу своје мајке и свога оца". Породични живот детета може бити нарушен откривањем нове сродничке везе путем ДНК анализе. Треба, међутим, приметити да та заштита од сваког мешања у породични живот има као превасходни циљ заштиту најбољег интереса детета и у том смислу, она му мора бити потчињена у примени Конвенције о правима детета.

16 Odièvre c. France, т. 44; Jäggi c. Suisse, т. 25.

17 Câlin et autres c. Roumanie, представка 25057/11, 34739/11 и 20316/12, пресуда од 19. 7. 2016. т. 92: „Приликом утврђивања да ли је испоштован члан 8. Конвенције, Суд не мора само мерити интересе појединца у односу на општи интерес заједнице у целини, већ и одмерити супротстављене приватне интересе у питању [...] С једне стране, постоји право да се зна своје порекло које се заснива на широком тумачењу појма приватности. Лица која се нађу у ситуацији подносиоца представке имају витални интерес, брањен Конвенцијом, да добију информације које су им неопходне да открију истину о важном аспекту свог личног идентитета и одгонетају сваку неизвесност у овом погледу. С друге стране, не може се порећи интерес претпостављеног оца да буде заштићен од касних притужби у вези са чињеницама које датирају много година уназад. Коначно, поред супротстављених интереса који су управо поменути, други интереси могу доћи у обзир, на пример трећих лица, у суштини породице наводног оца, и општег интереса за обезбеђењем правне сигурности".

2.2. Ограничења (одбијање) применом процесних правила

Ова ограничења пре свега односе се на процесна правила предвиђена у законодавству за поступке који се воде у циљу успостављања родитељског односа. Она се углавном тичу странака, односно лица која имају право на тужбу и временског оквира за њену употребу у поступцима за утврђивање или оспоравање порекла детета према родитељима. Првенствено су садржана у Породичном закону, док се правила Закона о парничном поступку примењују супсидијарно. Циљ свих ових ограничења јесте успостављање правичне равнотеже између биолошког и друштвеног аспекта родитељства, како би се обезбедио примат најбољег интереса детета.

Рокови за подношење тужби за утврђивање порекла представљају легитиман разлог на који се судије могу ослонити приликом неприхватања захтева за утврђивање порекла. У овом контексту њихово прописивање свакако представља мешање у остваривање индивидуалног права на поштовање приватног и породичног живота у складу са чланом 8. Конвенције, али је то легитимно у мери у којој се штите права и слободе трећих лица. Један од циљева прописивања рокова застарелости права на тужбу у овим поступцима је и заштита стабилности породичних односа који су већ успостављени. Тај циљ боље се постиже скраћењем ових рокова.

У највећем броју случајева, Породични закон Србије одређује временски оквир за утврђивање порекла, а тиме индиректно и коришћење доказних средстава с циљем откривања биолошке истине. То се постиже прописивањем рокова за употребу одређеног правног средства, чиме се само потврђује да она није нужно синоним за „истину". Након њиховог истека, порекло детета не може се мењати. Тиме Породични закон, ипак, уважава потребу стабилности заснованог родитељског односа. Приступ биолошкој истини најчешће је временски ограничен на десет година, као у случајевима утврђивања или оспоравања материнства (чл. 249. ст. 2 и 250. ст. 2) или очинства (чл. 251. ст. 2 и 3 и чл. 252. ст. 3 и 4). То се првенствено чини у име заштите права трећих лица, па се као посредан или непосредни циљ јавља и заштита стабилности породичних односа. Интерес тих трећих лица може се идентификовати и кроз законску одредбу Породичног закона према којој „право детета да зна ко су му родитељи може бити ограничено само овим законом" (чл. 59. ст. 2).

Међутим, без обзира на постављене рокове у националним законодавствима, интересу детета да зна своје порекло у пракси Суда за људска права у Стразбуру даје се све већа предност.[18] Суд формално настоји

18 Више о овим одлукама: Stjepanović 2018: 244 и даље.

да уравнотежи супротстављене интересе и да процени да ли национални закони чувају њихову равнотежу, примењујући тест пропорционалности чији исход је све мање повољан за стабилност порекла детета, а све више за генетску реалност. Најпре је у пресуди *Mizzi c. Malte* [19] Суд нашао да генетска реалност има предност у односу на стабилност родитељског односа када се она од стране националног законодавства строго намеће. Наиме, у праву Малте признато је право мужу мајке да у року од 6 месеци по усвајању те законске одредбе оспорава своје очинство, које је засновано пре тога када закон то није допуштао. Подносилац захтева то није учинио у предвиђеном року, па је Суд сматрао да та чињеница, заједно са кратким роком, представља повреду права на поштовање приватног и породичног живота из чл. 8. Конвенције, будући да та ограничења нису нужна у једном демократском друштву. Стога је Суд закључио да у праву Малте није постојала равнотежа између општег интереса заштите правне сигурности и стабилности породичних односа и права подносиоца захтева да оспорава правну претпоставку очинства у циљу утврђивања биолошке истине, односно свог порекла. Овакв став Суд је поновио у више касније донетих одлука. У предмету *Doktorov v. Bulgaria*[20] бугарски апликант је пред Судом за људска права тражио утврђење повреде члана 8. Конвенције јер му је онемогућено право да оспори очинство једног од двоје деце заснованог на претпоставци, упркос биолошким чињеницама и доказима који су потврдили да он то није. Штавише, његов захтев за оспоравање очинства никада није разматран у меритуму, већ је тужба за оспоравање очинства одбачена уз образложење да је истекао законом прописани рок од једне године од дана рођења детета у коме се овај поступак могао покренути.

Суд је најпре закључио да таква одлука представља мешање у његово право загарантовано чланом 8. Конвенције, као и да је била у складу са законским одредбама Породичног закона Бугарске. Суд је сматрао да се строга примена једногодишњег рока застарелости за покретање таквог поступка може сматрати оправданим циљем обезбеђивања правне сигурности у погледу признате припадности родитељима и подршке, али и општег интереса друштва да се потврди стабилност у грађанским односима.[21] Суд је закључио да постоји повреда права из члана 8. Конвенције, иако се избор законодавца да временски ограничи могућност оспоравања очинства не може окарактерисати као ирационалан или произвољан. Међутим, такав избор не може се сматрати сразмерним, с

19 Представка 26111/02, пресуда од 12. 12. 2006.

20 Представка 15074/08, пресуда од 5. априла 2018.

21 Mutatis mutandis: Mizzi c. Malte т. 88; Rasmussen c. Danemark, т. 41.

обзиром на посебне интересе о којима се расправља и крутост којом се деловало у свим случајевима. Конкретно, домаћи судови пропустили су да омогуће апликанту, као и другим лицима која су се нашла у истој ситуацији, ван законског рока, разматрање њихових тврдњи у било ком поступку. Одатле следи да није постигнута правична равнотежа између општег интереса заштите правне сигурности у друштвеним односима, интереса других заинтересованих страна, а посебно интереса детета са једне стране, и права апликанта да се његово очинство размотре у судском поступку.[22] Овим је Суд само потврдио раније заузети став, да право једног лица на сазнање порекла са годинама не престаје, чак напротив.[23]

Према Породичном закону, једино је право детета на тужбу за оспоравање и утврђивање материнства и очинства временски неограничено.[24] Ово је сасвим сигурно противно стабилности породичних односа и правне сигурности у статусним односима. Овим се отвара могућност промене правног статуса детета све до његових позних година, са далекосежним последицама на породичне односе који су трајали годинама, нарочито оне имовинске природе који се морају изнова решавати.

Интереси детета, али и осталих лица у родитељском односу која имају право на заштиту свог приватног и породичног живота, били би боље заштићени да је пунолетном детету признато право на оспоравање очинства мужа мајке у одређеном року од дана сазнања за околности које доводе у сумњу његово очинство.[25] У овом погледу, решење Породичног закона по којем дете има право на тужбу за утврђивање порекла током целог живота превазилази и она предвиђена у праву Немачке, која се обично наводи као пример земље у којој се биолошкој истини даје

22 Слично и у предметима: Shofman c.Russie, представка 74826/01, пресуда 24. 11. 2005, Paulik c. Slovakie, представка 10699/05, пресуда од 10. 10. 2006. и Pascaud c. France, представка 19535/08, пресуда од 8. 11. 2012, и Boljević protiv Srbije, представка 47443/14, пресуда 16. 6. 2020.

23 Pascaud c. France, т. 65.

24 Чланови 249 – 252. Породичног закона

25 И у већини других европских земаља се предвиђа да рок почиње тећи по пунолетству. Тако: Грађански законик Немачке (параграф 1600 б, ст. 1 и 3), Швајцарске (чл. 256 ц), Италије (чл. 244), Шпаније (чл. 137), као и Породични кодекс Мађарске (чл. 43). Мало другачије решење познаје чл. 318. ст. 2 Белгијског грађанског законика. Дете може поднети тужбу за оспоравање очинства од своје 12. све до 22. године. Након тога може поднети тужбу у року од годину дана пошто сазна да му претпостављени није прави отац. Према норвешком решењу, право на оспоравање очинства установљеног на основу брака и признања има дете, оба родитеља и свако треће лице које тврди да је отац детета.

апсолутни значај.[26] Тачност овог закључка, међутим, умањује чињеница да се у праву Србије генетски тест анализом ДНК по налогу суда не може спроводити без сагласности заинтересованих страна, као у Немачкој. У овом случају предност се даје неким другим вредностима, као што је заштита основних права других учесника у овом поступку. Наиме, према правилу из немачког законодавства пошто постане пунолетно, дете има право на оспоравање очинства две године након сазнања за чињенице које доводе у сумњу његово очинство. Зато професорка Декеувер-Дефосе каже: „Рачунање рока застарелости не може да почне тећи све док титулар права на тужбу нема потпуно сазнање о истини" (Dekeuwer-Defossez, 2007: 41). Односно, рок застарелости може почети да тече тек када генетска реалност буде позната. Уколико овлашћено лице по сазнању генетске реалности ипак не подигне тужбу у предвиђеном року, утврђено порекло детета се више не може доводити у питање.[27]

3. Експлицитна ограничења права на сазнање порекла деце зачете поступцима БМПО

Када је у питању порекло деце зачете и рођене захваљујући научним достигнућима, односно БМПО, научни докази о биолошкој истини све чешће се занемарују или одбацују у поступку утврђивања њиховог порекла. Уместо тога, као меродавна узимају се договор, воља и намера одраслих, док биолошка реалност остаје у другом плану. Како би осигурао правни положај детета, законодавац у РС изричито је искључио могућност оспоравања очинства детета зачетог уз биомедицинску помоћ (ПЗ, чл.

26 У овом погледу чини се да најекстремније решење садрже права Норвешке и Русије. Према норвешком решењу, право на оспоравање очинства установљеног на основу брака и признања има дете, оба родитеља и свако треће лице које тврди да је отац детета. Није предвиђен било какав рок за покретање ових поступака. Члан 53. Породичног закона Русије из 1995. предвиђа могућност оспоравања очинства како од стране биолошког оца, тако и од легалног оца и детета, такође без икаквог временског ограничења. Једино сродство које се рачуна је дакле оно по крви. Вид. Rainer, 2005: 99–100.

27 Постоје и друге земље, истина малобројне, које не ограничавају право детета на тужбу роком. Таква је ситуација са правом Велике Британије, премда је то решење мотивисано сасвим другим разлозима у односу на право Србије и има логично објашњење. Наиме, према законодавству ове државе којим се регулишу наследни односи, родитељски однос не представља нужно основ за наслеђивање. Нема првенство у односу на друге правне или фактичке односе. Слобода располагања се креће у границама доказаних будућих потреба деце (и супружника). Према томе, потрага за пореклом и након много година не мора нужно имати аутоматске последице у добијању дела будуће заоставштине покојника, тако да у том погледу утврђено (ново) порекло нема *erga omnes* дејство. Вид. De Saint-Pern, 2013: 99 и 467.

58. ст. 3). Претпоставка очинства детета зачетог уз биомедицинску помоћ не може се оспоравати од стране мајке и оца, али и детета, које није учествовало у договору за примену поступка БМПО. У овом случају законодавац је предност дао вољи родитеља, а не биолошким чињеницама, што је његова велика недоследност у односу на могућност оспоравања очинства заснованог признањем за које је мушкарац знао да није његово. На овај начин, законом се онемогућава детету да сазна своје порекло. У матичној књизи рођених за дете нема никакве посебности која би указивала на то да дете потиче из асистиране прокреације, нити било какве алузије на сагласност родитељског пара. Сагласност мужа, односно ванбрачног партнера, чини очинство неоспоривим *ab initio*.

Ипак, забрана није апсолутна. Изузетно, оспоравање би било могуће, али не са циљем утврђивања порекла детета, већ да се докаже да није зачето поступком БМПО (чл. 58. ст. 4), већ на природан начин са мушкарцем који је дублирао асистирану прокреацију. Мушкарац тада треба да докаже чињеницу да дете потиче из тог другог акта (преваре), а не из оног на који је пристао. Односно, да мајка није поштовала договор (писани пристанак партнера) о техници, поступку зачећа. Имајући у виду организацију и медикализацију целокупног поступка зачећа уз биомедицинску помоћ, доказивање наведене чињенице биће скоро немогуће. У овом случају, нико други, па ни дете, осим мужа мајке, односно ванбрачног партнера, нема право на тужбу за оспоравање очинства. Могло би се једино допустити поништење изјаве о пристанку у случају да је мањљива. Није потребно да мушкарац пружи сигурне доказе о овом, већ да постоји основана сумња. Прибегавање генетској експертизи порекла детета тада је не само секундарно, већ не би имало ни своју сврху. Како доказати да дете не потиче од даваоца, када је њему гарантована анонимност.

И бројна европска законодавства гарантују сигурност родитељског односа проистеклог из поступка хетерологне медицински потпомогнуте оплодње искључујући могућност да дете сазна порекло. То је случај, примера ради, са шпанским правом, према коме муж или ванбрачни партнер који је пристао на вештачку оплодњу своје супруге, односно ванбрачне партнерке, са донираним оплодним ћелијама не може оспоравати очинство детета рођеног на тај начин. Идентично правило садржано је у чл. 318. ст. 4 Белгијског грађанског законика, као и са правом Велике Британије и Холандије, Француске (Coudoing, 2014: 260).

Једино Немачка и Италија имају другачије решење. У Немачкој постоји могућност оспоравања очинства у овом случају, следећи тиме једну одлуку Федералног уставног суда још из 1983. године.[28]

28 Одлука од 7. 4. 1983, NJW, 1983, 207. Наведено према: Furkel, 1998: 819.

Правило да је мајка жена која је дете родила примењује се без обзира што оно није, иако може бити, генетски везано за њу. Према Закону о биомедицински потпомогнутој оплодњи, корисник права на поступке БМПО може бити и „жена која живи сама" захваљујући даровању мушких оплодних ћелија или ембриона, али не и јајне ћелије, јер би то било дупло даривање законом забрањено.[29] Ако је дете у овом случају рођено захваљујући даровању ембриона, брачни или ванбрачни пар давалаца не могу бити означени као родитељи. Не могу имати било какав социолошки однос са дететом, нити могу на било који начин тражити успостављање свога родитељства, будући да се све заснива на њиховој анонимности. Родитељ (мајка) може бити само жена корисница туђих оплодних ћелија која је дете носила и родила. Генетска веза у овом случају има секундарни карактер у односу на ношење и рађање детета.

У овим случајевима не може се утврђивати ни очинство мушкарца који је даровао семене ћелије. Он ће остати анониман, а дете без оца, биолошког и друштвеног. Ово се обично правда са два аргумента: с једне стране, поштовањем његовог права на приватни живот, и друго, постоји бојазан да би супротан став значајно смањио број давалаца. Очигледно је да се питање анализира са становишта интереса намераваног родитеља, а мање са становишта права детета да зна своје порекло. Парадоксално је само да се ово дешава у време када се применом генетског доказа природни родитељски однос може релативно лако установити или искључити, а ипак се прибегава фикцији, потврђујући да родитељски (сроднички) однос није правна транскрипција биолошке стварности. Законодавац је дао предност другим вредностима у односу на право детета да зна своје порекло. Овим се, намерно, легалним путем, ствара једнородитељска породица, без икакве могућности да дете добије биолошког оца, што је супротно свим напорима који се у праву чине да дете има и оца и мајку (Ponjavić, 2022: 25). Оно би једино могло бити усвојено.

Овај приступ оправдава се заштитом интереса детета, али је то спорно, јер изгледа да то више користи родитељима него самом детету. Могло би се чак рећи да се своди на објект, пуко средство, иако је, по природи, сврха по себи (Vodinelić, 1989: 724). У прилог ове тврдње иде и чињеница непостојања права на анонимни порођај (Ponjavić, Palačković, 2017: 34). То се увек оправдава тврдњом да тако рођено дете неће сазнати своје порекло. Када би мајка имала могућност да се анонимно породи у здравственој установи, живот детета би био сачуван, а његово право на живот, које је неприкосновено и не може бити ограничено, било би заштићено. Непостојање овог права понекад доводи у опасност живот

29 Чл. 25. ст. 2. Закона о биомедицински потпомогнутој оплодњи, *Сл. гласник РС*, 40/2017 и 113/2017 – др. Закон.

детета ако је у питању нежељена трудноћа и то све у име заштите права на сазнање порекла.[30] Уосталом, познато је да Француска, која познаје у свом законодавству право на анонимни порођај, није пред судом у Стразбуру осуђена због тога у предмету Одиевр против Француске.[31]

4. Закључак

Правом детета да зна своје порекло штити се његов витални интерес у погледу идентитета. Међутим, у овом раду указује се да оно није апсолутно, односно, неограничено. Оно може се суочити са правним или практичним ограничењима, пре свега зато што може доћи у сукоб са правима и интересима других укључених лица, првенствено са правима родитеља, са којима коегзистира. Најбољи интерес детета, али и потреба очувања стабилности породичних односа, оправдавају ограничења права на сазнање порекла детета. Инсистирање на томе да се оно утврди, односно биолошка истина као њен синоним, замагљује социјалну димензију родитељскоправног односа и нарушава преко потребну равнотежу свих интереса укључених код утврђивања порекла детета.

Та ограничења најчешће су имплицитна у случајевима зачећа и рођења детета природним путем, те се своде на (не)могућност примене доказних средстава с циљем доказивања биолошке истине о њиховом пореклу. Она су експлицитна једино у случају зачећа и рођења детета применом поступака БМПО. Оправдање забране утврђивања порекла детета у овом случају налази се у заштити његовог најбољег интереса, што је упитно.

Литература

Besson, S. (2007). Enforcing the Child's Right to Know Her Origins: Contrasting Approaches Under the Convention on the Rights of the Child and the European Convention on Human Rights. *International Journal of Law, Policy and the Family.* 21. 137–159.

Vodinelić, V. (1989). Pravo na ljudsko dostojanstvo. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, supplement broju 5-6. 713–744.

Gomar, M. (2003). Pourquoi du droit dans la famille? U Claire Neirinck. (dir). *La famille que je veux, quand je veux ?Évolution du droit de la famille.* Érès. 7–19.

De Saint-Pern, L.M (2013). *La notion de filiation en droit comparé droit français et droit anglais.* Thèse. https://docassas.u-paris2.fr/nuxeo/site/

30 Више о овом праву: Kovaček-Stanić, 1997: 220.

31 Odièvre c. France, представка 58757/00, пресуда од 13. 7. 2006.

esupversions/51553597-4ab8-4bc4-a3bf-e3d6a8fe2505?inline. Преузето 6. 10. 2021.

Dekeuwer-Defossez, F. (2007). Les empreintes génétiques devant la CEDH: avis de coup de vent sur l'ordonnance du 4 juillet 2005 (A propos de l'arrêt CEDH, 10 octobre 2006). *Revue Lamy Droit civil* (RLDC) (Paris). 38. 41–44.

Draškić, M. (2009). Pravo deteta na saznanje porekla. U Lilić, S (ur.). *Pravni kapacitet Srbije za evropske integracije.* Beograd: Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Beogradu. 37–50.

Kovaček-Stanić, G. (1997). *Pravo deteta da zna svoje poreklo*. Novi Sad: Pravni fakultet Univerziteta u Novom Sadu, Centar za izdavačku delatnost.

Lebreton, G. (2003). Le droit de l'enfant au respect de son „intérêt supérieur". Critique républicaine de la dérive individualiste du droit civil français. *Cahiers de la recherche sur les droits fondamentaux*. 2. 77–86.

Pascal, A, Trapero, M (2004). Vérité biologique et filiation dans la jurisprudence récente de la Cour de cassation. *La vérité. Rapport annuel 2004 de la Cour de cassation.* La documentation française. 89–95 https://www.courdecassation.fr/files/files/Publications/Rapport%20annuel/rapport-annuel_2004.pdf. Преузето: 2. 2. 2026

Пољавић, З. (2023). Утицај биомедицине на сродство, *Службени гласник РС*, Београд, 9–265.

Ponjavić, Z. (2022). Zasnivanje jednoroditeljske porodice u kontekstu biomedicinski potpomognute oplodnje, *Zbornik radova Dani porodičnog prava*, Pravni fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić", Мостар, 13–30.

Ponjavić, Z. Palačković, D. (2017). Pravo na anonimni porođaj, *Stanovništvo*, 55(1): 21–40

Ponjavić, Z. (2014). Utvrđivanje porekla deteta – između biološke istine i stabilnosti, *Pravni život,* 63 (10), 21–36.

Ponjavić, Z. (2002). Pravni značaj srodstva, *Pravni život*, 9/2002, 677–693.

Rainer, F. (2005). Observations comparatives sur la contestation de paternité. *Revue internationale de droit comparé*. 57 (1). 85–102.

Rigaux , F. (2008). Le droit de connaître ses origines. U Krenc, F et Puechavy, M (éd). *Le droit de la famille à l'épreuve de la Convention européenne des droits de l'homme*. Bruxelles: Bruylant. 105–111.

Stjepanović, B. (2018). Pravo deteta začetog uz pomoć asistirane reprodukcije da dobije informaciju o svom donoru - uporednopravna rešenja. *Strani pravni život*. 3 (62). 233–254.

Fraisseix, F.(2000). La protection de la dignite de la personne et de l`espece humaines dans le domaine de la biomedicine: l`exemple de la Convention d`Oviedo. *Revue internationale de droit comparé*. 2. 371–413.

Furkel, F. (1998). Le nouveau droit de l'enfant en RFA. *Revue trimestrielle de droit civil*, chron. de droit civil allemand. 3. 804–820.

Chapelle, C. (2018). *L'expertise civile à l'épreuve des droits fondamentaux*, https://theses.hal.science/tel-02275793v1/file/2018AZUR0033.pdf. Преузето: 2. 2. 2026.

Coudoing, (N). (2014). *Les distinctions dans le droit de la filiation*, 260. https://theses.hal.science/tel-00318797/preview/These_Nadege_Coudoing.pdf. Преузето 12. 3. 2022.

Čović, A. Stjepanović, B. (2022). Vantelesna oplodnja za nepoznatim donorom - dileme sa aspekta bioetike i prava deteta da zna svoje poreklo. *Sociološki pregled*. 4 (56). 1433–1471.

Судска пракса

Врховни суд Републике Србије, Рев. 18867/2024.

https://www.vrh.sud.rs/sr-lat/rev-188672024-3141913

Re F (A Minor) (Blood Test : Parental Rights [1993] Fam 314).

https://lawprof.co/family-law/parenthood-cases/re-f-a-minor-blood-tests-parental-rights-1993-fam-314/

Врховни касациони суд Републике Србије, Рев 4238/2020, од 15. 10. 2020. https://www.vk.sud.rs/sr-lat/rev-42382020-3146-utvr%C4%91ivanje-o%C4%8Dinstva

Апелациони суд у Крагујевцу, Гж. 3227/2011 од 13. 6. 2012. Билтен Апелационог суда у Крагујевцу. (2013). Крагујевац. 1

Ahrens v. Germany, представка број 45071/09 , пресуда од 22. 3. 2012.

Canonne c. France, представка број 22037/13, одлука од 2. 6. 2015.

Kroon et autres c. Pays-Bas, представка број 18535/91, пресуда од 27. 10. 1994.

Rasmussen c. Danemark, представка број 8777/79, пресуда од 28. 11. 1984.

Mikulić c. Croatie, представка број 53176/99, пресуда од 7. 2. 2002.

Gaskin c. Royaume-Uni, представка број 10454/83, пресуда од 7. 7. 1989.

Odièvre c. France, представка број 58757/00, пресуда од 13. 7. 2006.

Jäggi c. Suisse, представка број 33783/09, пресуда од 25. 9. 2012.

Câlin et autres c. Roumanie, представка број 25057/11, 34739/11 и 20316/12, пресуда од 19. 7. 2016.

Mizzi c. Malte, представка број 26111/02, пресуда од 12. 12. 2006.

Doktorov v. Bulgaria, представка број 15074/08, пресуда од 5. 4. 2018.

Shofman c.Russie, представка број 74826/01, пресуда од 24. 11. 2005.

Paulik c. Slovakie , представка број 10699/05, пресуда од 10. 10. 2006.

Pascaud c. France, представка број 19535/08, пресуда од 8. 11. 2012.

Boljević protiv Srbije, представка број 47443/14, пресуда од 16. 6. 2020.

Закони

Закон о биомедицински потпомогнутој оплодњи. *Службени гласник РС*. Бр. 40/2017 и 113/2017 – др. Закон.

Закон о парничном поступку. *Службени гласник РС*. Бр. 72/2011, 49/2013 – одлука УС 74/2013 – одлука УС, 55/2014, 87/2018, 18/2020 и 10/2023 – др. закон

Закон о ратификацији Конвенције уједињених нација о правима детета. *Службени лист СФРЈ* – Међународни уговори", бр. 15/90 и *Службени лист СРЈ* – Међународни уговори, бр. 4/96 и 2/97.

Породични закон. *Службени гласник РС*. Бр. 18/2005, 72/2011 – др. закон и 6/2015.

Zoran Ponjavić, LL.D.[*]

Restriction of the Child's Right to Know one's Origin

Summary

The child's right to know his/her origin has been the subject matter of increasing consideration in practice and legal doctrine. This coincides with scientific advances in the field of genetics and the ability to determine a child's biological origin with certainty. On the other hand, the scientific advances have provided the possibility for children to be born with the help of Biomedically Assisted Reproduction (BAR), where the children's origin (i.e. maternity and paternity) is based on the parents' will rather than on biological facts.

The right to know one's origin is not unlimited. Rather, it is exercised in coexistence with other rights and interests, as an expression of a delicate balance between the interests of the child and those of their parents, or third parties (gamete donors, adoptive parents, etc.). The fundamental mechanism in balancing these rights is the principle of "the best interest of the child", which is applied in relationships involving the child and their parents. The Convention on the Rights of the Child envisages that a child has the right to know his/her origin "to the extent it is possible". This implies the existence of both factual and legal limitations, within the boundaries of the legal order. In the law of the Republic of Serbia, there are no explicit limitations of this right in cases involving naturally conceived and born children. Implicit restrictions may arise from the powers of the court that decides on the issues of origin in the proceedings related to establishing and contesting legal parentage. They commonly imply the (im)possibility to use certain evidentiary instruments in order to establish the biological truth about a child's origin. According to the Family Act of the Republic of Serbia, an explicit limitation exists only in cases involving children who are conceived and born through Biomedically Assisted Reproduction procedures. The prohibition of establishing a child's origin in such cases is justified by the protection of the child's best interest, which is a debatable issue.

Keywords: *child's origin, best interest of the child, balance of rights, implicit and explicit limitations.*

[*] Full Professor (retired), Faculty of Law, University of Kragujevac

Др Љубица Николић*

ПОВЕРЕЊЕ КАО КЉУЧНА ДЕТЕРМИНАНТА ОДРЖИВОСТИ И РАЗВОЈА КРИПТОВАЛУТНИХ СИСТЕМА

DOI: https://doi.org/10.5937/zrpfn-66125

UDK: 32.019.5:[336.74:004
336.745:004.738.5

Оригинални научни рад

Примљен: 30.03.2026.
Исправљен: 04.06.2026.
Прихваћен: 16.07.2026.

Апстракт: *У овом раду анализирамо кључне факторе који обликују поверење у криптовалутне системе, посматране као шири аналитички концепт који, поред самих криптовалута, обухвата блокчејн инфраструктуру, платформе за трансакције, дигиталне новчанике и друге сегменте криптовалутног екосистема. Поверење дефинишемо као динамично и ситуационо условљено когнитивно-евалуативно стање доносиоца одлука, засновано на уверењима о поузданости система и очекивању остваривања намераваних циљева. Анализирамо га кроз три групе индикатора: институционалне, који одражавају ниво поверења у традиционалне финансијске институције; тржишне, који обухватају ценовна кретања, обим трансакција и структуру криптовалутног екосистема; и технолошке, који се односе на поузданост протокола и безбедност инфраструктуре. Полазимо*

* Редовни професор, Правни факултет Универзитета у Нишу, имејл: ljubica@prafak.ni.ac.rs https://orcid.org/0000-0002-0475-4454

** Рад је настао као резултат финансирања од стране Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије, по Уговору евиденциони број 451-03-34/2026-03/ 200120 од 5. 2. 2026. године.

© Аутор. Овај рад је лиценциран у складу са лиценцом Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0).

од две премисе: да је поверење у криптовалутне системе повезано са поверењем у традиционалне финансијске институције и да поверење представља кључни предуслов функционисања сваког монетарног система. На тој основи формулишемо три истраживачке хипотезе које институционално поверење, макроекономску стабилност и технолошку поузданост третирају као кључне детерминанте усвајања криптовалута. Као оригинални допринос, развијамо концептуални модел финансијског одлучивања који интегрише увиде бихевиоралних финансија, когнитивне психологије и институционалне економије, обухватајући циклус формирања, преноса и ерозије поверења. Кроз студију случаја колапса FTX-а указујемо на преусмеравање поверења са централизованих криптоплатформи ка децентрализованим решењима и самосталном чувању крипто-имовине. Идентификујемо парадокс криптовалутних система: иако су дизајнирани да редукују потребу за поверењем, њихова тржишна динамика остаје условљена колективним понашањем инвеститора. Показујемо да поверење не губи значај, већ се трансформише и реалоцира, што омогућава компаративну анализу традиционалних и децентрализованих финансијских система.

Кључне речи: *поверење, криптовалутни системи, блокчејн, бихевиоралне финансије, перцепција ризика, ефекат стада, финансијско одлучивање.*

1. Увод

У раду анализирамо поверење у криптовалутне системе као шири и аналитички релевантнији концепт у односу на поверење у саме криптовалуте, обухватајући блокчејн инфраструктуру, платформе за трансакције, дигиталне новчанике и регулаторно-институционални оквир у којем ови системи функционишу. Полазимо од претпоставке да економски актери не процењују поузданост појединачних сегмената изоловано, већ вреднују укупну функционалност и стабилност криптовалутног екосистема, при чему поверење произлази из интеракције технолошких, институционалних и правних детерминанти. У том смислу, поверење концептуализујемо као системску категорију.

Криптовалутни системи настали су 2009. године увођењем биткоина (енгл. *Bitcoin*) као алтернативе традиционалним монетарним и платним системима. Накамото указује на ограничења система заснованог

на посредовању институција од поверења и предлаже децентрализовани систем електронског плаћања заснован на криптографији, који омогућава директне трансакције између учесника без посредника (Nakamoto, 2008: 1). Систем се ослања на децентрализовану мрежу равноправних учесника (енгл. *peer-to-peer* – P2P) и консензус механизме, чиме се обезбеђују интегритет података и отпорност на неовлашћене измене и злоупотребе, док се приватност постиже употребом криптографских кључева.

Иако су криптовалутни системи концептуално дефинисани као системи без потребе за поверењем (Nakamoto, 2008: 8), у овом раду показујемо да њихово функционисање подразумева поверење у технолошку поузданост, безбедност протокола и регулаторни контекст. У условима правне неуједначености и високе волатилности криптовалутног тржишта, поверење се трансформише и реалоцира са институционалних посредника на технолошку инфраструктуру и мрежне ефекте, односно раст корисничке базе и степен прихваћености система. При томе, реалокација поверења није једносмерна: регулаторни оквир може деловати и као стабилизатор и као дестабилизатор криптовалутног екосистема. Регулатива усклађена са специфичностима криптовалутног тржишта јача поверење и доприноси стабилности екосистема, док њена неадекватна примена – услед неуједначеног тумачења или правних празнина – повећава несигурност учесника и подстиче премештање активности ка мање регулисаним сегментима, чиме се додатно усложњава реалокација поверења (Николић, 2025а: 137). Ова амбивалентност указује на трансформацију, а не нестанак улоге институционалних фактора у формирању поверења (Николић, 2023: 66). За разлику од традиционалних финансијских система, у којима поверење почива на институционалним гаранцијама, криптовалутни системи се у већој мери ослањају на технолошке и репутационе механизме (Wu, Deng, Quan, Zhang, 2024), што указује на хибридну природу криптовалутних система у погледу извора поверења.

Полазећи од наведеног, циљ рада је идентификација и систематизација детерминанти поверења у криптовалутне системе и анализа њиховог утицаја на понашање учесника. Посебно повезујемо динамику поверења у криптовалутне системе са тржишним индикаторима, као што су цене, обим трансакција и промене у структури екосистема, полазећи од претпоставке да динамика поверења представља кључни механизам реалокације финансијских активности између традиционалних и децентрализованих финансијских система.

Методолошки, рад се заснива на интердисциплинарном приступу који интегрише увиде бихевиоралних финансија, когнитивне психологије и институционалне економије. Аналитички оквир обухвата

интердисциплинарну анализу релевантне литературе и студију случаја као емпиријско упориште, чиме се успоставља теоријска основа за будућу емпиријску верификацију. Поред анализе литературе, развијамо концептуални модел финансијског одлучивања који обухвата формирање, пренос и ерозију поверења, укључујући повратне спреге између перцепције ризика и тржишних исхода. Модел илуструјемо студијом случаја колапса криптоберзе FTX (новембар 2022), на основу јавно доступних података, чиме повезујемо теоријски оквир са емпиријским налазима. Студија случаја и секундарни тржишни подаци користе се ради илустрације и провере унутрашње кохерентности предложеног модела.

2. Концептуални модел и теоријски оквир

2.1. Дефиниција поверења и премисе рада

Поверење представља мултидимензионалан концепт чије се кључне компоненте – добронамерност, интегритет, компетентност и предвидљивост актера препознају и теоријски утемељују у различитим научним дисциплинама (McKnight, Chervany, 2001). У контексту криптовалутних система, поверење посматрамо као субјективно уверење корисника да одређена технологија може обезбедити очекивану корист, уз истовремено прихватање ризика да се очекивани исход неће остварити. Као такво, поверење има динамичан и ситуационо условљен карактер – корисници не морају испољавати исти ниво поверења према свим компонентама система, нити се поверење нужно односи на хомоген објекат.

Ради прецизне аналитичке употребе, у раду операционализујемо поверење кроз три групе индикатора. Прву групу чине институционални индикатори: ниво поверења у традиционалне финансијске институције (централне банке, пословне банке), индиректно одражен у обиму коришћења алтернативних финансијских инструмената и тржишним кретањима у периодима системских потреса. Другу групу чине тржишни индикатори: цене криптовалута, обим трансакција, тржишна капитализација и структурне промене у екосистему (нпр. однос централизованих и децентрализованих берзи). Трећу групу чине технолошки индикатори: поузданост протокола, број и озбиљност безбедносних инцидената, активност развојне заједнице и степен усвајања (енгл. adoption rate) поједине платформе. Ова операционализација омогућава да поверење не буде третирано као апстрактна категорија, већ као аналитички уочљив феномен у будућим емпиријским истраживањима.

Објекат поверења не мора бити когнитивни актер, већ се може односити на технолошке и институционалне структуре (Amaral, Sa-

les, Guizzardi, 2022: 67). У том смислу, код криптовалута са анонимним креаторима (попут биткоина), поверење се у значајној мери трансферише на технолошку инфраструктуру и протоколе, док се код система са идентификованим издаваоцима делимично заснива и на њиховој репутацији и перципираној кредибилности. Ова дистинкција указује на различите механизме формирања поверења, условљене тиме да ли је носилац поверења технолошки протокол или идентификовани актери унутар система.

Полазећи од наведеног теоријског оквира, формулишемо две основне премисе рада. Прва премиса полази од претпоставке да је ниво поверења у криптовалутне системе повезан са нивоом поверења у традиционалне финансијске институције, при чему промене у перцепцији стабилности традиционалног система могу довести до преусмеравања финансијских активности ка алтернативним облицима чувања вредности. Друга премиса заснива се на становишту да поверење представља кључни предуслов функционисања сваког монетарног система[1] – у условима макроекономске стабилности економски актери се ослањају на традиционалне валуте, док у условима нестабилности може доћи до раста интересовања за децентрализоване финансијске алтернативе (Stupak, 2025: 3).

Растућа улога и конкурентски потенцијал децентрализованих финансијских система подстакли су централне банке не само на разматрање, већ и на увођење сопствених дигиталних валута,[2] то указује да традиционални финансијски систем технолошки одговара на изазове децентрализованих алтернатива и потврђује постојање структурне међузависности између ова два модела. Ова међузависност представља кључни аналитички оквир за разумевање динамике поверења у савременом финансијском окружењу.

На основу наведених премиса формулишемо следеће истраживачке хипотезе:

Х1: Смањење поверења у традиционалне финансијске институције позитивно утиче на интересовање и коришћење криптовалутних система.

Х2: Перцепција макроекономске нестабилности повећава склоност инвеститора ка улагању у криптовалуте.

Х3: Ниво поверења у технолошку инфраструктуру криптовалутних система значајно утиче на одлуку корисника о усвајању криптовалута.

---

1 International Monetary Fund. (2023). *Global Financial Stability Report: Safeguarding Financial Stability Amid High Inflation and Geopolitical Risks*. Преузето 4. 2. 2026. https://www.imf.org/-/media/files/publications/gfsr/2023/april/english/ch1.pdf

2 Bank for International Settlements. (2018). *Central bank digital currencies*. Преузето 15. 3. 2026. https://www.bis.org/cpmi/publ/d174.pdf

2.2. Концептуални модел финансијског одлучивања

У овом делу рада представљамо концептуални модел процеса финансијског одлучивања потенцијалних инвеститора (Слика 1). Анализу спроводимо на општем нивоу, полазећи од тога да већина криптовалута дели кључне структурне карактеристике: заједничку технолошку основу, децентрализовану организацију, континуирано трговање (24/7), псеудонимност корисника, одсуство класичних метода вредновања и изражен пренос ценовне волатилности између различитих криптовалута (Bouri, Shahzad, Roubaud, 2019). Ове карактеристике оправдавају агрегатни аналитички приступ и омогућавају формулисање општег модела финансијског понашања у криптовалутном окружењу.

Слика 1.

Концептуални модел психолошких, социјалних и економских фактора финансијског одлучивања

Извор: Аутор.

За разлику од постојећих теоријских приступа који се углавном фокусирају на појединачне аспекте функционисања финансијског тржишта – као што су модели усвајања технологије (енгл. *Technology Acceptance Model* – TAM) или модели информационих каскада (Bikhchandani, Hirshleifer, Welch, 1992: 994) – предложени концептуални оквир има за циљ да превазиђе њихову парцијалност. Конкретно, модел интегрише когнитивне, емоционалне, социјалне и технолошке факторе у јединствен аналитички оквир, при чему посебан значај придајемо динамичком карактеру односа између ових компоненти.

Потреба за интегрисаним приступом произлази из ограничења појединачних теоријских оквира у објашњавању специфичне динамике криптовалутних система. Модел усвајања технологије (TAM) фокусира се на индивидуалну одлуку о прихватању технологије на основу перципиране корисности и лакоће коришћења (Davis, 1989: 319), али не адресира повратни утицај тржишних исхода на перцепцију корисника, нити колективне бихевиоралне феномене који обликују тржишну динамику. Модели информационих каскада објашњавају механизам имитативног понашања (Bikhchandani et al. 1992: 996), али не обухватају когнитивне процесе који претходе одлуци о имитацији, нити институционалне и технолошке факторе који модулирају интензитет каскадних ефеката. Стандардни оквири бихевиоралних финансија идентификују когнитивне пристрасности и емоционалне факторе, али их претежно третирају као статичне карактеристике доносилаца одлука, без моделовања начина на који се ови фактори трансформишу под утицајем тржишних повратних спрега.

Предложени модел превазилази наведена ограничења на три начина. Прво, уводи *експлицитне повратне спреге* које повезују тржишне исходе са ревизијом когнитивних оквира, чиме се омогућава анализа временске еволуције поверења – укључујући процесе његовог јачања, ерозије и реалокације – коју статички модели не обухватају. Друго, модел *интегрише макро и микро ниво анализе*, повезујући индивидуалне когнитивне процесе (перцепција ризика, когнитивне пристрасности) са колективним феноменима (ефекат стада, информационе каскаде) и системским факторима (технолошка поузданост, институционални оквир), чиме се превазилази ограничење постојећих приступа који ове нивое третирају изоловано. Треће, модел омогућава *анализу селективне реалокације поверења* унутар криптовалутног екосистема – феномена у коме се поверење не губи у апсолутном смислу, већ се преусмерава између различитих сегмената система (нпр. са централизованих берзи ка децентрализованим протоколима), што представља аналитичку

димензију коју наведени појединачни оквири самостално не адресирају у довољној мери.

Основна аналитичка вредност предложеног модела огледа се у увођењу цикличне структуре одлучивања заснованог на поверењу, са јасно дефинисаним повратним спрегама. Овакав приступ омогућава анализу еволуције перцепције поверења и ризика током времена под утицајем тржишних исхода и друштвених интеракција. На тај начин, финансијско одлучивање не посматрамо као линеаран процес, већ као динамичан систем у коме претходна искуства и колективна очекивања утичу на будуће одлуке учесника.

У наредним одељцима анализирамо и теоријски утемељујемо компоненте модела, разматрајући њихову међусобну повезаност у предложеном оквиру.

3. Анализа компоненти модела

3.1. Информације о систему и когнитивна обрада

Процес финансијског одлучивања започиње пријемом информација о криптовалутном систему и њиховом когнитивном обрадом. Класична финансијска теорија, укључујући хипотезу ефикасног тржишта (Fama, 1991: 1575), полази од претпоставке да цене финансијских инструмената у потпуности рефлектују све доступне информације. У таквом оквиру, одлуке инвеститора заснивају се на рационалној обради информација, а тржишне неефикасности имају ограничен и привремен карактер.

Насупрот томе, бихевиоралне финансије указују на систематска одступања од овог идеализованог модела наглашавајући улогу когнитивних пристрасности и емоционалних фактора у процесу доношења одлука. Ова одступања од рационалности резултирају појавом тржишних аномалија, као што су ценовни балони, нагли крахови и систематично погрешно вредновање финансијских инструмената (Khan, Rahman, Mir, 2025: 37; Ballis, Verousis, 2022: 3; Nadarajah, Chu, 2016: 6–9).

На криптовалутном тржишту наведена одступања су додатно интензивирана. Док традиционални инвеститори свој ограничени когнитивни капацитет делимично компензују ослањањем на стандардизоване финансијске извештаје и утврђене показатеље вредности, као што су однос цене и зараде (енгл. *Price-to-Earnings* – P/E) или дивиденде (Barber, Odean, 2008: 805), учесници на криптовалутном тржишту делују у знатно мање структурисаном информационом окружењу. Ово окружење карактерише непрекидан (24/7) прилив хетерогених информација, висок степен информационог шума и одсуство јасних

фундаменталних сидара вредновања, што значајно повећава простор за субјективну интерпретацију и когнитивне пристрасности.

У том контексту, посебан значај имају механизми социјалне трансмисије информација. Шолер истиче да интерперсонална комуникација има снажнији утицај на формирање уверења у односу на традиционалне медије (Shiller, 2000: 154). Овај увид посебно релевантан за криптовалутне заједнице, које функционишу кроз директну и интензивну комуникацију на друштвеним мрежама и онлајн форумима чиме се омогућава брзо формирање и ширење колективних наратива који утичу на тржишно понашање.

Когнитивни механизми који стоје у основи оваквих процеса систематски су анализирани у раду Канеман и Тверски који идентификују три кључне хеуристике – репрезентативност, доступност и усидрење – као основне изворе пристрасности у расуђивању (Tversky, Kahneman, 1974: 1124). Хеуристика репрезентативности, која подразумева склоност да се будући догађаји процењују на основу сличности са претходним обрасцима, показује се као посебно релевантна у контексту криптовалутног тржишта, где инвеститори често пројектују прошле ценовне трендове у будућност, чиме доприносе стварању спекулативних мехура и наглих тржишних корекција.

3.2. Перцепција ризика и поверење

Перцепција ризика представља централну тачку нашег концептуалног модела у којој се укрштају рационална евалуација и бихевиорални фактори, чиме се директно обликује ниво поверења инвеститора. У оквиру бихевиоралних финансија, уверења (когнитивна компонента – оно што инвеститор сматра тачним) и ставови (евалуативна компонента – вредносна оцена ризика) делују као кључни механизми који структуирају перцепцију ризика. При томе, инвеститори се често суочавају са унутрашње недоследним уверењима – истовремено су свесни високе волатилности криптовалутног тржишта, али задржавају уверење да ће се након сваког краха цене опоравити. Ова когнитивна дисонанца може се објаснити концептом ограничене рационалности (Kahneman, 2011: 270), који указује на ограничења у обради информација и доношењу конзистентних одлука.

Анализу ризика додатно усложњава чињеница да се она заснива на процени будућих стања чија реализација остаје неизвесна (Sales, Baião, Guizzardi, Almeida, Guarino, Mylopoulos, 2018: 4). У том контексту, ризик у криптовалутним системима манифестује се као вишеслојан и међусобно повезан феномен. Пре свега, тржишни ризик огледа се у израженој

ценовној волатилности; технолошки и безбедносни ризици произлазе из потенцијалних рањивости протокола и грешака у паметним уговорима; регулаторни ризик условљен је неусаглашеним и променљивим правним режимима; ризик ликвидности постаје изражен у условима тржишне панике; док ризик друге уговорне стране остаје значајан у ситуацијама када се корисници ослањају на централизоване посреднике, као што су криптоберзе, кастодијални новчаници или емитенти стабилних коина. Њихова несолвентност или преварно понашање може довести до потпуног губитка средстава, што је емпиријски илустровано колапсом берзе FTX и стејблкоина Terra/Luna.

Поверење у криптоимовину стога се не може посматрати као статична категорија, већ као динамичан процес који еволуира под утицајем информација и тржишних догађаја. Према Амаралу, ниво поверења обликује се кроз три међусобно повезана механизма (Amaral, 2022: 78): феномен повезаних поверења, у оквиру кога се стабилност једног система преноси на други; ментални механизми, односно когнитивни филтери кроз које корисници интерпретирају информације; и сигнали и докази о поузданости, који обухватају тржишне индикаторе као што су капитализација, ликвидност и историјска стабилност блокчејн мреже.

Процес губитка поверења појашњава модел обраде информација (енгл. *Information Processing Model* – IPM) који објашњава динамику поверења кроз три когнитивна механизма: пажњу, атрибуцију и процену (McKnight, Liu, Pentland, 2012: 219). У оквиру овог процеса, емпиријска истраживања указују на асиметрију у обради информација: негативни догађаји имају диспропорционално снажан утицај у односу на позитивне догађаје. Као последица, поверење се значајно брже подрива него што се гради, што може довести до ланчаних реакција панике и последично утицати на смањење тржишне ликвидности (McKnight et al. 2012: 222).

На амплитуду кретања криптовалутног тржишта значајно утичу егзогени фактори (Sankari, Kavitha, 2025: 2), укључујући и регулаторни оквир, који делује као важна детерминанта његове динамике. Имајући у виду сукоб између подстицања иновација и очувања финансијске стабилности и заштите корисника као кључних циљева регулације, регулатори у многим земљама опрезно приступају регулисању дигиталне имовине (Јованић, 2021: 25). *Утицај правног нормирања у криптовалутном контексту* има парадоксалан карактер. Док је у традиционалним финансијским системима стабилан правно-институционални оквир предуслов поверења, криптовалутни екосистем показује одређени степен отпорности, одржавајући функционалност и у условима неконзистентног и фрагментисаног регулаторног приступа. Ипак, регулатива може имати стабилизујући ефекат уколико је усклађена са

кључним карактеристикама блокчејн технологије децентрализацијом, псеудонимношћу и безграничношћу. У супротном, настојања регулатора да примене концептуалне оквире централизованог финансијског система на децентрализовану архитектуру могу довести до повећања правне несигурности, уместо њеног смањења.

Компаративна анализа регулаторних приступа указује на широк спектар јурисдикционих стратегија, од рестриктивних до либералнијих. На једном крају, Кина је 2021. године прогласила све трансакције криптовалутама илегалним, наводећи ризике за финансијску стабилност, монетарни суверенитет и финансијски криминал.[3] Насупрот томе, Ел Салвадор је исте године усвојио биткоин као законско средство плаћања,[4] мада је почетком 2025. године, под условима кредитног аранжмана са Међународним монетарним фондом,[5] тај статус укинут и употреба биткоина сведена на добровољну основу у приватном сектору (Hernández, 2025). Док су Уједињени Арапски Емирати развили регулаторни оквир[6] усмерен на подстицање развоја тржишта криптоимовине, Сједињене Америчке Државе примењују институционално фрагментисан регулаторни приступ, у оквиру којег су надлежности подељене између Комисије за хартије од вредности и берзе (енгл. *Securities and Exchange Commission* – SEC) и Комисије за трговину робним фјучерсима (енгл. *Commodity Futures Trading Commission* - CFTC), при чему још увек није успостављен јединствен савезни законодавни оквир за криптоимовину (Николић, 2025а: 125).

Најзначајнији покушај хармонизованог регулаторног приступа представља Уредба Европске уније о тржиштима криптовалутних средстава (енгл. *Markets in Crypto-Assets Regulation* - MiCA)[7] која се примењује од 30. децембра 2024. године. MiCA успоставља јединствен регулаторни оквир за издавање криптовалутних средстава и пружање криптовалутних услуга на нивоу Европске уније. Закон о дигиталној

3 World Economic Forum. (2022). Преузето 28. 3. 2026. https://www.weforum.org/stories/2022/01/what-s-behind-china-s-cryptocurrency-ban/

4 Ley Bitcoin. Преузето 28. 3. 2026. https://www.jurisprudencia.gob.sv/DocumentosBoveda/D/2/2020-2029/2021/06/E75F3.PDF

5 International Monetary Fund. (2025). Преузето 28. 3. 2026. https://www.imf.org/en/publications/cr/issues/2025/03/19/el-salvador-selected-issues-565394

6 United Arab Emirates. *Cabinet Resolution No. 111 of 2022*. Преузето 28. 3. 2026. https://uaelegislation.gov.ae/en/legislations/1623/download

7 Regulation (EU) 2023/1114 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on markets in crypto-assets (MiCA). Преузето 28. 3. 2026. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32023R1114

имовини Републике Србије[8] такође представља значајан корак ка правном уређењу ове области, мада са ужим опсегом примене и без нивоа нормативне разрађености који карактерише MiCA регулативу (Николић, 2025а: 133; Николић, 2025б: 35).

Из перспективе поверења, регулаторни оквири одражавају инхерентни сукоб између заштите инвеститора и очувања децентрализације као основног принципа криптовалутног екосистема. Захтеви за идентификацијом корисника, извештавањем и лиценцирањем пружалаца услуга могу ојачати поверење корисника, али истовремено нарушавају кључне карактеристике децентрализованих система – псеудонимност, отпорност на цензуру и контролу корисника над сопственом имовином. Стога строжа регулатива не повећава нужно укупно поверење, већ доводи до његове реалокације – са централизованих, регулисаних платформи ка децентрализованим протоколима. У том смислу, регулаторна политика делује као активна детерминанта структуре поверења у криптовалутном екосистему.

3.3. Емоције, инвестиционе преференције и финансијска одлука

Емоције (страх, паника, еуфорија) и ставови имају кључну улогу у перцепцији ризика и нивоу поверења у криптовалутне системе. У условима високе неизвесности, емоционални фактори често доминирају над рационалном евалуацијом – страх, неизвесност и сумња (енгл. *Fear, Uncertainty and Doubt* - FUD) иницирају масовне продаје, док похлепа и страх од пропуштања прилике (енгл. *Fear Of Missing Out* – FOMO) подстичу надувавање ценовних балона (Shiller, 2000: 44). Емпиријски налази потврђују значај бихевиоралних пристрасности у формирању потражње за криптовалутама (Almeida, Gonçalves, 2023: 12), при чему доминантна академска струја указује да су криптовалуте подложније ефекту стада (енгл. *herd behavior*) у односу на традиционалне финансијске инструменте (Youssef, Waked, 2022: 6; Robiyanto, Sugiyanto, 2025: 154).

Сматрамо да ова израженија подложност ефекту стада произлази из одсуства стабилизујућих институционалних механизама – криптовалутни системи нису успостављени правним актима, не почивају на ауторитету централних монетарних институција и подразумевају неуједначен ниво технолошке оспособљености међу учесницима. Као последица, формирају се информационе каскаде (Bikhchandani et al. 1992: 996) у којима појединци занемарују сопствене процене и имитирају понашање других. Тржишне цене тако постају одраз колективних очекивања и доминантних наратива,

8 Закон о дигиталној имовини, *Сл. гласник РС*, 153/20.

а не фундаменталне вредности[9] (Shiller, 2000: 55), а глобална и дигитална природа криптовалутних система додатно убрзава синхронизовано кретање цена криптовалута (Bouri et al. 2019).

Одређени увиди о улози наратива и перцепције дугорочних приноса на тржишту акција (Shiller, 2000: 3; Siegel, 1998: 2) могу се, уз ограничења, применити и на криптовалуте. Део инвеститора усваја уверење о дугорочном расту вредности, што се манифестује кроз HODL (енгл. *Hold On for Dear Life*) стратегију – задржавање криптоимовине упркос осцилацијама цена. С обзиром на то да су код криптовалута фундаментална упоришта (новчани токови, имовинска основа) мање изражена, задржавање позиција може се тумачити као поверење засновано на колективним уверењима. Ипак, HODL стратегија може одражавати и рационалну процену ограничене понуде биткоина, те настојање да се избегну трансакциони трошкови и пореске обавезе, те се ова стратегија може посматрати као понашање на континууму између рационалних и бихевиоралних мотива (видети: Baur, Dimpfl, 2021: 2663; Shiller, 2000: 10).

Инвестиционе преференције формирају се између пристрасне перцепције ризика и рационалне анализе мрежних ефеката (видети: Liu, Tsyvinski, 2021: 2689). Интеракција бихевиоралних и рационалних фактора генерише различите обрасце одлучивања. Прво, разликује се аналитички приступ одлучивању – део инвеститора одлуке заснива на наративима и ефекту стада, усмеравајући капитал ка спекулативним инструментима попут тзв. meme новчића[10], док друга категорија инвеститора примењује аналитички аутономнији приступ, укључујући on-chain аналитику (анализу података забележених на блокчејну), преферирајући инфраструктурне пројекте попут платформи за паметне уговоре или децентрализоване финансије (видети: Cong, Li, Wang, 2021: 1105; Delfabbro, King, Williams, 2021: 201). Друго, уочава се дихотомија временских хоризоната одлучивања – од краткорочног спекулативног

9 *Под фундаменталном вредношћу криптовалута*, у контексту овог рада, подразумевамо скуп карактеристика које одређују њихову употребну и економску вредност, при чему треба имати у виду да је сам концепт фундаменталне вредности у крипто контексту предмет академске дебате. Ове карактеристике обухватају: (1) технолошку инфраструктуру, укључујући безбедност, децентрализацију и глобалну доступност блокчејн мреже; (2) програмирану ограниченост понуде (нпр. максимална количина од 21 милион биткоина); (3) мрежне ефекте, односно раст базе корисника и развојне заједнице који увећавају корисност система; те (4) степен институционалне прихваћености, укључујући регулаторну интеграцију и усвајање од стране финансијских институција.

10 Meme новчићи (енгл. *meme coins*) су криптовалуте инспирисане интернет мимовима (нпр. Dogecoin, Shiba Inu), чија вредност претежно почива на спекулацији и расположењу онлајн заједница.

трговања до дугорочних HODL стратегија као облика заштите од смањења куповне моћи традиционалних валута (видети: Baur, Hong, Lee, 2018: 177; Baur, Dimpfl, 2021: 2663).

Коначна финансијска одлука може се сагледати кроз призму Теорије очекиване корисности (von Neumann, Morgenstern, 1944: 8), према којој рационални актери максимизују очекивану корисност, као и Теорије изгледа (Kahneman, Tversky, 1979: 263), која указује на систематска одступања од таквог понашања. Емпиријски налази показују да је понашање непрофесионалних крипто инвеститора у већој мери у складу са Теоријом изгледа (Schatzmann, Haslhofer, 2023: 598), будући да су њихове одлуке значајно условљене начином на који су информације представљене (енгл. *framing effect*), као и израженом аверзијом према губитку. Као последица, јавља је тенденција понашања у складу са ефектом диспозиције, који се огледа у прераној продаји добитних позиција и истовременом задржавању губитничких инвестиција (Schatzmann, Haslhofer, 2023: 600).

Агрегирањем бихевиорално условљених одлука кроз ефекат стада формирају се изражени тржишни циклуси и спекулативни балони. Посебан ризик представља феномен илузије ликвидности – у фазама раста тржишта ликвидност делује стабилно, док у тренуцима негативне ценовне корекције долази до наглог смањења ликвидности, праћеног паничним реакцијама учесника. Последица је асиметрична расподела губитака и добитака, при чему нови инвеститори чешће улазе на тржиште у фазама ескалације цена, када је имовина потенцијално прецењена, док ранији учесници имају већу вероватноћу благовремене реализације добити. Оваква динамика указује на значајне системске ризике криптовалутних система (Auer, Cornelli, Doerr, Frost, Gambacorta, 2023: 18).

3.4. Повратне спреге

Кумулирање појединачних финансијских одлука генерише тржишна кретања чије повратне спреге затварају аналитички циклус предложеног модела (Слика 1). У том контексту, повратне спреге представљају кључни механизам кроз који се тржишни исходи трансформишу у нове информације које даље обликују перцепцију ризика и ниво поверења учесника.

Повратна спрега потврђених информација о исходима одлука (лева страна модела) односи се на процес у којем резултати претходних инвестиционих одлука делују као сигнал који потврђује или доводи у питање финансијске одлуке. У условима позитивних тржишних исхода, долази до јачања уверења и раста поверења, што може додатно подстаћи

инвестициону активност. Насупрот томе, негативни исходи иницирају преиспитивање постојећих когнитивних образаца и могу довести до ерозије поверења.

Повратна спрега промене уверења (десна страна модела) илуструје динамички процес ревизије когнитивних оквира под утицајем тржишних кретања и нових информација. Ова спрега указује на то да поверење није статична категорија, већ резултат континуираног прилагођавања уверења у складу са перципираним исходима и доминантним тржишним наративима.

У криптовалутном екосистему, поверење се у значајној мери заснива на технолошким механизмима – криптографским алгоритмима, мрежним протоколима и консензус процедурама (нпр. *Proof-of-Stake*) – који обезбеђују интегритет и сигурност система без посредовања централног ауторитета. Међутим, технолошка поузданост, иако неопходна, није довољан услов за успостављање поверења: корисници истовремено формирају субјективну процену ризика и поузданости укупног децентрализованог система, укључујући понашање децентрализованих актера.

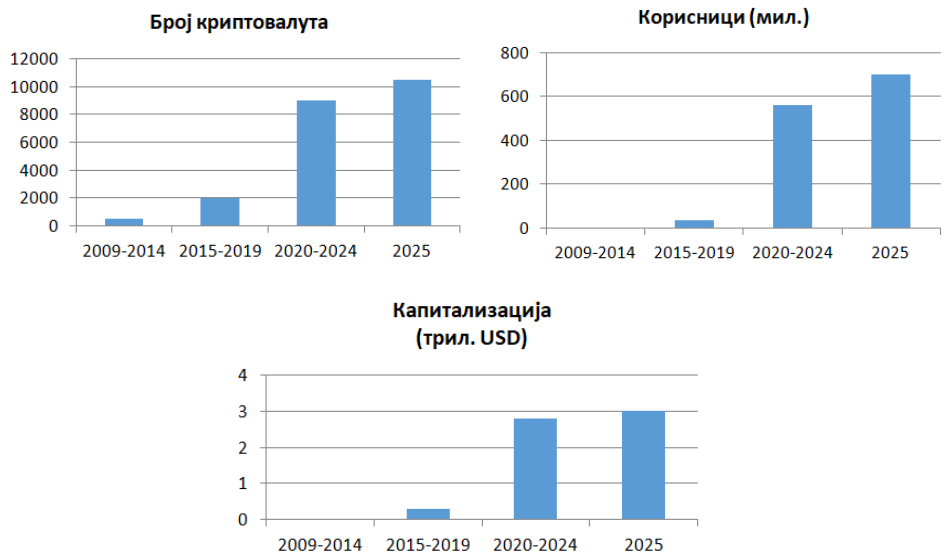
Стога, повратне спреге у оквиру нашег модела не само да објашњавају динамику тржишних кретања, већ илуструју механизам кроз који се поверење континуирано формира, трансформише и, у одређеним условима, смањује или губи, што чини кључни аналитички оквир разумевања криптовалутних система. Управо ову динамику илуструје и сам настанак биткоина – глобална финансијска криза 2008. године деловала је као системски егзогени шок који је покренуо повратну спрегу промене уверења о поузданости традиционалних финансијских институција, стварајући услове за развој алтернативног, децентрализованог система. Овај случај представља историјски најрепрезентативнији пример утицаја перципиране макроекономске нестабилности на формирање поверења у алтернативне финансијске инструменте (хипотеза X2).

4. Илустративна примена модела: тржишна кретања и студија случаја FTX

Подаци и анализе у овом одељку примењени су ради конкретизације и аналитичке разраде предложеног модела. Студија случаја FTX и тржишна кретања служе као аналитичко упориште теоријских поставки, чиме се успоставља основа за будућу систематску емпиријску верификацију.

4.1. Тржишна кретања и експанзија криптовалутних система

Графикон 1. Динамика раста глобалног криптовалутног тржишта (2009–2025)

Период	Број криптовалута	Корисници (мил.)	Капитализација (трил. USD)
2009-2014	500	1	0,01
2015-2019	2.000	35	0.3
2020-2024	9.000	560	2,8
2025	10.500	700	3,0

Извор: Statista, CoinMarketCap, CoinGecko, Coinlaw.[11]

Напомене: Вредности за периоде 2009-2014, 2015-2019 и 2020-2024. представљају заокружене вредности на крају периода. Подаци о броју корисника односе се на идентификоване кориснике криптовалутних

11 Statista. (2025). Преузето 28. 2. 2026. https://www.statista.com/statistics/863917/number-crypto-coins-tokens/
Statista. (2024). 28. 2. 2026. https://www.statista.com/statistics/1202503/global-cryptocurrency-user-base/
CoinMarketCap. (2025). Преузето 28. 2. 2026. https://coinmarketcap.com/charts/
CoinGecko. (2025). Преузето 28. 2. 2026. https://www.coingecko.com/en/global-charts
Coinlaw. (2025). Преузето 28. 2. 2026. https://coinlaw.io/cryptocurrency-statistics/

средстава и заснивају се на проценама из различитих извора (Statista, 2024; Coinlaw, 2025), при чему методолошке разлике - укључујући критеријуме идентификације корисника (верификовани налози, активни новчаници, анкетна истраживања) - условљавају распон процена за 2025. годину од приближно 560 до 700 милиона. У графикону је приказана горња граница распона. Подаци о тржишној капитализацији преузети су са платформи CoinMarketCap и CoinGecko, а подаци о броју криптовалута са платформе Statista.

Графикон 1 приказује еволуцију криптовалутних система кроз три кључна параметра: број криптовалута, број корисника и укупну тржишну капитализацију. У иницијалној фази развоја (2009–2014), криптовалутни екосистем имао је маргиналан економски значај и ограничен број корисника. Након 2015. године, са широм применом паметних уговора, посебно кроз развој Ethereum мреже, долази до убрзаног ширења функционалности блокчејн мрежа и повећања броја корисника и пројеката.

Период након 2020. године карактерише експоненцијална експанзија, при чему глобални број корисника криптовалута, према различитим проценама, достиже преко 560 милиона,[12] а укупна тржишна капитализација око 3 трилиона америчких долара у 2025. години.[13] Овакав раст не може се у потпуности објаснити искључиво технолошким напретком, већ указује и на значај социјалних механизама у ширењу поверења. Конкретно, ефекат друштвеног утицаја на индивидуалне одлуке (видети: Asch, 1952: 177) доприноси масовнијем усвајању криптовалута и повезаних технологија, док је утицај ауторитета (видети: Milgram, 1974: 113) у раној фази развоја криптовалутних система био ограничен, имајући у виду изражену институционалну скепсу према овим иновацијама.

Биткоин задржава статус доминантног дигиталног средства у оквиру криптовалутног тржишта и, упркос расту алтернативних криптоактива, у значајној мери функционише као референтни показатељ (енгл. *benchmark*) и индикатор тржишног расположења. Почетком 2025. године, његов удео у укупној тржишној капитализацији криптовалута износио је 64, 65% (Sankari, Kavitha, 2025: 3), што указује на његову централну улогу у формирању тржишних очекивања и перцепције поверења унутар криптовалутног екосистема. Кретање цене биткоина[14] илуструје цикличну природу поверења у криптовалутне системе. Након

12 Triple-A. Преузето 28. 2. 2026. https://www.triple-a.io/cryptocurrency-ownership-data

13 CoinGecko. Преузето 28. 3. 2026. https://www.coingecko.com/research/publications/2025-annual-crypto-report

14 CoinMarketCap. Преузето 23. 3. 2026. https://coinmarketcap.com/currencies/bitcoin/historical-data/

иницијалног раста 2013. године (преко 1000 USD), уследио је изражен ценовни балон 2017. године (приближно 20.000 USD), праћен значајном ценовном корекцијом. Нови ценовни максимум достигнут је 2021. године (око 69.000 USD), након чега следи ценовни пад током 2022. године и поновна фаза раста у периоду 2023–2025, када цена премашује 100.000 USD.

Анализа приказаних података указује на цикличну динамику криптовалутног тржишта. Сваки од наведених циклуса емпиријски илуструје динамику предложеног концептуалног модела. Фазе раста карактерише јачање повратне спреге потврђивања, у оквиру које позитивни тржишни исходи учвршћују постојећа уверења и подстичу даљи прилив капитала. Насупрот томе, фазе негативне ценовне корекције активирају повратну спрегу промене уверења, доводећи до преиспитивања очекивања, ерозије поверења и смањења инвестиционе активности. На тај начин, емпиријски подаци указују да тржишна динамика криптовалута у значајној мери следи механизме описане у нашем теоријском моделу.

4.2. Колапс FTX-а: студија случаја преноса поверења

Банкрот криптоберзе FTX у новембру 2022. године представља репрезентативан случај за емпиријску илустрацију механизама предложеног модела, посебно у погледу динамике поверења, перцепције ризика и повратних спрега. Непосредно пре колапса, FTX је била трећа највећа криптоберза на свету. Као централизована берза (енгл. *Centralized Exchange* – CEX), била је вреднована на приближно 32 милијарде америчких долара, са више од милион корисника (видети: Vidal-Tomás, Briola, Aste, 2023: 2), што указује на висок ниво акумулираног поверења у централизоване посреднике у оквиру криптовалутног екосистема.

Хронологија колапса јасно илуструје механизам информационе каскаде и наглу трансформацију поверења. Процес се одвијао у изузетно кратком периоду од десет дана. Дана 2. новембра 2022. године, портал CoinDesk објавио је информацију да се биланс стања компаније Alameda Research у значајној мери ослања на FTT токен, интерни токен повезан са берзом FTX.[15] Ова информација деловала је као иницијални сигнал који је довео у питање финансијску стабилност екосистема повезаног са берзом FTX.

Најава ликвидације FTT токена од стране ривалске берзе Binance 6. новембра покренула је снажан талас повлачења средстава корисника са платформе FTX, у износу од приближно 5 милијарди америчких долара у

15 CoinDesk. Преузето 23. 3. 2026. https://www.coindesk.com/business/2022/11/02/divisions-in-sam-bankman-frieds-crypto-empire-blur-on-his-trading-titan-alamedas-balance-sheet

једном дану.[16] Ова реакција представља класичан пример информационе каскаде, у којој учесници, суочени са ограниченим информацијама и растућом неизвесношћу, следе понашање других, што доводи до самопојачавајућег ефекта масовног повлачења средстава. До 8. новембра FTX је обуставио исплате средстава корисницима, чиме је додатно појачан губитак поверења, а већ 11. новембра проглашен је банкрот. Према подацима из интерног биланса стања FTX-а, објављеним у оквиру стечајног поступка, компанија је непосредно пре колапса располагала са приближно 900 милиона долара ликвидних средстава наспрам око 9 милијарди долара обавеза.[17] Овако изражен дисбаланс између ликвидних средстава и обавеза упућује на значајан ризик ликвидности и структурну рањивост централизованих криптовалутних посредника.

4.3. Мерљиви ефекти преноса поверења

Избор индикатора у Табели 1. заснива се на три критеријума: мерљивост - сви индикатори су квантитативно изразиви и преузети из јавних извора; теоријска релевантност - свака група индикатора директно одражава један аналитички механизам предложеног модела (ерозија поверења, пренос поверења, реалокација поверења); и временска упоредивост - подаци омогућавају поређење непосредно пре и непосредно након колапса FTX-а.

Колапс FTX-а генерисао је емпиријски мерљиве последице које омогућавају квантификацију процеса преноса поверења унутар криптовалутног екосистема. Укупна тржишна капитализација криптовалута пала је за приближно 183 милијарде долара, док је цена биткоина привремено пала испод 16.000 долара.[18] Истовремено, обим трговања на децентрализованим берзама (енгл. *Decentralized Exchange* - DEX) порастао је за 80%,[19] док је са централизованих берзи у периоду 2–13. новембра повучено преко 20 милијарди долара.[20] Повлачење биткоина у личне новчанике достигло је историјски рекорд од 106.000 BTC месечно,[21]

16 Zhao, C. [cz_binance]. Преузето 28. 3. 2026. https://x.com/cz_binance/status/1589283421704290306

17 Financial Times. Преузето 28. 3. 2026. https://www.ft.com/content/f05fe9f8-ca0a-48d5-8ef2-7a4d813af558

18 CoinMarketCap. Преузето 28. 2. 2026. https://coinmarketcap.com/historical/20221110/

19 DefiLlama. Преузето 23. 3. 2026. https://defillama.com/dexs

20 CoinGecko Research. Преузето 28. 3. 2026. https://www.coingecko.com/research/publications/exchange-withdrawal-ftx-collapse

21 Glassnode Studio. Преузето 23. 3. 2026. https://studio.glassnode.com/dashboards/btc-exchanges

а недељни приход од продаје хардверских новчаника Trezor порастао је за 300%.[22] Ови подаци указују да није дошло до напуштања криптовалутних система као таквих, већ до реалоцирања поверења – са централизованих посредника ка самосталном чувању дигиталне имовине (енгл. *self-custody*).

Табела 1. Индикатори преноса поверења након колапса FTX-а (новембар 2022)

Индикатор	**Пре колапса (октобар 2022)**	**Након колапса (новембар 2022)**	**Извор**
Укупна тржишна капитализација	~980 млрд. USD	<800 млрд. USD (–183 млрд.)	CoinMarketCap
DEX месечни обим трговања	57,6 млрд. USD	103,8 млрд. USD (+80%)	DefiLlama
DEX недељни обим (7–14. нов.)	~20 млрд. USD	~51 млрд. USD (+155%)	Chainalysis
Повлачење BTC са CEX у личне новчанике	~50.000–70.000 BTC/месечно[1]	106.000 BTC/месечно (историјски рекорд)	Glassnode Cointelegraph
Одлив средстава са CEX платформи	—	~13 млрд. USD	Chainalysis
Продаја Trezor хардверских новчаника	базни ниво (необјављен)[2]	раст од 300%	Cointelegraph
Биткоин (% у укупној тржишној капитализацији)	~36%	раст ~39 % [3]	CoinGecko, Glassnode

Извор: CoinMarketCap; DefiLlama; Chainalysis; Glassnode; Cointelegraph; CoinGecko.[23]

22 Cointelegraph. Преузето 23. 3. 2026. https://cointelegraph.com/news/trezor-reports-300-surge-in-sales-revenue-due-to-ftx-contagion

23 1) CoinMarketCap. Преузето 28. 2. 2026. https://coinmarketcap.com/charts/
2) DefiLlama. Преузето 28. 2. 2026. https://defillama.com/dexs
3) Chainalysis. Преузето 28. 2. 2026. https://www.chainalysis.com/blog/state-of-crypto-markets-ftx-november-2022/
4) Glassnode. Преузето 28. 2. 2026. https://studio.glassnode.com/charts/transactions.TransfersVolumeFromExchangesSum?a=BTC
Cointelegraph. Преузето 28. 2. 2026. https://cointelegraph.com/news/exchange-outflows-hit-historic-highs-as-bitcoin-investors-self-custody
5) Chainalysis. Преузето 28. 2. 2026. https://www.chainalysis.com/blog/personal-wallets-institutional-crypto-adoption-self-custody-defi

Напомене: [1]*Према Glassnode [4], месечно повлачење BTC са централизованих берзи у периодима без изражених тржишних шокова кретало се у распону од приближно 50.000 до 70.000 BTC. Повлачење од 96.200 BTC/месечно, забележено у априлу 2022, означено је као „историјски значајно" (Glassnode [4]). Новембарски ниво од 106.000 BTC/месечно тиме представља увећање од приближно 50–100% у односу на уобичајене нивое.* [2]*Trezor не објављује апсолутне бројке продаје; податак о расту од 300% заснован је на изјави амбасадора бренда Јозефа Тетека за Cointelegraph [6] и односи се на процентуално повећање прихода од продаје на недељном нивоу. Апсолутни базни ниво није јавно доступан.* [3]*Биткоин доминација је у новембру 2022. износила приближно 39% (CoinGecko [7]), при чему је раст започео са нивоа од око 36% непосредно пре колапса FTX-а. Од тог тренутка забележен је константан раст који је у наредним годинама достигао приближно 59% (Glassnode [7]).*

Анализа података из Табеле 1 омогућава идентификацију три међусобно повезана механизма који илуструју наш предложени концептуални модел.

Прва група индикатора односи се на брзину и интензитет ерозије поверења. Пад укупне тржишне капитализације од приближно 19% није био условљен променама у технолошким фундаментима блокчејн система, већ наглом променом перцепције поузданости централизованог посредника. Овај налаз указује да тржишна вредност криптовалута у значајној мери зависи од колективног поверења, а не искључиво од техничких карактеристика система. Информација о финансијској нестабилности FTX-а[24] деловала је као иницијални сигнал који је активирао информациону каскаду – учесници су реаговали на понашање других актера, што је довело до нелинеарне ескалације негативних тржишних кретања.

Друга група индикатора односи се на механизам преноса поверења. Раст месечног DEX обима трговања за 80% – са 57,6 на 103,8 милијарди долара,[25] уз истовремено удвостручење недељног DEX обима трговања са

6) Cointelegraph. Преузето 23. 3. 2026. https://cointelegraph.com/news/trezor-reports-300-surge-in-sales-revenue-due-to-ftx-contagion

7) CoinGecko. Преузето 28. 2. 2026. https://www.coingecko.com/en/charts/bitcoin-dominance

Glassnode. Преузето 28. 2. 2026. https://studio.glassnode.com/charts/transactions.TransfersVolumeFromExchangesSum?a=BTC

24 CoinDesk. Преузето 23. 3. 2026. https://www.coindesk.com/business/2022/11/02/divisions-in-sam-bankman-frieds-crypto-empire-blur-on-his-trading-titan-alamedas-balance-sheet

25 DefiLlama. Преузето 23. 3. 2026. https://defillama.com/dexs

20 на 51 милијарду долара,[26] као и одлив од приближно 13 милијарди долара са централизованих берзи и рекордно повлачење Биткоина од 106.000 BTC месечно у личне новчанике,[27] указују на системску реалокацију поверења. Ова динамика указује да корисници нису напустили криптовалутни екосистем, већ су модификовали структуру поверења, преносећи га са централизованих посредника на технолошке механизме које директно контролишу.

Трећа група индикатора односи се на хијерархијску и временску динамику преноса поверења, посматрану кроз удео биткоина у укупној тржишној капитализацији криптовалута (тзв. доминацију биткоина). Током новембра 2022. године, доминација биткоина кретала се у распону од приближно 36% до 40%,[28] што указује да у почетној фази кризе није дошло до снажног преливања капитала у биткоин као унутрашње „сигурно уточиште". Истовремено, тржишна капитализација биткоина пала је на око 319 милијарди долара, док је укупна тржишна капитализација криптовалута достигла минимум од приближно 736 милијарди долара 9. новембра 2022. године.[29] Ови налази указују да су инвеститори у првој фази кризе средства превасходно повлачили у самочување или ван криптовалутног тржишта.

Тек се у средњорочном периоду уочава структурна промена. Доминација биткоина износила је 38,6% на крају 2022. године, да би затим порасла на 45,6% током 2023, 51,9% током 2024. и око 59% током 2025. године, са врхунцем од приближно 65% средином 2025. године.[30] Емпиријски налази, стога, не потврђују тезу о непосредном јачању биткоина у тренутку кризе, већ тезу о одложеном и структурном јачању његове позиције унутар криптовалутног тржишта.

При томе, биткоин није представљао једино уточиште. Удео стабилних коина (енгл. *stablecoins*) у укупној тржишној капитализацији криптовалута порастао је са 7,3% на 12,9% до јануара 2023. године, док је значајан део инвеститора укључио стабилне коине у своје портфолије, што указује да су у краткорочној фази кризе управо они функционисали као

26 Forkast News. Преузето 23. 3. 2026. https://forkast.news/centralized-decentralized-crypto-exchanges-cex-dex/

27 Glassnode. Преузето 23. 3. 2026. https://twitter.com/glassnode/status/1591773839728005120

28 CoinGecko. Преузето 28. 2. 2026. https://www.coingecko.com/en/charts/bitcoin-dominance

29 CoinDesk. Преузето 23. 3. 2026. https://www.coindesk.com/markets/2022/11/17/ftx-collapse-leaves-total-crypto-market-cap-under-800b-close-to-2022-low

30 CoinGecko Research. Преузето 28. 2. 2026. https://www.coingecko.com/research/publications/bitcoin-dominance-history

примарни механизам очувања вредности.[31] У прва 72 часа након банкрота FTX-а откупљено је преко 6 милијарди долара у USD Coin-у (USDC), при чему је тржишна капитализација пала са 44,5 на 38 милијарди долара, што потврђује тежњу инвеститора ка брзој конверзији у средства везана за фијат валуте.[32] Поред стабилних коина, и Ethereum је у одређеним контекстима функционисао као заштитни инструмент (видети: Ustaoglu, 2022).

Укупно посматрано, емпиријски налази илуструју централну тезу рада – поверење у криптовалутне системе не концентрише се у једном инструменту, већ се динамички реалоцира између различитих сегмената екосистема у зависности од природе ризика и перцепције учесника.

Иако студија случаја FTX-а примарно илуструје динамику преноса поверења унутар криптовалутног екосистема (хипотеза X3), индикативну подршку хипотези X1 – о инверзној повезаности поверења у традиционалне финансијске институције и интересовања за криптовалутне системе – пружа случај колапса Silicon Valley Bank (SVB), марта 2023. године. Банкрот SVB-а представљао је највећи крах банке у САД од финансијске кризе 2008. године, при чему је узрокован губицима на портфељу дугорочних обвезница у условима раста каматних стопа.[33] У недељи након колапса SVB-а, цена биткоина порасла је приближно 27–33% са око 19.700 на преко 26.000 долара[34], упркос истовременом затварању две банке пријатељски оријентисане ка криптоиндустрији (Silvergate и Signature Bank). Ова ценовна динамика сугерише да нарушавање поверења у традиционални банкарски систем може деловати као катализатор повећаног интересовања за децентрализоване алтернативе, чиме се пружа додатна емпиријска основа за хипотезу X1. При томе, овај процес није аутоматски, већ је посредован когнитивним и бихевиоралним механизмима (Мојашевић, Николић, 2018: 254), укључујући хеуристику доступности - медијски експониране информације о банкарским краховима повећавају перципирани ризик традиционалног система и подстичу тражење алтернативних облика чувања вредности.

Налазе студије случаја додатно поткрепљују емпиријска истраживања из релевантне литературе. Анализа колапса FTX-а показује

31 CoinGecko Research. Преузето 28. 2. 2026. https://www.coingecko.com/research/publications/stablecoins-statistics

32 Mitrade. Преузето 26. 3. 2026. https://www.mitrade.com/insights/news/live-news/article-3-627147-20250208

33 Federal Reserve FEDS Notes (децембар 2025). Преузето 28. 2. 2026. https://www.federalreserve.gov/econres/notes/feds-notes/in-the-shadow-of-bank-run-lessons-from-the-silicon-valley-bank-failure-and-its-impact-on-stablecoins-20251217.html

34 CoinGecko. Преузето 28. 2. 2026. https://www.coingecko.com/en/coins/bitcoin

да је слом екосистема Terra-Luna представљао кључни окидач пада ликвидности берзе, док се централизација криптовалутног сектора издваја као значајан извор системског ризика који децентрализоване финансије могу ублажити (Vidal-Tomás et al. 2023: 10). Истовремено, анализа података за 41 државу указује да усвајање криптовалута превасходно зависи од структурних фактора, као што су институционално поверење, регулаторна јасноћа и шири социоекономски контекст, а не од краткорочне макроекономске нестабилности, што је у складу са хипотезама X1 и X2 (Stupak, 2025: 17). Поред тога, утврђено је да у условима кризе и повећане неизвесности медијска покривеност подстиче колективне облике понашања и интензивира ефекат стада на криптовалутном тржишту, што се надовезује на механизме информационих каскада разматране у одељку 3.3. (Youssef and Waked, 2022: 8).

4.4. Ограничења истраживања

Истраживање у овом раду заснива се на анализи литературе и студији случаја као аналитичком упоришту, док систематска емпиријска верификација предложеног модела финансијског одлучивања, операционализованих индикатора поверења и постављених хипотеза представља наредну фазу истраживања. Секундарни тржишни подаци коришћени у студији случаја FTX преузети су из јавно доступних извора, при чему одсуство јединствених стандарда за њихово прикупљање и мерење представља структурно ограничење криптовалутног екосистема у целини, а не искључиво овог истраживања. Предложени модел финансијског одлучивања и концептуализација поверења кроз три групе индикатора представљају теоријски допринос рада и основу за будућа емпиријска истраживања у различитим тржишним и институционалним контекстима.

5. Закључак

Полазећи од основне истраживачке намере – да се поверење концептуализује као кључна детерминанта одрживости и развоја криптовалутних система – резултати рада показују да се поверење не може свести на статичну категорију, већ да представља динамичан и структурно условљен механизам који обликује понашање учесника и тржишне исходе.

Анализа колапса FTX-а омогућава идентификацију фундаменталног обрасца функционисања криптовалутних система. Егзогени шок није довео до урушавања система као таквог, већ до његове интерне реорганизације, при чему је поверење прерасподељено између различитих

сегмената екосистема. Овај налаз илуструје да криптовалутни системи поседују способност адаптације засновану на мобилности поверења, што представља један од кључних услова њихове одрживости.

Анализа студије случаја и секундарних тржишних података упућује на емпиријску основаност постављених хипотеза, при чему коначна верификација захтева систематску емпиријску проверу. Студија случаја FTX-а примарно илуструје динамику хипотезе Х3, показујући да корисници који губе поверење у централизоване посреднике не напуштају криптовалутни екосистем, већ преусмеравају поверење ка технолошкој инфраструктури коју непосредно контролишу. Емпиријску основаност хипотезе Х1 – о инверзној повезаности поверења у традиционалне финансијске институције и интересовања за криптовалутне системе – потврђују тржишна кретања током колапса Silicon Valley Bank (SVB) у марту 2023. године, када је нарушавање поверења у банкарски систем било праћено значајним растом цене биткоина. Овај налаз указује да однос између поверења у криптовалутне системе и поверења у традиционалне институције није једноставан супституциони однос, већ део ширег, бихевиорално посредованог процеса реалокације финансијских активности (Николић, 2023: 59). Перцепција макроекономске и системске нестабилности (Х2) делује као катализатор ових процеса, што потврђује и сам настанак криптовалутних система – биткоин блокчејн мрежа почела је да функционише 2009. године као директан одговор на глобалну финансијску кризу 2008. године, а раст интересовања за криптовалуте у периодима инфлаторних притисака и банкарских криза (укључујући случај SVB-а) указује на то да перцепција макроекономске нестабилности систематски подстиче преусмеравање поверења ка децентрализованим системима. Коначно, поверење у технолошку инфраструктуру (Х3) показује се као неопходан, али не и довољан услов усвајања криптовалутних система, будући да је његов ефекат условљен когнитивним и социјалним факторима. Напомињемо да студије случаја и секундарни тржишни подаци у овом раду служе као аналитичко упориште теоријских поставки предложеног модела. Његова верификација захтева будућа систематска емпиријска истраживања - нпр. анализу временских серија тржишних и on-chain индикатора или анкетна истраживања усмерена на мерење перцепције поверења међу учесницима на криптовалутним тржиштима.

Кључни теоријски допринос рада огледа се у идентификацији двостепене динамике поверења. У иницијалној фази кризе долази до опште ерозије поверења и повлачења капитала из ризичних позиција, док у другој фази следи селективно преусмеравање поверења унутар система, при чему се оно усмерава ка сегментима који се перципирају као релативно стабилнији. Ова динамика указује да поверење у криптовалутним

системима има временску, хијерархијску и функционалну димензију, што омогућава његово систематско теоријско моделовање.

На тој основи формулише се централни парадокс криптовалутних система: иако су дизајнирани као системи који редукују потребу за поверењем, њихово функционисање у пракси остаје суштински условљено управо поверењем. Међутим, реч је о другачије структурисаном поверењу – оно се премешта са институционалних посредника на технолошку инфраструктуру, мрежне ефекте и колективне наративе. У том контексту, криптовалутни екосистем функционише као хијерархијски организован систем поверења, у којем различити инструменти (биткоин, стабилни коини, инфраструктурни токени) имају различите функције у управљању ризиком.

Предложени концептуални модел (Слика 1) представља покушај интеграције увида бихевиоралних финансија, когнитивне психологије и институционалне економије у јединствен аналитички оквир. Његова вредност није само у објашњењу криптовалутних система, већ и у могућности шире примене како на анализу децентрализованих аутономних организација, тако и на компаративно проучавање традиционалних и децентрализованих финансијских система. Посебно значајан увид јесте да се реалокација финансијских ресурса не може објаснити искључиво технолошким карактеристикама финансијских система, већ пре свега променама у структури поверења.

Предложени концептуални оквир указује на значајан потенцијал за даља истраживања, нарочито у правцу емпиријске верификације и квантитативне операционализације поверења као аналитичке категорије, као и развоја формалних модела који би омогућили прецизније мерење утицаја поверења на тржишно понашање учесника. У том правцу, будућа истраживања могу проширити примену оквира на различите институционалне и регулаторне контексте, чиме би се омогућило његово даље теоријско и емпиријско унапређење.

Литература

Almeida, J. Gonçalves, T. C. (2023). A systematic literature review of investor behavior in the cryptocurrency markets. *Journal of Behavioral and Experimental Finance*. 37. 100785. Преузето 22. 3. 2026. https://doi.org/10.1016/j.jbef.2022.100785

Amaral, G. (2022). *An Ontology Network in Finance and Economics: Money, Trust, Value, Risk and Economic Exchanges*. Doctoral Thesis. Bozen-Bolzano: Faculty of Computer Science, Free University of Bozen-Bolzano. Преузето 25. 6. 2025. https://www.researchgate.net/publication/365618702

Amaral, G. Sales, T. P. Guizzardi, G. (2022). Towards an Ontology Network in Finance and Economics. Преузето 25. 6. 2025. https://www.researchgate.net/publication/358735003

Asch, S.E. (1952). Effects of Group Pressure upon the Modification and Distortion of Judgments. In H. Guetzkow (Ed.), *Groups, Leadership, and Men* (pp. 177–190). Carnegie Press

Auer, R. Cornelli, G. Doerr, S. Frost, J. Gambacorta, L. (2023). Crypto trading and Bitcoin prices: evidence from a new database of retail adoption. *BIS Working Papers*. No. 1049. Преузето 22. 3. 2026. https://www.bis.org/publ/work1049.pdf

Ballis, A. Verousis, Th. (2022). Behavioural finance and cryptocurrencies. Преузето 3. 2. 2026. https://ssrn.com/abstract=4119562

Barber, B.M. Odean, T. (2008). All That Glitters: The Effect of Attention and News on the Buying Behavior of Individual and Institutional Investors. *The Review of Financial Studies*. 21(2). 785–818. Преузето 20. 3. 2026. https://faculty.haas.berkeley.edu/odean/papers%20current%20versions/allthatglitters_rfs_2008.pdf

Baur, D.G. Dimpfl, T. (2021). The volatility of Bitcoin and its role as a medium of exchange and a store of value. *Empirical Economics*. 61(5). 2663–2683. Преузето 22. 3. 2026. https://doi.org/10.1007/s00181-020-01990-5

Baur, D.G. Hong, K. Lee, A.D. (2018). Bitcoin: Medium of Exchange or Speculative Assets? *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, *54*, 177–189. Преузето 22. 3. 2026. https://doi.org/10.1016/j.intfin.2017.12.004

Bikhchandani, S. Hirshleifer, D. Welch, I. (1992). A Theory of Fads, Fashion, Custom, and Cultural Change as Informational Cascades. *Journal of Political Economy*. 100(5). 992–1026. Преузето 20. 3. 2026. https://snap.stanford.edu/class/cs224w-readings/bikhchandani92fads.pdf

Bouri, E. Shahzad, S.J.H. Roubaud, D. (2019). Co-explosivity in the cryptocurrency market. *Finance Research Letters*. 29. 178–183. Преузето 20. 3. 2026. https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1544612318302976

Vidal-Tomás, D. Briola, A. Aste, T. (2023). FTX's downfall and Binance's consolidation: The fragility of Centralized Digital Finance. *Physica A: Statistical Mechanics and Its Applications*, *625*, 129044. Преузето 23. 3. 2026. https://doi.org/10.1016/j.physa.2023.129044

Von Neumann, J. Morgenstern, O. (1944). *Theory of Games and Economic Behavior*. Princeton: Princeton University Press. Преузето 25. 2. 2026. https://uvammm.github.io/docs/theoryofgames.pdf

Wu, X. Deng, W. Quan, Y. Zhang, L. (2024). Trust Dynamics and Market Behavior in Cryptocurrency: A Comparative Study of Centralized and Decentralized Exchanges. *arXiv*. 2404.17227v2. Преузето 3. 2. 2026. https://arxiv.org/pdf/2404.17227

Davis, F.D. (1989). Perceived Usefulness, Perceived Ease of Use, and User Acceptance of Information Technology. *MIS Quarterly*. 13(3). 319–340. Преузето 28. 3. 2026. https://doi.org/10.2307/249008

Delfabbro, P. King, D.L. Williams, J. (2021). The psychology of cryptocurrency trading: Risk and protective factors. *Journal of Behavioral Addictions*. 10(2). 201–207. Преузето 22. 3. 2026. https://doi.org/10.1556/2006.2021.00037

Јованић, Т. (2021). Крипто-имовина као пример утицаја дигитализације на право и праксу регулаторних органа. у: Обрадовић, Г. и Димитријевић, М. (Прир.). *Право и дигитализација*. Ниш: Правни факултет Универзитета у Нишу. 21–39. Преузето 9. 2. 2026. https://www.prafak.ni.ac.rs/files/centar_pub/zbornik-skup-pravo-digitalizacija-2021.pdf

Youssef, M. Waked, S.S. (2022). Herding behavior in the cryptocurrency market during COVID-19 pandemic: The role of media coverage. *North American Journal of Economics and Finance*. 62. 101752. Преузето 19. 3. 2026. https://doi.org/10.1016/j.najef.2022.101752

Kahneman, D. Tversky, A. (1979). Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk. *Econometrica*. 47(2). 263–291. Преузето 25. 2. 2026. https://doi.org/10.2307/1914185

Kahneman, D. (2011). *Thinking, Fast and Slow*. New York: Farrar, Straus and Giroux. Преузето 20. 3. 2026. https://archive.org/details/DanielKahnemanThinkingFastAndSlow

Khan, A. Rahman, M.S. Mir, R.A. (2025). Cognitive Biases and Emotional Triggers: Behavioural Insights into Investment Decision-making. *Journal of Global Economics, Management and Business Research*. 17(2). 37–47. Преузето 5. 2. 2026. https://doi.org/10.56557/jgembr/2025/v17i29361

Cong, L.W. Li, Y. Wang, N. (2021). Tokenomics: Dynamic Adoption and Valuation. *The Review of Financial Studies*, *34*(3), 1105–1155. Преузето 22. 3. 2026. https://doi.org/10.1093/rfs/hhaa089

Liu, Y. Tsyvinski, A. (2021). Risks and Returns of Cryptocurrency. *The Review of Financial Studies*. 34(6). 2689–2727. Преузето 22. 3. 2026. https://doi.org/10.1093/rfs/hhaa113

Мојашевић, А. Николић, Љ. (2018). Когнитивне пристрасности у правној области: место сусрета правне и бихевиористичке науке. *Зборник радова Правног факултета у Нишу*. 79. 253–273. Преузето 28. 3. 2026. http://www.prafak.ni.ac.rs/files/zbornik/sadrzaj/ZFull/PF_Zbornik_2018_79.pdf

McKnight, D.H. Chervany, N.L. (2001). Trust and Distrust Definitions: One Bite at a Time. In Falcone, R. Singh, M. Tan, Y.H. (Eds.). *Trust in Cybersocieties*. Berlin: Springer. Преузето 25. 3. 2025. https://www.researchgate.net/publication/248160192

McKnight, D.H. Liu, P. Pentland, B.T. (2012). How Events Affect Trust: A Baseline Information Processing Model with Three Extensions. In Dimitrakos,

T. Moona, R. Patel, D. McKnight, D.H. (Eds.). *Trust Management VI. IFIP Advances in Information and Communication Technology*. Vol. 374. 217–224. Berlin: Springer. Преузето 25. 3. 2025. https://doi.org/10.1007/978-3-642-29852-3_16

Milgram, S. (1974). *Obedience to Authority: An Experimental View*. Tavistock.

Nadarajah, S. Chu, J. (2016). On the inefficiency of Bitcoin. *Economics Letters*. 150. 6–9. Преузето 2. 3. 2026. https://doi.org/10.1016/j.econlet.2016.10.033

Николић, Љ. (2023). Изазови дигитализације финансијских трансакција. *Зборник радова Правног факултета у Нишу*. 62(98). 51–71. Преузето 28. 3. 2026. http://www.prafak.ni.ac.rs/files/zbornik/sadrzaj/ZFull/PF_Zbornik_2023_98.pdf

Николић, Љ. (2025а). Основни проблеми правног регулисања дигиталне имовине – примери у САД, ЕУ и Србији: суштина, значај и сродни појмови. *Зборник радова Правног факултета у Нишу*. 64(104). 121–142. Преузето 28. 3. 2026. https://www.prafak.ni.ac.rs/files/zbornik/sadrzaj/ZFull/PF_Zbornik_2025_104.pdf

Николић, Љ. (2025б). Законодавна спремност за дигиталну стварност: токенизација у српском законодавству. *Зборник радова Правног факултета у Нишу*. 64(105). 17–39. Преузето 28. 3. 2026. https://www.prafak.ni.ac.rs/files/zbornik/sadrzaj/ZFull/PF_Zbornik_2025_105.pdf

Robiyanto, R. Sugiyanto, K.V. (2025). Herding behavior in cryptocurrency market before and during COVID-19. *Contaduría y Administración*. 71(1). e538, 152-171, Преузето 19. 3. 2026. https://www.cya.unam.mx/index.php/cya/article/view/5528/2381

Sales, T.P. Baião, F. Guizzardi, G. Almeida, J.P.A. Guarino, N. Mylopoulos, J. (2018). The Common Ontology of Value and Risk. Преузето 27. 3. 2025. https://nemo.inf.ufes.br/wp-content/papercite-data/pdf/the_common_ontology_of_value_and_risk_2018.pdf

Sankari, Sh.V. Kavitha, R. (2025). Bitcoin adoption and price elasticity of demand: cross-country insights. *Humanities and Social Sciences Communications*. 12. Article 930. Преузето 28. 2. 2026. https://doi.org/10.1057/s41599-025-05148-5

Schatzmann, J.E. Haslhofer, B. (2023). Exploring investor behavior in Bitcoin: a study of the disposition effect. *Digital Finance*. 5. 581–612. Преузето 22. 3. 2026. https://doi.org/10.1007/s42521-023-00086-w

Shiller, R.J. (2000). *Irrational Exuberance*. Princeton: Princeton University Press. Преузето 5. 2. 2026. http://digamo.free.fr/shiller2000.pdf

Siegel, J.J. (1998). *Stocks For The Long Run The Definitive Guide to Financial Market Returns and Long-Term Investment Strategies*. New York: McGraw-Hill. ISBN: 007058043X. Преузето 11. 2. 2026. https://www.riosmauricio.com/wp-content/uploads/2013/05/Siegel_Stocks-For-The-Long-Run.pdf

Stupak, V. (2025). Economic Risk and Cryptocurrency: What Drives Global Digital Asset Adoption? *Journal of Risk and Financial Management*. 18(8). 453. Преузето 15. 3. 2026. https://doi.org/10.3390/jrfm18080453

Tversky, A. Kahneman, D. (1974). Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases. *Science*. 185(4157). 1124–1131. Преузето 25. 2. 2026. https://doi.org/10.1126/science.185.4157.1124

Ustaoglu, E. (2022). Safe-haven properties and portfolio applications of cryptocurrencies: Evidence from the emerging markets. *Finance Research Letters*. 47(PB). 102716. Преузето 26. 3. 2026. https://doi.org/10.1016/j.frl.2022.102716

Fama, E.F. (1991). Efficient Capital Markets: II. *The Journal of Finance*. 46(5). 1575–1617. Преузето 9. 2. 2026. https://www.bu.edu/econ/files/2011/01/Fama2.pdf

Hernández, J.I. (2025). *In El Salvador, Bitcoin's Retreat Left Valuable Lessons*. Americas Quarterly. Преузето 28. 3. 2026. https://www.americasquarterly.org/article/in-el-salvador-bitcoins-retreat-left-valuable-lessons/

Прописи и документи

Bank for International Settlements. (2018). *Central bank digital currencies*. Committee on Payments and Market Infrastructures. Преузето 15. 3. 2026. https://www.bis.org/cpmi/publ/d174.pdf

Закон о дигиталној имовини. *Службени гласник РС*, Бр. 153. 2020.

International Monetary Fund. (2025). *El Salvador: Selected Issues*. IMF Staff Country Report No. 25/68. Преузето 28. 3. 2026. https://www.imf.org/en/publications/cr/issues/2025/03/19/el-salvador-selected-issues-565394

International Monetary Fund. (2023). *Global Financial Stability Report: Safeguarding Financial Stability Amid High Inflation and Geopolitical Risks*. April 2023. Преузето 4. 2. 2026. https://www.imf.org/-/media/files/publications/gfsr/2023/april/english/ch1.pdf

Ley Bitcoin. *Decreto Legislativo No. 57. Diario Oficial No. 110. Tomo 431. 2021.* Преузето 28. 3. 2026. https://www.jurisprudencia.gob.sv/DocumentosBoveda/D/2/2020-2029/2021/06/E75F3.PDF

Regulation (EU) 2023/1114 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on markets in crypto-assets (MiCA). Official Journal of the European Union. L 150. 2023. Преузето 28. 3. 2026. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32023R1114

Ray III, J. J. (2022). *Declaration of John J. Ray III in Support of Chapter 11 Petitions and First Day Pleadings*. United States Bankruptcy Court, District of Delaware, Case No. 22-11068. Преузето 28. 3. 2026. https://www.documentcloud.org/documents/23310507-ftx-bankruptcy-filing-john-j-ray-iii

United Arab Emirates. *Cabinet Resolution No. 111 of 2022 on the Regulation of Virtual Assets and Their Service Providers*. Преузето 28. 3. 2026. https://uaelegislation.gov.ae/en/legislations/1623/download

Federal Reserve FEDS Notes (децембар 2025). Преузето 28. 2. 2026. https://www.federalreserve.gov/econres/notes/feds-notes/in-the-shadow-of-bank-run-lessons-from-the-silicon-valley-bank-failure-and-its-impact-on-stablecoins-20251217.html

Интернет извори

World Economic Forum. (2022). Преузето 28. 3. 2026. https://www.weforum.org/stories/2022/01/what-s-behind-china-s-cryptocurrency-ban/

Glassnode. Преузето 28. 2. 2026. https://studio.glassnode.com/charts/transactions.TransfersVolumeFromExchangesSum?a=BTC

Glassnode. Преузето 23. 3. 2026. https://twitter.com/glassnode/status/1591773839728005120

Glassnode Studio. Преузето 23. 3. 2026. https://studio.glassnode.com/dashboards/btc-exchanges

DefiLlama. Преузето 23. 3. 2026. https://defillama.com/dexs

Zhao, C. [cz_binance]. Преузето 28. 3. 2026. https://x.com/cz_binance/status/1589283421704290306

CoinGecko. Преузето 28. 2. 2026. https://www.coingecko.com/en/coins/bitcoin

CoinGecko. Преузето 28. 2. 2026. https://www.coingecko.com/en/charts/bitcoin-dominance

CoinGecko Research. Преузето 28. 2. 2026. https://www.coingecko.com/research/publications/stablecoins-statistics

CoinGecko Research. Преузето 28. 2. 2026. https://www.coingecko.com/research/publications/bitcoin-dominance-history

CoinGecko Research. Преузето 28. 3. 2026. https://www.coingecko.com/research/publications/exchange-withdrawal-ftx-collapse

CoinGecko. Преузето 28. 3. 2026. https://www.coingecko.com/research/publications/2025-annual-crypto-report

CoinGecko. (2025). Преузето 28. 2. 2026. https://www.coingecko.com/en/global-charts

Coinlaw. (2025). Преузето 28. 2. 2026. https://coinlaw.io/cryptocurrency-statistics/

CoinDesk. Преузето 23. 3. 2026. https://www.coindesk.com/markets/2022/11/17/ftx-collapse-leaves-total-crypto-market-cap-under-800b-close-to-2022-low

CoinDesk. Преузето 23. 3. 2026. https://www.coindesk.com/business/2022/11/02/divisions-in-sam-bankman-frieds-crypto-empire-blur-on-his-trading-titan-alamedas-balance-sheet

CoinMarketCap. (2025). Преузето 28. 2. 2026. https://coinmarketcap.com/charts/

CoinMarketCap. Преузето 23. 3. 2026. https://coinmarketcap.com/currencies/bitcoin/historical-data/

CoinMarketCap. Преузето 28. 2. 2026. https://coinmarketcap.com/historical/20221110/

CoinMarketCap. Преузето 28. 2. 2026. https://coinmarketcap.com/charts/

Cointelegraph, 15. 11. 2022. Преузето 23. 3. 2026. https://cointelegraph.com/news/trezor-reports-300-surge-in-sales-revenue-due-to-ftx-contagion

Cointelegraph. Преузето 28. 2. 2026. https://cointelegraph.com/news/exchange-outflows-hit-historic-highs-as-bitcoin-investors-self-custody

Mitrade. Преузето 26. 3. 2026. https://www.mitrade.com/insights/news/live-news/article-3-627147-20250208

Nakamoto, S. (2008). *Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System*. Преузето 2. 3. 2026. https://bitcoin.org/bitcoin.pdf

Statista. (2024). Преузето 28. 2. 2026. https://www.statista.com/statistics/1202503/global-cryptocurrency-user-base/

Statista. (2025). Преузето 28. 2. 2026. https://www.statista.com/statistics/863917/number-crypto-coins-tokens/

Triple-A. Преузето 28. 2. 2026. https://www.triple-a.io/cryptocurrency-ownership-data

Forkast News. Преузето 23. 3. 2026. https://forkast.news/centralized-decentralized-crypto-exchanges-cex-dex/

Financial Times, 12. 11. 2022. Преузето 28. 3. 2026. https://www.ft.com/content/f05fe9f8-ca0a-48d5-8ef2-7a4d813af558

Chainalysis. Преузето 28. 2. 2026. https://www.chainalysis.com/blog/state-of-crypto-markets-ftx-november-2022/

Chainalysis. Преузето 28. 2. 2026. https://www.chainalysis.com/blog/personal-wallets-institutional-crypto-adoption-self-custody-defi

Ljubica Nikolić, LL.D.[*]

Trust as a key determinant of sustainability and development of cryptocurrency systems

Summary

This paper examines trust as a key determinant of sustainability of cryptocurrency systems, starting from three research hypotheses: diminished trust in traditional financial institutions stimulates interest in cryptocurrencies (H1); the perception of macroeconomic instability increases the propensity toward digital assets (H2); and trust in technological infrastructure significantly influences cryptocurrency adoption (H3). Trust is operationalised through three groups of indicators: institutional, market, and technological. As an original contribution, the author develops a conceptual model of financial decision-making that integrates insights from behavioral finance, cognitive psychology, and institutional economics, introducing feedback loops between market outcomes and the revision of participants' cognitive frameworks. The case study of the FTX exchange collapse (November 2022) primarily illustrates hypothesis H3: a decline in market capitalization of approximately 183 billion dollars did not result in the abandonment of the cryptocurrency ecosystem, but rather in the reallocation of trust toward decentralized solutions and self-custody. Indicative support for hypothesis H1 is provided by the collapse of Silicon Valley Bank (March 2023), while the emergence of Bitcoin, in the immediate aftermath of the 2008 global financial crisis, represents the most historically representative illustration of hypothesis H2. The central finding of the paper is that cryptocurrency systems, although designed to reduce the need for trust, in practice function as hierarchically organized trust systems, where trust is not eliminated but transformed and dynamically reallocated.

Keywords: *trust, cryptocurrency systems, blockchain, behavioral finance, risk perception, herd behavior, financial decision-making.*

[*] Full Professor, Faculty of Law, University of Niš

Др Марина Димитријевић[*]

ЕНИГМА ДОБРОВОЉНОГ ИСПУЊАВАЊА ПОРЕСКИХ ОБАВЕЗА

DOI: https://doi.org/10.5937/zrpfn-71087

UDK: 336.221
336.225.3

Оригинални научни рад

Примљен: 20.09.2026.
Исправљен: /
Прихваћен: 01.10.2026.

***Апстракт**: Присуство спремности пореских обвезника да, у великој мери, испуњавају своје пореске обавезе битно смањује проблеме сваке пореске власти. Њихове индивидуалне перцепције и уверења, по којима од плаћања пореза користи имају и држава и друштво у коме живе и привређују, а тиме и они сами, фундаментално утичу на стварање окружења унутар кога се порези, иако у својој бити принудна давања држави, сматрају неминовном и не толико непријатном појавом. Стога се пореске обавезе, од стране већине пореских обвезника, углавном добровољно извршавају. У том контексту посматрано, прихватање пореских обавеза као грађанске дужности и добровољно поштовање пореских прописа, опредељују фактичку позицију пореских обвезника у савременом пореском систему и обликују њихово разумевање феномена*

[*] Редовни професор, Правни факултет Универзитета у Нишу, имејл: marina@prafak.ni.ac.rs, https://orcid.org/0000-0001-9073-9367

[**] Рад је настао као резултат финансирања од стране Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије, по Уговору – евиденциони број 451-03-34/2026-03/200120 од 5. 2. 2026. године. Рад је повезан са циљем одрживог развоја бр. 16: Промовисати мирољубива и инклузивна друштва за одрживи развој, обезбедити приступ правди за све и изградити делотворне, одговорне и инклузивне институције на свим нивоима (Агенда за одрживи развој до 2030. године (A/RES/71/313)).
© Аутор. Овај рад је лиценциран у складу са лиценцом Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0).

опорезивања. Доста чинилаца у актуелној пореској збиљи, самостално и у међусобним интеракцијама, на начине који се често показују унапред недовољно предвидивим и разумљивим, остварује утицај на формирање основе мотивационе склоности обвезника да се беспоговорно повинују порезима. У постојању таквог миљеа аутор рада и проналази мотив за истраживање енигме добровољног испуњавања пореских обавеза. Бављење овом проблематиком, из перспективе настојања да се проницљиво разазна функционисање сложеног света опорезивања и његово дејство на обвезниково пореско понашање, има за циљ потврђивање хипотезе према којој превентивно обликовање позитивних ставова обвезника о порезима и опорезивању доноси свакодневици модерне државе и друштва више добробити, у односу на накнадно мењање обвезникових већ усвојених негативних пореских ставова и праксе пореског евазионог поступања.

Кључне речи: *опорезивање, порези, порески обвезници, пореска усклађеност, енигма добровољног испуњавања пореских обавеза.*

1. Увод

Поштовање пореских прописа испољено преко добровољног повиновања обвезника пореским обавезама, круцијално је важна тема сфере јавних финансија у земљама широм света. Наведена констатација не изненађује ако се има у виду околност да порески приходи, временски прилично дуго, представљају потпору њихове финансијске стабилности и имају највећи удео у укупним јавним приходима (Idowu Bello, Kasztelnik, 2022: 3). Штавише, достигнути (висок) ниво прихватања пореза и одсуство већих оспоравања опорезивања у популацији пореских обвезника, могу послужити и као поуздани показатељ друштвеног благостања, виталности фукционисања државе и друштва, односно гарант опстанка установљених пореских структура и спремности пореских обвезника да плаћањем пореза допринесу обезбеђивању потребних јавних добара. Неспорно, у израженој пореској лојалности обвезника исказује се адекватно обликовано и успостављено „усаглашавање“ државног интереса у домену јавног буџетирања и интереса пореских обвезника, чија се манифестована економска моћ, по природи ствари, порезима захвата и умањује. Овакво стање ствари подложно је променама услед присуства инхерентне тензије између субјеката пореских релација у вези са различитим пореским

питањима. Стога, ради заштите фискалног циља опорезивања, оно и изискује непрестани надзор и праћење.

Опорезивање привлачи велико интересовање у дискусијама о политици одрживог развоја. База финансијског механизма, неопходног за одрживи развој, налази се у пореском феномену. Порески приходи имају стратешку улогу у финансирању јавних издатака, смањивању зависности од иностраног (спољног) финансирања и подршци циљева одрживог развоја, попут смањења незапослености и сиромаштва, достизања родне равноправности, односно улагања у пројекте изградње капиталне инфраструктуре, битне за дугорочни економски раст, а тиме и развој. Ефикасне и делотворне пореске политике заиста омогућавају владама планирање и спровођење дугорочних развојних програма (Marfiana, Widyastuti, Darmansyah, 2025: 675). Одлукама креатора пореске политике о томе који облици пореза ће чинити пореску структуру профилишу се опредељење и оријентација пореских система у правцу развојне политике. Јавне финансије и мобилизација пореских прихода остварују, дакле, битан утицај на креирање погодног амбијента за одрживи развој. Успешан приступ опорезивању у овом смислу намеће зато потребу детаљног сагледавања феномена испуњавања пореских обавеза, као неизоставног предуслова одговарајућег управљања јавним финансијама и пореским системом.

Добровољно испуњавање пореских обавеза је, за сваку пореску власт, најпожељнији модус обвезниковог пореског понашања. Поред тога што потврђује квалитет администрирања порезима, његово појављивање у пореској стварности је и енигма, обликована под дејством широког спектра чинилаца и међу њима успостављених интеракција. Њих најчешће није могуће поуздано и у потпуности унапред предвидети, разумети, одгонетнути.

Енигма добровољног повиновања обвезника порезима је предмет разматрања у раду. У ту сврху спроведена анализа формирања основе мотивационе склоности обвезника према поштеном пореском понашању треба да омогући откривање чинилаца са кључним утицајем на доношење одлука обвезника да се својим поступањем, у сусрету са пореским обавезама, добровољно крећу „путем“ пореске регуларности. Резултати анализе могу бити од значаја у спровођењу поступака побољшања пореске дисциплине обвезника, неговања добрих пореских односа и сужавања простора за појаву пореске евазије. Уважавање обележја како времена, у коме се порези примењују, тако и простора, на коме се опорезивање обавља, показује се при томе потребним. У раду се заступа став о неопходности подстицања и очувања позитивне „климе“ у пореским релацијама као главне претходнице несметане реализације пореске функције државе

и превладања добровољног испуњавања пореских обавеза у једном друштву. Наведено треба да послужи провери и потврди хипотезе о преимућству постојања превентивно обликованих позитивних ставова обвезника о порезима и опорезивању и користима које они, у реалном животу државе и друштва, доносе у поређењу са накнадним мењањем обвезникових негативних пореских ставова и разних форми пореског евазионог понашања.

Рад се састоји из неколико делова. Најпре је, у делу након увода, обрађена проблематика феномена испуњавања пореских обавеза као сталног изазова опорезивања. У наставку, интересовање је фокусирано на разматрање модела пореског понашања обвезника. Потом следи део резервисан за анализу процеса формирања основе мотивационе склоности обвезника ка поштеном пореском понашању и решавање енигме добровољног испуњавања пореских обавеза. Завршни део рада садржи закључна разматрања.

2. О феномену испуњавања пореских обавеза као сталном изазову опорезивања

Проблематика саглашавања обвезника са порезима стара је колико и сами порези. Она је стални изазов опорезивања. Тако је и у савременом добу, будући да достигнути ниво испуњавања пореских обавеза суштински детерминише успешност имплементације установљеног пореског система, стабилност јавних финансија и ликвидност државног буџета. Бројност промена, које се дешавају у разним сегментима данашњице, захтевају потребну пажњу приликом сагледавања актуелног приступа обвезника пореским обавезама и иновирања његовог третмана.

Порези као објективна реалност и „проблем колективне акције" на националном нивоу (Çevik, 2016: 39) стварају код грађана одређени субјективни став према овом друштвено-економском феномену, који може бити позитиван (сваки грађанин разуме неопходност плаћања пореза) или негативан (поједини грађани разматрају могућност неплаћања пореза) (Criclivaia, 2013: 119). Несумњиво, главни задатак за многе владе и пореске администрације у земљама, у којима је непоштовање пореских прописа и даље врло заступљено, огледа се у проналаску начина за достизање оптималног износа наплаћених пореских прихода, посебно у сегменту добровољног повиновања обвезника порезима (Marfiana, Widya-stuti, Darmansyah, 2025: 676). Иако могућност изостанка дела прихода увек постоји због недостатака у креираној пореској политици, пропуста у раду пореских органа, као и променљивог окружења, важног за примену пореских прописа, стратешки циљ сваке пореске администрације без

изузетка обухвата активности које су усмерене на очување високог нивоа добровољног саглашавања обвезника са порезима, као и неговање поверења заједнице у порески систем (Dwianika, Paramita Sofia, Uddin, Retnaningtyas, 2023: 737).

Видљива посвећеност државне власти у обезбеђивању потребних јавних добара повољна је околност за генерисање и одржавање грађанског духа у друштву којим се обухвата и спремност обвезника да се повинују пореској регулативи. С тим повезано, од стране пореских органа одаслати „сигнали" према популацији пореских обвезника, препознатљиви у свакодневним пореским комуникацијама, треба да побуђују испољавање савесног пореског понашања.

Порески обвезници уживају благодети државе и друштва у коме живе и привређују. Захтев да допринесу њиховом финансијском опстанку поставља се посредством феномена испуњавања пореских обавеза. Значај пореске лојалности обвезника за државу и друштво је, стога, непобитан. Узимајући у обзир и уставну обавезу плаћања законом прописаних пореза, оправдана је тврдња да се од обвезника очекује пружање подршке општој (колективној) добробити. Евентуално расипање и коришћење прихода од наплаћених пореза за намене (буџетске програме) који, пуним капацитетом, не користе обвезницима и настало незадовољство услед тога, могу поткопати постојаност обвезникових одлука о поштовању пореских прописа (Edling, Nguyen-Thanh, 2006: 17). У принципу, обвезници формирају позитивне пореске ставове, мотивисаност и спремност да плаћају порезе онда када осете корист од јавних добара, задовољни су њима и имају поверење у владу, тј. у државну власт (Chuenjit, 2014: 29; Ntiamoah, Arhenful, Owusu Kwaning, Asare, 2023: 48). Пракса показује да се ово поверење, као и схватања о томе какву вредност имају јавна добра, стичу кроз лично животно искуство обвезника. Поверење може утицати на мотиве и спремност да се испуњавају пореске обавезе, док активности власти, намењене побољшању пореских ставова обвезника и њиховом бољем разумевању система опорезивања, доводе поступно до поштеног пореског понашања. Обвезници пореза склонији су да се придржавају пореских прописа и да подрже акције и одлуке владе (власти) ако њено поступање доживљавају као легитимно и поуздано (Frey, Torgler, 2007: 143; Fikrianoor, Hidayatulloh, 2023: 2911). Свакако, компетентно, транспарентно и одговорно поступање власти погодује политичкој стабилности. Понашање другачије од наведеног, које одликује превелика слобода у одређивању величине државног буџета, што се одражава и на ниво пореског оптерећења обвезника, оправдава пореску евазију као одбрамбени чин обвезника према држави као Левијатану.

Овим се показује да начини уређивања јавних финансија директно утичу на ниво измиривања пореских обавеза (Edling, Nguyen-Thanh, 2006: 14).

Познато је да обвезници пореза највеће прихватање пореских обавеза манифестују у амбијенту постојања тзв. реципроцитета. У таквим околностима, перцепција ауторитета власти може бити мање утицајна у објашњавању феномена поштовања пореских прописа, док је примат у важности резервисан за поверење, успостављено између пореских обвезника (Masri, Chasbiandani, Rasyid, Nur'Aini, 2024: 131-132). Наиме, поред тзв. вертикалног реципроцитета, који се ствара у релацији државе и пореских обвезника, а тиче се „размене" обвезника са државом, презентоване у плаћању пореза и обезбеђивању јавних добара, на понашање конкретног пореског обвезника битно утиче и понашање других пореских обвезника у пореској популацији (хоризонтални реципроцитет). Ако се други порески обвезници доживљавају као поштени, појединци ће бити спремнији да плаћају сопствене порезе и дају допринос финансирању јавне потрошње (Frey, Torgler, 2007: 136). Уколико пак појединци примете да многи други порески обвезници избегавају плаћање пореза, њихова спремност да се придржавају пореских обавеза ће се смањити (Schaltegger, Torgler, 2008: 426). Ради се, наиме, о склоности пореских обвезника да опонашају друге пореске обвезнике у својој околини, односно да се угледају на њихово пореско понашање.

Такође, потребно је подсетити се једне константне појаве у актуелним пореским системима. Наиме, у свакој земљи постоје и појединци који теже да, без давања свог доприноса (плаћања пореза), уживају у користима од пружених јавних добара. Општепознати проблем „бесплатног корисника" *(free rider-a)* и присутно коегзистирање пореских обвезника са различитим степеном пореског поштења, творцима антиевазионе пореске политике управо и постављају задатак креирања промишљеног приступа у њиховом посматрању, праћењу и одвраћању од пореске евазије. Важна претпоставка тога тиче се потребе претходног потпунијег сагледања потенцијалних модела пореског понашања обвезника. Стога ће, у наставку рада, овим моделима бити посвећена одговарајућа пажња.

3. Модели пореског понашања обвезника

Обвезници пореза у поступку опорезивања испољавају различите моделе пореског понашања. Модели се заснивају на достигнутом нивоу пореске културе обвезника, односно на њиховој спремности да, испуњавајући пореске обавезе, позитивно утичу на финансирање јавне потрошње и одрживост јавних финансија.

Пореска култура је својеврсни „програм“ за пореска понашања обвезника и доста помаже у разјашњењу основних разлога ових понашања. Она их обликује тако да се у њима препознају комбинација традиције опорезивања у једној земљи, али и бројне културне вредности попут поштења, одговорности и правде. Наведене вредности могу се описати концептом *пореског менталитета*, искључиво усмереног на однос пореског обвезника и пореске државе и састављеног из сегмента пореског морала и пореске дисциплине. *Порески морал* се доживљава као спремност за плаћање пореза и произилази из осећаја обавезе према држави (сразмерно користи коју обвезници уживају од коришћења јавних добара (државних услуга) – примена принципа корисности) или друштву (сходно принципу способности плаћања пореза – принципу пореске способности). С циљем успешне примене пореског система и достизања вишег нивоа испуњавања пореских обавеза, потребно је тежити сталном повећању броја пореских обвезника са високим пореским моралом. *Пореска дисциплина* означава ставове пореских обвезника, садржане у поступцима који се тичу његових пореских обавеза, и обично прати промене, извршене у пореским политикама. Другим речима, пореска дисциплина одређује свест обвезника о пореској обавези према држави (Nerré, 2008: 155; Korostelkina, Dedkova, Varaksa, Korostelkin, 2020: 6–7; Edling, Nguyen-Thanh, 2006: 10).

У целини посматрано, пажњу свакако превасходно заслужују порески обвезници са високим нивоом пореске културе, односно склоности поштовања пореске регулативе. Они се повинују овој регулативи, строго је поштују и плаћају укупан износ утврђених пореза, без покушаја смањења пореског оптерећења. Овакав модел понашања пореских обвезника *(модел неутралног пореског понашања)* карактерише потпуно испуњавање пореских обавеза. Унутар пореске популације срећу се и обвезници који поседују склоност неиспуњавања пореских обавеза, праћену намером да се оваква склоност претвори у конкретно поступање. Ради се, заправо, о пореским обвезницима, смелим да прибегну разним формама евазионог пореског понашања, стварајући тако два модела пореског евазионог понашања обвезника. Док су у првом моделу порески обвезници склони да прикрију своје приходе на недопустен начин и исто тако добијају пореске олакшице *(модел агресивног пореског планирања),* што може водити губитку пословног угледа обвезника, у другом моделу (*моделу ризичног пореског понашања)* обвезници прибегавају незаконитим методама оптимизације пореза, као резултату њиховог ризичног понашања. По својој природи, они су такви да се могу оспорити на суду. На крају, део популације пореских обвезника прибегава коришћењу пореског законодавства за смањење

пореског оптерећења, формирајући још један модел понашања пореских обвезника (*модел разумног пореског понашања).* Овај модел подразумева могућност легалне оптимизације пореза (пореско планирање, тумачење двосмислености у правним нормама, коришћење празнина (пропуста/превида) у пореској легислативи) за смањење пореског терета (Korostelkina, Dedkova, Varaksa, Korostelkin, 2020: 6–7).

Једном испољени модел пореског понашања конкретног обвезника је, током времена, подложан мењању и замени другим, алтернативним моделом пореског понашања. Како овај модел и јесте, на неки начин, одраз тренутне пројекције положаја и улоге пореског обвезника унутар пореског система, у односима са пореском администрацијом и са другим обвезницима пореза, наведено се може сматрати разумљивим.

С једне стране, у периодима кризе и снажне доминације модела пореског евазионог понашања обвезника држава је приморана да успостави такав ниво фискалне сигурности који коришћење ауторитета власти чини неопходним „алатом" у супростављању несавесним пореским обвезницима, криминализацији економије, масовној утаји пореза и смањењу друштвеног благостања. Само у оваквим периодима фискални (порески) императив државе може се сматрати мање штетним од анархије и хаоса у фискалним (пореским) односима и од деградације националног економског и фискалног потенцијала, условљеног недостатком пореске културе и морала, као и неиспуњавањем пореских обавеза у друштву (Criclivaia, 2013: 125).

Мирнија времена, с друге стране, карактеришу мањи проблеми и постојаност модела пореског понашања обвезника који собом доносе испуњавање пореских обавеза. Спремност пореских обвезника да поступају сагласно пореским законима и добровољно испуњавају пореске обавезе означавају се у литератури термином *„пореска усклађеност" (tax compliance).* Овај термин обухвата извештавање о приходима и пореској основици, на правилан и веродостојан начин, ажурно подношење пореских пријава, исправно израчунавање пореских обавеза и плаћање доспелих пореза (Tilahun, 2019: 1–2). Пореска усклађеност, технички посматрано, постоји када порески обвезници пријављују све своје приходе и плаћају релевантне порезе у складу са пореским одредбама (Cahyonowati, Ratmono, Juliarto, 2022: 413). Наведено обвезник чини свесно и вољно, без присиле (принуде) од стране власти, односно без потребе покретања пореских контрола, опсежних истрага, упозорења или изрицања казни, законских или административних мера (Marfiana, Widyastuti, Darmansyah, 2025: 677–678; Masri, Chasbiandani, Rasyid, Nur'Aini, 2024: 132). У овом случају се, прецизније речено, сусрећемо са *„добровољном пореском усклађеношћу" (voluntary tax compliance)* која, у савременим пореским системима, у

редовним околностима, и доминира. Без изузетка и упоредо са њом, код једног дела пореских обвезника, егзистира и *„принудна пореска усклађеност" (enforced tax compilance).* Принудна пореска усклађеност односи се на спремност обвезника пореза да испуне своје пореске обавезе због постојања закона и страха, од напред већ набројаних државних активности, којима могу бити изложени услед спроведеног надзора и утврђеног непоштовања пореских одредби (Fikrianoor, Hidayatulloh, 2023: 2909).

Како је у раду већ и указано, испуњавање пореских обавеза, и то добровољно, за сваку је пореску власт најпожељнији модус пореског понашања обвезника. Будући да је оно исход студиозне и дугорочне мотивације обвезника, „оку" јавног мњења не увек довољно видљиве и препознатљиве, анализа ће, у наставку рада, бити усмерена на сплет спољашних и унутрашњих мотивација које, услед остваренога дејства, оваквим понашањем обвезника треба да резултирају. Процес формирања основе мотивационе склоности обвезника ка поштеном пореском понашању се, по свему судећи, може показати пресудним у решавању енигме добровољног испуњавања пореских обавеза.

4. Формирање основе мотивационе склоности обвезника ка поштеном пореском понашању и решавање енигме добровољног испуњавања пореских обавеза

Литература о теми поштовања пореских прописа познаје два приступа која служе објашњењу спремности обвезника да испуњавају пореске обавезе. Први приступ познат као *традиционални (неокласични) приступ* (Allingham-Sandmo модел) или *економска теорија,* потиче из 1972. године. Приступ је заснован на економској рационалности обвезника, спровођењу пореских закона и политици застрашивања или одвраћања пореског обвезника од несавесног пореског понашања. Наиме, овај приступ претпоставља да се порески обвезници рационално понашају те да ће, услед тога, настојати да максимизирају личну корист, тако што ће међусобно упоредити користи и трошкове поштовања и непоштовања пореских прописа (Luttmer, Singhal, 2014: 149). Уколико су очекивана санкција и вероватноћа да буду откривени у пореском непоштеном поступању прилично мали, у поређењу са користима које услед тога остварују, они ће испољити непоштено пореско понашање (Horodnic, 2018: 868). Сходно томе, принудни механизми, у смислу строжих санкција, опсежних и учесталијих контрола, веће вероватноће откривања, према овом приступу, пореске обвезнике могу учинити лојалним пореској

власти (Cahyonowati, Ratmono, Juliarto, 2023: 3; Ntiamoah, Arhenful, Owusu Kwaning, Asare, 2023: 45).

Пракса је, међутим, указивала да традиционалан приступ, упркос једноставности и јасним импликацијама, не може дубље да објасни пореско понашање обвезника јер је, у већини земљама, и поред ниског одвраћања обвезника од непоштовања пореских прописа, слабог интензитета контроле и санкционисања, ниво испуњавања пореских обавеза био врло висок (Feld, Frey, 2007: 102). Порески обвезници који показују одбојност према ризику редовно плаћају порезе, иако постоји мала вероватноћа да ће бити откривени и кажњени у случајевима када то не чине. Много је више пореских обвезника, спремних да буду искрени и поштени у сусрету са пореским прописима, односно потребом њиховог уважавања, него што то модели одвраћања (застрашивања) обвезника предвиђају (Frey, Torgler, 2007: 136).

Перспектива економске рационалности обвезника, по којој се претпоставља да ће баш сваки порески обвезник желети да максимизира своје приходе и богатство и да неће поштовати порески систем, осим ако користи од његовог поштеног пореског поступања не превазиђу трошкове супротоног, тј. непоштеног пореског поступања, показује се недовољно уверљивом и потцењује ниво испуњавања пореских обавеза у стварном свету. Традиционални приступ објашњења поштеног пореског понашања има аналитичност као важно обележје, али му недостају реалност, хуманост (људскост) као битна „нит" која обележава понашање већине пристојних пореских обвезника, као и неки ирационални моменти. Овај приступ заправо не обухвата у потпуности све потенцијалне индивидуалне мотивације за поштовање пореских обавеза. Постоји, дакле, не само економски рационална страна личности пореског обвезника, већ и њена социјална (друштвена), психолошка и когнитивна страна (Kitapci, 2016: 27).

Иако су економски чиниоци важни у процени пореских понашања обвезника они, сами по себи, нису довољни за објашњење обвезниковог прихватања пореских обавеза (Dwianika, Paramita Sofia, Uddin, Retnaningtyas, 2023: 734). То је управо подстакло „потрагу" за другим, алтернативним приступом објашњавања обвезниковог поштеног пореског понашања, односно добровољног испуњавања пореских обавеза. Такав приступ узима у обзир и неновчане аспекте обвезникове одлуке о поштовању пореских прописа, попут унутрашње мотивације или дужности обвезника као грађанина да испуњава пореске обавезе (Schaltegger, Torgler, 2008: 427). На тај начин бива обогаћен спектар чинилаца који формирају основу мотивационе склоности обвезника ка поштеном пореском понашању а

такође је и отворен „пут“ за решавање енигме добровољног испуњавања пореских обавеза.

Други приступ *је бихевиорални приступ,* познат у литератури и као *социо-психолошки модел.* Овим приступом се приликом објашњавања пореског понашања обвезника потенцира значај вредности, ставова, друштвених утицаја и норми, перцепција, културе, моралних осећања обвезника. Посебно су при томе битни и однос обвезника према држави (власти), схватање правичности, улога појединца у друштву, прихваћене норме понашања. Реч је, дакле, о читавом низу чинилаца. Уз уважавање и психолошке и когнитивне стране личности пореског обвезника, као и друштвених норми као компоненте друштвеног капитала, бихевиорални приступ настоји да одговори на питање: „Зашто људи испуњавају пореске обавезе?“ а не „Зашто људи избегавају испуњавање пореских обавеза“ (Kitapcı, 2016: 25, 27).

У складу са наведеним, потребно је нагласити да иако поштовање пореских обавеза представља индивидуалну ствар сваког пореског обвезника, више је механизама утицаја разних мотивационих чинилаца на одлуку обвезника да се добровољно повинују порезима. Они се међусобно не искључују, могу се преклапати, у интеракцији су и синергијски делују. Тако *унутрашње мотивације обвезника* (понос, позитивна слика о себи, искреност као јака лична вредност, жеља да се поштује закон, алтруизам), *реципроцитет* (настао из односа појединица према држави, перцепције правичности опорезивања и корисности обезбеђених јавних добара), *понашање и ставови људи у околини обвезника и друштвени утицаји*, *дугорочни културолошки чиниоци* који могу утицати на спремност плаћања пореза; *информације и одступања од максимизације користи* (процена вероватноће да обвезници могу бити откривени у пореском евазионом понашању и аверзија обвезника према могућем губитку), формирају збирно основу мотивационе склоности обвезника ка поштеном пореском понашању (Luttmer, Singhal, 2014: 155). Адекватно идентификовање појединачних чинилаца унутар ових механизама, који имају кључни утицај на превентивно моделирање позитивних ставова обвезника о порезима и опорезивању, омогућава решавање енигме добровољног испуњавања пореских обавеза. Околност да је већи део данашње популације пореских обвезника и иницијално (на „извору“ свог пореског понашања) склон пореском поштењу указује на важност позитивних пореских ставова и доприноси потврди хипотезе да њихово претходно обликовање доноси свакодневици модерне државе и друштва више добробити, у односу на накнадно мењање обвезникових већ усвојених негативних пореских ставова и праксе пореског евазионог поступања.

Спроведена анализа приступа, намењених објашњавању спремности обвезника да испуњавају пореске обавезе, пружа нам потпору и за следећи интересантан закључак. Лична корист обвезника, учестале и интензивне пореске контроле, повећање вероватноће откривања случајева пореске евазије и изрицање прописаних санкција за пореско евазионо поступање, нису чиниоци који опредељујуће (искључиво) утичу на све обвезнике и њихове одлуке да добровољно испуњавају пореске обавазе. Превагу, наиме, у овом смислу пре свега односе чиниоци који своју снагу превентивно црпе из психолошке и когнитивне стране личности пореског обвезника, као и друштвене средине којој обвезник припада. Друштвене норме, са обележјем пружања подршке поштовању пореских прописа, могу битно подстаћи обвезнике да добровољно испуњавају своје пореске обавезе (Marfiana, Widyastuti, Darmansyah, 2025: 678).

Никако не треба заборавити ни важност квалитета пореских односа, успостављених у једном друштву и његов утицај на пореску лојалност обвезника. Слажемо се са констатацијом и подржавамо мишљење да само, у клими међусобно успостављеног поверења пореских органа и пореских обвезника, обвезници могу стећи позитивну представу о пореском систему и спонтано сарађивати са пореским органима, када је реч о испуњавању њихових пореских обавеза. Ако се плаћање пореза доживљава као „добра ствар", на нивоу личних уверења обвезника, онда околина има очекивање да ће се већина пореске популације обвезника повиновати пореским обавезама (Fikrianoor, Hidayatulloh, 2023: 2918).

Настојања објашњавања спонтане сарадње пореског обвезника са пореским органима, присутне у пореском поступку, откривају три потенцијална одговора: *прво*, порески обвезници су мотивисани просоцијалним, чисто алтруистичким преференцијама, имају одбојност према неједнакости у расподели, у плаћању пореза виде осећај грађанске дужности према друштву и његовој политичкој организацији; *друго*, традиционални приступ објашњењу спремности обвезника да испуњавају пореске обавезе (Allingham-Sandmo модел) може бити ревидиран тако да се психолошки (нематеријални) трошкови (нпр. кривица, стид), узрокавани непоштеним понашањем обвезника, укључе у корист коју обвезници таквим понашањем остварују; *треће,* добровољно понашање обвезника у виду спонтане сарадње није независно од понашања других чланова групе (друштва) коме обвезник припрада, већ се налази под њиховим директним утицајем (Çevik, 2016: 39).

Када се пак разматра питање третмана пореских обвезника у односима са пореским органима, битно је да порески органи студиозно размотре начине на које пореске обвезнике систематски третирају, односно како то утиче на њихов порески морал и спремност обвезника

да добровољно испуњавају пореске обавезе (Schaltegger, Torgler, 2008: 429). Стремљења пореских органа да буду коректни и правични у свом поступању, делују као сервисна институција и третирају обвезнике као клијенте, а не као инфериорне субјекте у хијерархијском односу, снажан су подстрек пореским обвезницима да добровољно и поштено плаћају своје порезе (Schaltegger, Torgler, 2008: 426).

Сада се временски већ прилично дуго, у многим пореским администрацијама, примењује и концепт тзв. „унапређених односа", који треба да омогући квалитетну контролу прекограничних пореских ризика. Ради се, наиме, о сарадничким пореским односима, заснованим на успостављеном поверењу пореских органа и великих корпоративних пореских обвезника, који су фактички донели велику културну промену у области начина на које се порези наплаћују широм света (Criclivaia, 2013: 127).

Уколико се пouздано имплементира, концепт унапређених односа има неспоран потенцијал да промени, за пореску власт неадекватна, понашања пореских обвезника. Његовој примени, искуство показује, претходило је предузимање бројних активности: развијање пореских услуга за обвезнике пореза, подобних да промовишу пореску усклађеност; ближа сарадња са пореским стручњацима и пословним групама; јачање ревизорских вештина; покретање судских поступака против пореских утајивача; побољшање организационе структуре пореске администрације; формирање организационих јединица за поступање са великим пореским обвезницима; примена информационих технологија у пореском административног раду (Criclivaia, 2013: 127). Присуство оваквог концепта пореских односа, укључујући и потребне предуслове да би несметано функционисао и развијао се, додатно користи решавању енигме добровољног испуњавања пореских обавеза.

5. Закључак

Руководна идеја државе у пореској области одражава се у потреби перманентне наплате потребних износа пореских прихода. Адекватно јавно финансирање је важна покретачка сила целокупног развоја па се, с тим у вези, проблематици испуњавања пореских обавеза придаје велики значај. Она је, по својој природи, и сложен и динамичан феномен.

Порези су уграђени у темеље благостања државе и друштва. Виши нивои демократизације друштва и доброг управљања јавним финансијама повољно утичу на амбијент у коме треба реализовати пореску функцију државе. Одсуство поремећаја у саглашавању обвезника са пореским обавезама и постојање друштвено одговорне личности пореских

обвезника постају тада гарант државне фискалне сигурности, вођења здраве пореске политике и стабилности у друштву.

Исказивање поштења обвезника у процесу опорезивања свој најдиректнији одраз има у добровољном испуњавању пореских обавеза. Задовољавајући степен пореског поштења рефлектује се у околностима дејства врло разгранате и префињене структуре мотивација оваквог пореског понашања. То дејство поприма облик енигме, која захтева пажљиву и вишеслојну анализу како би се решила. Задатак није нимало лак.

Спроведена анализа у раду указује да обвезниково добровољно испуњавање пореских обавеза настаје као резултат дејства низа спољашних и унутрашњих мотивација. Када се при опорезивању уважавају преовлађујућа виђења у друштву о томе какве квалитете оно треба да поседује, тј. када опорезивање није у супротности са економски рационалном, психолошком и когнитивном страном личности обвезника и њиховом перцепцијом пореске реалности, може се очекивати да ће имплементација пореског система протећи без пуно напора и трошкова, али и са далеко мањим ризицима од одбацивања у пореском јавном мњењу. Превентивно обликовање позитивних пореских ставова обвезника у пракси се, коришћењем механизама утицаја разних мотивационих чинилаца, показује неспорно бољом опцијом заштите интереса државе и друштва у односу на накнадно мењање негативних пореских ставова и евазионих пореских понашања обвезника, који су њима условљени. Избор овакве опције је уосталом и потврда исправности опредељења да, у временима која имају тенденцију да буду прогресивна, треба смањивати прилике за настанак случајева непожељног конфротирања, отуђења и размимоилажења пореских обвезника и пореске власти.

Литература

Dwianika, A., Paramita Sofia, I., Uddin, N., Retnaningtyas, I. (2023). The Identity Social of Tax Compliance: How it Impacts Manufacturing Business. In *Transdisciplinary Symposium on Business, Economics, and Communication.* KnE Social Sciences. 734–742. https://kneopen.com/article/pdf/KnE-Social/13720/22163

Edling, H., Nguyen-Thanh, D. (2006). *Taxes and culture – Tax Reforms for Sustainable Development*. Fiscal Studies. 5. Eschborn: GTZ https://www.ciat.org/Biblioteca/AreasTematicas/PoliticayTecnicaTributaria/PoliticaTributaria/ReformasEfectosyFunciones/2006_taxes_culture_taxreform_giz.pdf

Idowu Bello, O., Kasztelnik, K. (2022). Observational Study of Tax Compliance and Tax Evasion in Nigeria. *Financial Markets, Institutions and Risks. 6*(4). 1–14. https://armgpublishing.com/journals/fmir/volume-6-issue-4/article-1/

Kitapcı, I. (2016). The Effect of Social Norms on Tax Compliance**.** In Aydın, M. & Tan, S. S. (Ed.). *Political Economy of Taxation*. London: IJOPEC (International Journal of Politics & Economics) Publication. 25–36. https://www.ijopec.co.uk/wp-content/uploads/2020/12/201623_Political-Economy-of-Taxation.pdf

Korostelkina, I., Dedkova, E., Varaksa, N., Korostelkin, M. (2020). Models of tax relations: improving the tax culture and discipline of taxpayers in the interests of sustainable development. *E3S Web of Conferences* 159. 06014 (2020) BTSES-2020. 1–13. https://www.e3s-conferences.org/articles/e3sconf/abs/2020/19/e3sconf_btses2020_06014/e3sconf_btses2020_06014.html

Luttmer, E. F. P., Singhal, M. (2014). Tax Morale. *Journal of Economic Perspectives*. 4(28). 149–168. https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/jep.28.4.149

Marfiana, A., Widyastuti, T., Darmansyah, D. (2025). The influence of social norms and perceived fairness on voluntary tax compliance: The mediating role of personal norms and trust in government. *Educoretax*. 5(5). 675–688. https://doi.org/10.54957/educoretax.v5i5.1670

Masri, I., Chasbiandani, T., Rasyid, D. K., Nur'Aini N. (2024). Reciprocal Relationship between Taxpayer's Compliance and Governance Quality. *International Journal of Economics and Financial Issues*. 14(4). 131–137. https://doi.org/10.32479/ijefi.16279

Nerré, B. (2008). Tax Culture: A Basic Concept for Tax Politics. *Economic Analysis & Policy*. 1(38). 153–167. https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0313592608500117

Ntiamoah, J. A., Arhenful, P., Owusu Kwaning, C., Asare, J. (2023). Tax Morale and its Drivers: Empirical Evidence from Ghana. *Journal of Economics and Behavioral Studies*. 1(J)(15). 45–55. https://doi.org/10.22610/jebs.v15i1(J).3378

Schaltegger, C. A., Torgler, B. (2008). Direct Democracy, Decentralization and Earmarked Taxation: An Institutional Framework to Foster Tax Compliance. *Intertax*. 10(36). 426-433. https://doi.org/10.54648/taxi2008063

Tilahun, M. (2019). Determinants of Tax Compliance: a Systematic Review. *Economics*. 1(8). 1–7. https://www.sciencepublishinggroup.com/article/10.11648/j.eco.20190801.11

Feld, L. P., Frey, B. S. (2007). Tax Compliance as the Result of a Psychological Tax Contract: The Role of Incentives and Responsive Regulation. *Law & Policy*. 1(29). 102–120. https://doi.org/10.1111/j.1467-9930.2007.00248.x

Fikrianoor, K., Hidayatulloh, A. (2023). Antecedents of Individual Taxpayer Compliance: A Social Norm Perspective. *East Asian Journal of Multidisciplinary Research (EAJMR)*. 7(2) 2907–2922. https://journal.formosapublisher.org/index.php/eajmr/article/view/4106

Frey, B. S., Torgler, B. (2007). Tax morale and conditional cooperation. *Journal of Comparative Economics*. 35. 136–159. https://doi.org/10.1016/j.jce.2006.10.006

Horodnic, I. A. (2018). Tax morale and institutional theory: a systematic review. *International Journal of Sociology and Social Policy.*, 9-10(38). 868–886. https://doi.org/10.1108/IJSSP-03-2018-0039

Cahyonowati, N., Ratmono, D., Juliarto, A. (2022). The Moderating Role of Social Norms on Tax Compliance Model: A Laboratory Experimental Evidence in Indonesia. *Contemporary Economics*. 4(16). 410–423. https://www.econstor.eu/bitstream/10419/297614/1/1831779633.pdf

Cahyonowati, N., Ratmono, D., Juliarto, A. (2023). The role of social norms and trust in authority in tax compliance dilemmas. *Cogent Business & Management*. 10:1. 1–11. https://doi.org/10.1080/23311975.2023.2174084

Çevik, S. (2016). Tax Morale and Tax Compliance in Socio-Political Context. In Aydın, M. & Tan, S. S. (Ed.). *Political Economy of Taxation*. London: IJOPEC (International Journal of Politics & Economics) Publication. 37–57. https://www.ijopec.co.uk/wp-content/uploads/2020/12/201623_Political-Economy-of-Taxation.pdf

Criclivaia, D. (2013). Fiscal culture – As key elements of ensuring tax compliance in developing countries (Based on The Republic of Moldova Experience). Scientific Papers Series Management. *Economic Engineering in Agriculture and Rural Development*. 1(13). 119–128. https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/201322/dublincore

Chuenjit, P. (2014). The Culture of Taxation: Definition and Conceptual Approaches for Tax Administration. *Journal of Population and Social Studies*. 1(22). 14–34. https://doi.org/10.14456/jpss.2014.4

Marina Dimitrijević, LL.D.[*]

The Enigma of Voluntary Fulfilment of Tax Obligations

Summary

The financial existence of modern states and civilized societies has been primarily facilitated by taxation. Creating an environment for taxpayers to demonstrate positive attitudes towards fulfilment of tax obligations therefore appears to be a permanent task for tax authorities. Encouraging taxpayers to fulfil the requirements in terms of bearing the tax burden calls for a thorough understanding of the phenomenon of taxpayers' compliance with taxes, particularly considering that, in current conditions, it is predominantly done on a voluntary basis. In the paper, the phenomenon of voluntary fulfillment of tax obligations is considered to be a reflection of taxpayers' personal and social responsibility, but also an enigma. Therefore, the author explores the possible paths to successfully resolve this enigma. For that purpose, based on conducted research, the paper provides an analysis of a wide range of factors that affect the formation of the basis of taxpayers' motivational inclination towards honest tax behaviour. At the same time, the author assesses the importance of these factors, which prove to be to be essential in the process of designing activities suitable for instituting quality management of taxpayers' loyalty. In this sense, the paper attempts to confirm the hypothesis that preventive modelling of taxpayers' willingness to meet tax obligations, for the purpose of ensuring timely and complete fulfilment of these obligations, provides more benefits to the state and society than changing taxpayers' negative attitudes to taxes that are already entrenched in the tax reality. Certainly, if taxpayers recognize the adequately organized performance of the state's tax activities, which are crucial for financing and providing necessary public goods, there are realistic prospects that the collection of due tax claims and the expected inflow of tax revenues into the budget will not be unsatisfactory.

Keywords: *taxation, taxes, taxpayers, tax compliance, enigma of voluntary fulfilment of tax obligations.*

[*] Full Professor, Faculty of Law, University of Niš

Др Далибор Ђукић*

УТИЦАЈ ТЕОРИЈЕ *JUS CIRCA SACRA* НА УСТАВЕ КНЕЖЕВИНЕ И КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

DOI: https://doi.org/10.5937/zrpfn-70463

UDK: 322(497.11)"18"
342.731(497.11)"18"
271.222(497.11)

Оригинални научни рад

Примљен: 29.08.2026.
Исправљен: 07.10.2026.
Прихваћен: 07.10.2026.

Апстракт: *У раду су анализиране уставноправне одредбе којима је регулисана заштита слободе вероисповести и правни положај верских организација у уставима Кнежевине и Краљевине Србије, са посебним акцентом на одредбама које указују на рецепцију jus circa sacra теорије односа државе и цркве. Иако је у Кнежевини и Краљевини Србији била прихваћена специфична варијанта модела државне вере, уставне одредбе о слободи вероисповести и правном положају цркава и верских заједница настале су под јаким утицајем jus circa sacra теорије односа државе и цркве. Као и у другим државама са православном већином становништва, ова теорија није била у потпуности примењена, већ је на њеним основама настао специфичан модел односа државе и цркве у којем је, са једне стране, изузетан положај имала православна црква, али су, са друге стране, све признате вероисповести уживале једнак обим права и привилегија и слободу деловања. Иако је овај систем омогућавао држави да успостави контролу над скоро свим спољашњим аспектима деловања цркава и верских заједница, он*

* Ванредни професор, Правни факултет Универзитета у Београду, имејл: dalibor.djukic@ius.bg.ac.rs, https://orcid.org/0000-0003-1447-7128
© Аутор. Овај рад је лиценциран у складу са лиценцом Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0).

је ограничавао могућност државне интервенције у њиховим унутрашњим питањима.

Кључне речи: *Кнежевина и Краљевина Србија, однос државе и цркве, уставна историја Србије, слобода вероисповести, jus circa sacra, jus in sacra.*

1. Увод

Устави донети у Кнежевини и Краљевини Србији уређивали су правни положај државне вере, али и заштиту права и слобода осталих верских организација. Одредбе у којима се спомиње вера или вероисповест регулисале су верску припадност монарха и његове породице, садржину и форму заклетве коју полажу намесници, као и други високи државни службеници и чиновници, забрану прозелитизма, слободу вршења верских обреда, вршење надзора над верским организацијама, као и статус, права, привилегије и организацију државне вере. Из наведених одредби може се извести закључак о уставноправном положају верских организација у Србији 19. века, али и о његовој еволуцији и постепеном усвајању и имплементирању *jus circa sacra* теорије односа државе и цркве.

У раду су приказане одредбе о вери и верским организацијама у уставима Кнежевине и Краљевине Србије и анализирано је у којој мери су у поменутим одребама присутни елементи теорије *jus circa sacra* која је доминирала у протестантским државама 19. века. Основна хипотеза која ће бити проверена у раду је да су уставне одредбе о слободи вероисповести и правном положају цркава и верских заједница у уставима Кнежевине и Краљевине Србије настале под јаким утицајем *jus circa sacra* теорије односа државе и цркве, те да је на тим основама настао специфичан модел односа државе и цркве у којем је, са једне стране, изузетан положај уживала православна црква, али су, са друге стране, све признате вероисповести уживале једнак обим права, привилегија и слободу деловања. Иако је овај систем омогућавао држави да успостави контролу над скоро свим спољашњим аспектима деловања цркава и верских заједница, он је ограничавао могућност државне интервенције у свим унутрашњим питањима цркава и верских заједница.

Приликом писања рада коришћени су нормативни метод за потребе анализе одредаба устава Кнежевине и Краљевине Србије, затим историјски метод ради стављања поменутих одредби у одређени историјски контекст и на крају упоредни метод приликом поређења основних карактеристика теорије *jus circa sacra* и одредаба устава Кнежевине и Краљевине Србије.

У првом делу рада дат је кратак историјски и теоријски увод о различитим системима односа државе и цркве који су били имплементирани током 18. или 19. века. Након тога анализирано је у којој мери су одредбе устава Кнежевине и Краљевине Србије биле усклађене са основним карактеристикама теорије *jus circa sacra*, као што су право пријема, тј. званичног признавања верских организација (*jus reformandi*), право врховне заштите и регулисања међусобних односа између различитих вероисповести (*jus advocatiae*), право вршења врховног надзора над свим вероисповестима (*jus cavendi*), с којим је повезано и право контроле и полицијског надзора (*jus supreme inspectionis*) и право контроле свих црквених аката пре него што буду објављени (*jus placeti regii*), и право државе да прима жалбе против одлука црквених власти (*jus appellationis abusu*).

2. Теорија *jus circa sacra*

Пошто ће у раду бити анализирано у којој мери је у уставима Кнежевине и Краљевине Србије била имплементирана *jus circa sacra* теорија односа државе и цркве, најпре ће у кратким цртама бити указано на шири контекст њеног настанка и на њене основне карактеристике. Најпре треба истаћи да теорија *jus circa sacra* није настала независно од других модела односа државе и цркве који су примењивани од 16. до почетка 19. века у западној Европи, већ представља производ процеса започетих протестантском реформацијом и политичких принципа које је она изнедрила. Такође, верски сукоби између римокатолика и протестаната, као и потреба регулисања верске слободе како би се такви сукоби избегли, допринели су да питање права протестаната и прихватања одређеног модела односа државе и цркве буде подигнуто на ниво међународних уговора и да постане значајан елемент европског јавног поретка (Evans, 2004: 4). У овом делу рада, посебна пажња биће посвећена моделима односа државе и цркве на Западу јер је теорија *jus circa sacra* настала и развијала се у западноевропским правним, филозофским и теолошким оквирима (Lærke, 2005, 42).

На западу европског континента релативно рано су почели да се појављују системи јединства државе и цркве. Повезаност државе и цркве у јединствену целину могла је водити ка успостављању превласти државе над црквом или цркве над државом. Основни модел превласти државе над црквом, који има источњачке корене, је цезаропапизам. На Западу се појава цезаропапизма, у његовом чистом облику, везује за владавину Карла Великог који је своју власт протезао на све аспекте црквеног деловања, укључујући и догматска питања, црквену управу и

организацију, богослужења и верске обреде, избор епископа и др. (Ganshof, 1971: 206), до те мере да је у литератури често посматран као монарх који је увео теократију и управљао црквом подједнако као и империјом (De Jong, 2005: 106). Овакво поступање оправдавала је идеја да су цар и његови прелати одговорни за духовно благостање својих поданика (Kramer, 2019: 38), што је омогућавало круни да уређује црквена питања, али и да цркву користи за постизање сопствених политичких циљева.

Као одговор на појаву цезаропапизма, на Западу се појављује јерократија и то захваљујући настојањима епископа Рима да своју власт протегне и на световне владаре западних држава. Када је реч о унутрашњем црквеном праву, епископ Рима је свој примат над осталим епископима Западне цркве базирао на апостолском карактеру његове катедре. Иако је у почетку тај примат ограничаван на питања морала, вере и учења, временом је све више добијао свој правни израз, да би након оснивања папске државе са политичким суверенитетом, све више долазила до изражаја намера римских папа да наметну своју врховну власт световним владарима. У складу са овом црквено-политичком теоријом, папа има највишу и неограничену власт, док се државни владари налазе у некој врсти вазалне подређености апостолском престолу. Световна власт нема право да се меша у црквену организацију и управу, те сав свој легитимитет црпи из чињенице да врши службу коју јој је црква поверила. Папска власт је у средњем веку развила две црквенополитичке теорије које су сликовито представљале однос папског и царског достојанства: теорију Сунца и Месеца и теорију два мача (Митровић, 1921: 188–189). У складу са првом, прави се аналогија између Сунца и Месеца са једне стране, и духовне и световне власти, са друге. Као што Месец добија светлост од Сунца, исто тако и царска световна власт црпи свој ауторитет из ауторитета свештенства (Tierney, 1964: 156). Друга теорија се ослања на новозаветни цитат у којем апостоли кажу Христу „Господе, ево овде два ножа“ (Лук. 22, 38). Ова теорија добила је свој израз у були папе Бонифација VIII *Unam Sanctam* из 1302. године у складу са којом постоји духовни мач (или мач речи) и материјални или световни мач којима управља папа као намесник Христов на земљи. Духовним мачем папа управља непосредно, док световним мачем управља преко владара и војника који треба да поступају по његовој наредби. Обе поменуте аналогије служиле су да докажу да световна власт мора бити потчињена духовној (Tierney, 1964: 183). Након смрти папе Бонифација VIII, а касније и захваљујући реформацији, јерократски систем улази у сукоб са различитим системима превласти државе над црквом. Римска црква коначно одустаје од њега 1891. године, када је папском енцикликом *Rerum Novarum* прихваћено

да постоје две силе које управљају светом: верска и државна, а свака од њих је суверена у домену свог деловања и мисије (Παπαστάθης, 2007: 36).

Папски покушаји успостављања јерократског система у европским државама изазвали су отпор који се у времену након реформације манифестује у виду формулисања различитих теорија које су одсликавале протестантски поглед на односе државе и цркве. У складу са њима, монарх и држава преузимају управу над црквом што води ка наметању неке врсте строгог етатизма у области регулисања религије и црквене организације. Обим државне контроле над црквом се разликовао у зависности од историјских околности у којима је сваки од модела државне супремације над црквом настајао. Тако је територијализам афирмисан након Аугзбуршког мира, при чему је признато право постојања протестантских заједница, а владари су могли да одређују конфесију коју ће исповедати њихови поданици (*cujus regio, ejus religio*). Након Вестфалског мира из 1648. године дозвољено је постојање реформисаних заједница (поред католичких и протестантских). Као што је већ поменуто, због верских ратова питање система односа државе и цркве уздигнуто је на ниво међународних уговора и мировних преговора.

Отпор према јерократији резултирао је настанком нових теорија и у римокатоличким круговима, попут галиканизма у Француској, фебронијанизма у Немачкој и јозефинизма у Аустрији. За све њих заједничко је да се власт цркве (тј. папе) ограничава на духовну сферу и духовне послове, док је световна власт, тј. монарх овлашћен да процењује која тачно питања спадају у категорију верских или духовних послова (Митровић, 1921: 191). Као екстремна супротност јерократском систему настале су у Цириху и Женеви црквене или теократске диктатуре у којима је државни (градски) надзор над религијом проширен и на приватну сферу појединца како би се обезбедило подвргавање моралним нормама и санкционисало њихово непоштовање (Ђукић, 2022: 35). Тако су покушаји успостављања апсолутне власти цркве над државом резултирали успостављањем апсолутне власти државе над црквом (Митровић, 1921: 193). Реч је о системима у којима држава има право на регулисање светих ствари (*jus in sacra*), чиме њена власт не обухвата само област спољашњег, већ и унутрашњег црквеног права, што укључује и регулисање верских учења, црквене организације, вршења богослужења, обреда и сл.

Док је римокатоличка црква инсистирала на увођењу јерократског система и док су протестантски теолози и западни филозофи развијали различите теорије о апсолутној власти државе над црквом, током прве половине 19. века у европским државама долази до значајних промена. Са једне стране, након Француске револуције која је имала изразито антиклерикални карактер, у Француској је дошло до одвајања државе

од цркве. Са друге стране, у државама у којима је постојао беневолентан однос према цркви и религији, захваљујући уважавању њиховог доприноса друштву и заједници, настао је један нови модел односа државе и цркве. У складу са тим моделом, доминантној цркви би био признат статус државне или народне цркве (*Landeskirche*), што би јој омогућило уживање читавог низа финансијских и статусних привилегија. Те привилегије, међутим, долазиле су по цени потчињавања цркве државном, тј. секуларном надзору (Παπαστάθης, 2007: 25). У овом систему, у којем је једна црква уздизана у посебан ранг (*Kirchenhoheit*), али се полако и сигурно напуштају цезаропапистичке идеје карактеристичне за поједине западноевропске државе тог доба, почиње да се развија идеја о заштити индивидуалне слободе вероисповести, као и о признавању свих верских организација које делују на територији једне државе. Чињеница да су различите верске организације признаване, не значи и да су биле једнаке. Највећа или најзначајнија црква или вера увек је уживала већи обим привилегија, али је свакако признавање правног субјективитета и одређених права свим верским организацијама био значајан искорак у односу на све раније моделе односа државе и цркве.

У литератури се овај модел односа државе и цркве назива системом црквене субординације, системом непотпуне или релативне одвојености државе и цркве, системом (државног) суверенитета над црквом (*Kirchenhoheit*), као и теоријом која признаје право држави да интервенише око светих ствари тј. *jus circa sacra*, али не у светим стварима тј. *jus in sacra* (Παναγιωτάκου, 1939: 200). Иако би се појмом црквене субординације тачно и прецизно описао положај цркве у оваквом систему, он у овом раду неће бити коришћен, јер је заводљив и може да наведе на погрешан закључак да је реч о систему чији је главни циљ и карактеристика потчињавање слободне цркве државној контроли. Историјска анализа је јасно показала да је овај систем водио ка ослобађању цркве од државног интервенционизма у унутрашњим црквеним питањима, што и јесте суштина овог система односа државе и цркве. Из тог разлога ће бити коришћен широко прихваћен назив *jus circa sacra* који управо и истиче ту суштински битну карактеристику овог система.

Овај модел се најпре појавио у протестантским немачким државама у првој половини 19. века. Његове основе могуће је пронаћи у пруском Уставу из 1848. и 1850. године, као и законодавству Хабзбуршког царства (Παπαστάθης, 2007: 25). У теорији се могу приметити разлике у ставовима око основних карактеристика овог модела (Митровић, 1921: 193). Нпр. Ороа идентификује шест прерогатива државне власти над црквом и то следећим редоследом: *jus reformandi, jus advocatiae, jus cavendi, jus supremae inspectionis, jus placeti regii,* и *jus apellationis* (Horoy, 1884: 164). У овом раду

ће бити обрађени прерогативи државе над црквом које идентификује већина аутора. На првом месту то је *jus reformandi*, тј. право пријема и званичног признавања цркава различитих деноминација. Углавном је ово право поменуто у уставу или другом највишем акту државе. Монарх преко надлежног органа спроводи поступак провере испуњености услова и доноси акт о признању верске организације. Најчешће се поступак признавања обавља у складу са процедурама и под условима регулисаним законским и подзаконским актима. Друго право је *jus cavendi*, које подразумева да држава има право врховног надзора над црквама и верским организацијама у смислу да може и да интервенише у њиховим унутрашњим питањима, само уколико се тичу интереса државе. Ово право обухвата и *jus inspectionis*, тј. право полицијског надзора над црквом, укључујући и надзор над свештенством и његовим радом и контролу или забрану комуникације локалног свештенства са верским центрима изван државе, као и *jus placeti regii*, тј. право државе или монарха да контролише и санкционише црквено законодавство (Fekete, 2025: 24). Треће је право *jus advocatiae*, тј. право заштите различитих хришћанских деноминација и уређивања међуверских односа у држави. Коначно, држава је у овом систему поседовала и право да прима жалбе трећих лица на одлуке црквених органа и тела (*jus apellationis abusu*). У наставку рада биће анализирано како су ове основне карактеристике теорије *jus circa sacra* продирале у уставе Кнежевине и Краљевине Србије.

3. Jus reformandi и *jus cavendi* у уставима Кнежевине и Краљевине Србије

У систему *jus circa sacra* монарх преко једног од државних органа има искључиво право пријема или званичног признања цркава и верских заједница (*jus reformandi*). Под термином *jus reformandi* најпре се подразумевало право световних власти да уређују верска питања и положај цркве у држави. Углавном се везује за Свето римско царство, као и за одредбе Аугзбуршког и Вестфалског мира (Schneider, 2001, 202). Теорија *jus circa sacra* је модификовала овај прерогатив државне власти тако да он подразумева право државе да званично прими, тј. призна или не призна одређену цркву или верску организацију, што је остало једно од основних права држава у области верских слобода до данас (Carp, 2010: 352).

Осим признавања цркава, држава има право контроле и надзора над њиховим радом (*jus cavendi*). То право посебно подразумева контролу кореспонденције и комуникације са верским центрима изван државе, вршење контроле рада свештеника, укључујући и цензурисање њихових

беседа, као и формално учешће суверена и других државних органа у поступку избора епископа и црквеног поглавара.

Сретењски устав настао је у време када се тек теоријски уобличавао систем *jus circa sacra* тако да у њему свакако не би било могуће пронаћи све елементе тог система. Имајући у виду да је поменути Устав на либералан начин регулисао област верских слобода, не чуди да је у неким одредбама усклађен са тим системом. Сретењски устав није прописао право државе да врши пријем, тј. да признаје цркве. Међутим, тим Уставом јесте загарантована слобода богослужења свим вероисповестима следећом формулацијом „Свако вјероисповједаније у Сербији има право, свршивати богослуженије своје слободно, по својим обредима" (Мрђеновић, 1988: 36–37).[1] Имајући у виду околности у Кнежевини Србији, објективно није постојала потреба да се уставним нормама детаљније регулише признавање цркава. При томе, признавање слободе богослужења свим вероисповестима значило је да су све оне посредно признате и прихваћене и да могу слободно остваривати један од најважнијих аспеката верског деловања, а то је вршење верских обреда.

Уставом није експлицитно прописано право државе да врши надзор над радом цркве. Трагови права на вршење државне контроле над црквом могу се идентификовати у одредби којом је прописано да књаз и совјет могу позвати митрополита и архијереје ради саветовања о црквеним пословима.[2] У сваком случају, Устав из 1835. године не садржи одредбе које би омогућиле држави да интервенише у унутрашњим питањима цркве изван оног круга надлежности које су стандардне за *jus circa sacra* теорију односа државе и цркве. У прилог томе говори одредба чл. 93. која прописује да унутрашње руководство цркве припада митрополиту и духовној власти.[3]

Хатишериф из 1838. године не садржи одредбе о признавању верских организација, што је и очекивано јер Србију третира као део Османског царства. У складу са тим, вероисповести које су признате у другим деловима царства задржавале су свој статус и на територији вазалне Кнежевине Србије (Ракитић, 2016: 204). И поред тога, Турски устав садржи први пропис у уставној историји Србије којим се уређује надзор попечитеља над црквеним пословима. Попечитељ правосуђа, који уједно обавља и послове попечитеља просвете, у складу са Уставом из 1838. године има обавезу вршења надзора над црквама и „ставит'ће се

1 Чл. 97. Устава Књажества Сербије, издан и заклетвом потврђен о Сретенској скупштини 1835. године у Крагујевцу, *Устави Кнежевине и Краљевине Србије 1835–1903* (ур. М. Јовичић), Српска академија наука и уметности, Београд 1988, 45–59.

2 Чл. 96. Устава Књажества Сербије.

3 Чл. 93. Устава Књажества Сербије.

у преписку са управитељима црковнима, за устроити све, што се тиче Закона, Богослуженија и Церкве".[4] Када је реч о цркви којој је припадао највећи део становништва Кнежевине Србије, Устав из 1838. године на сличан начин као и Устав из 1835. године гарантује њену унутрашњу аутономију тако да „Началници Свјашченства совершеним образом управљају дјелама Закона и Церкве, (у колико то не би дирало у дјела политическа)".[5] Из наведене одредбе види се да је циљ ограничавање државног надзора на оне активности које спадају у политичка дела, тј. државна контрола се односи само на спољашње аспекте црквеног деловања. Тиме се овај Устав постепено приближава систему *jus circa sacra*, остављајући унутрашња црквена питања у надлежности духовних власти.

Устав из 1869. године настао је у време када је систем *jus circa sacra* теоријски и нормативно уобиличен у немачким државама. Пошто је идеја о конституционализму без парламентаризма, која карактерише Устав из 1869. године, стигла управо из тих делова Европе, не чуди да су многи елементи система *jus circa sacra* унети у овај Устав. Тако је по први пут у уставној историји Србије нормирано право државе да признаје верске организације (*jus reformandi*). У складу са чл. 119. Устава, „Слободно јавно извршивање верозаконих обреда имају вероисповеди, које су у Србији признате, или које особеним законом буду признате".[6] Сличне уставне одредбе је садржао и Милојковићев уставни пројекат (Пржић, 1925: 299). Експлицитно је прописано да вероисповести могу бити или већ признате или оне које ће посебним законима бити признате у будућности. Право признавања нових вероисповести припадало је држави, тј. законодавној власти, чиме је процедура признавања постала компликованија у односу на до тада важеће одредбе Закона из 1853. године којим је био регулисан статус неправославних хришћанских вероисповести.[7]

Када је реч о државном надзору над црквама, Устав из 1869. године најпре прописује да се све вероисповести налазе под надзором министра

4 Пар. 22. Султанскій хатишерифъ, истекшій около половине Шевала 1254 (одъ 10/22 до 12/24 Декемврія 1838) содржаюћій Уставъ, дарованый Нѣговымъ Высочествомъ жительима Нѣгове провинціе Сербіе, печатано у Княжеско-Србской кньигопечатньи, Бѣоград 1839.

5 Султанскій хатишерифъ, истекшій около половине Шевала 1254 (одъ 10/22 до 12/24 Декемврія 1838) содржаюћій Уставъ, дарованый Нѣговымъ Высочествомъ жительима Нѣгове провинціе Сербіе, печатано у Княжеско-Србской кньигопечатньи, Бѣоград 1839, пар. 57.

6 Устав Књажества Србије из 1869. године, чл. 119.

7 Закон од 9. септембра 1853. године, *Сборник закона и уредби и уредбени указа издани у Књажеству Србији*, књига VII, Београд 1854, 78–79.

црквених послова, док „управа унутрашњих вероисповедних послова остаје по дотичним вероисповедним канонима, за православну цркву, архијерејском сабору, а за друге вероисповеди надлежним духовним властима".[8] Ове одредбе чл. 120. Намесничког устава представљају типичан пример примене система *jus circa sacra*, јер установљавају државни надзор искључиво над спољашњим аспектима деловања цркве, док су унутрашња црквена питања препуштена духовним властима. Треба имати у виду да се у овом систему под унутрашњим пословима цркава подразумева веома узак круг надлежности, чиме се аутономија цркве своди на питања учења, богослужбеног поретка и сл.

Када је реч о праву *jus inspectionis*, Намеснички устав, поред општег надзора министра црквених дела, установљава посебну контролу кореспонденције између духовних власти у Кнежевини Србији и са духовним властима изван земље. И у овом случају надлежно је Министарство црквених послова. Такође, све вероисповести имају обавезу да истом министарству подносе све акте које приме од страних духовних власти пре него што их обнародују.[9] Реч је о одредбама карактеристичним за систем *jus circa sacra*. Намеснички устав не садржи одредбе о праву државе и монарха да потврђују акте које доносе верске организације у оквирима својих надлежности (*jus placeti regii*). Чињеница је да је Министарство црквених дела то чинило пре доношења овог Устава, као и да је наставило то да ради и након његовог доношења.[10] По свему судећи, таква пракса се подразумевала и није довођена у питање.

Када је реч о заштити слободе вероисповести и статусу цркава и верских заједница Устав из 1888. године не уводи значајне новине. Радикалски устав не прописује да вероисповести стичу признање посебним законима, али помиње признате вероисповести што имплицитно указује да је задржан одређени систем државног признавања верских организација.[11] Остале одредбе које се тичу права државног надзора над вероисповестима у Кнежевини Србији веома су сличне одредбама Устава из 1869. године и нема потребе да буду поново приказане и анализиране. Једина новина тиче се *jus placeti regii*. Устав из 1888. године прописује да се уређење црквених власти врши „законом по договору министра са Архијерејским Сабором". Иако се ова одредба односи искључиво на Православну цркву у Кнежевини Србији, ранија пракса указује на то да

8 Устав Књажества Србије из 1869. године, чл. 120.

9 Устав Књажества Србије из 1869. године, чл. 121.

10 Вид. нпр. Правила за аугзбуршко вероисповедање од 26. јуна 1863. године, Зборник закона, уредаба и наредаба министарства просвете и црквених послова по црквеним пословима, Београд 1880, 67–69.

11 Чл. 18. и 190. Устава Краљевине Србије, *Српске новине*, 282/1888.

се на исти начин поступало са свим верским организацијама. Начело у складу са којим власт припада органима цркве, али у доношењу правила по коме духовне власти поступају учествује држава, једна је још од карактеристика система *jus circa sacra*. Циљ је постепено напуштање праксе у којој државни и црквени органи одлучују о духовним питањима, а која је у неким западним државама била присутна током средњег века. Устав из 1901. године у области заштите слободе савести и вероисповести, осим одређених терминолошких унапређења и другачијих језичких формулација, садржи одредбе истоветне Уставу из 1888. године (Ракитић, 2016: 212), тако да се може закључити да су и у том Уставу имплементирани поменути елементи система *jus circa sacra*.

4. Jus advocatiae и *jus apellationis abusu* у уставима Кнежевине и Краљевине Србије

Једна од карактеристика система *jus circa sacra* је признавање монарху или држави права да штити цркву и признате верске организације, као и да уређује међуверске односе (*jus advocatiae*). У Сретењском уставу не постоји одредба о стављању цркава под заштиту државе и монарха, као ни у Турском уставу. Насупрот томе, у Намесничком уставу стоји да је књаз заштитник свих признатих вероисповести у држави.[12] Милојковићев нацрт устава предвиђао је и да књаз врши надзор над свим вероисповестима (Пржић, 1925: 299). Идентична одредба ушла је и у текст првобитног пројекта Намесничког устава прве и друге редакције (Стефановски, 2016: 183, 216). У коначном тексту она је измењена и монарху је остало право заштите (*jus advocatiae*), док је право надзора пренето на Министарство црквених дела (*jus cavendi*). Такође, Устав прописује да су све признате вероисповести „под заштитом закона у извршењу својих обреда".[13] Уставотворац је законску заштиту ограничио на слободу богослужења и вршења верских обреда, док је књазу поверио заштиту свих признатих вероисповести.

У овом домену заштите верских организација напредак је учињен у Уставу из 1888. године. И у овом Уставу краљ је заштитник свих признатих вероисповести,[14] али је уставотворац отишао корак даље и загарантовао неограничену слободу савести и прописао да су све признате вере слободне и да "стоје под заштитом закона, у колико вршење њихових обреда не вређа јавни ред или морал".[15] То значи да су под заштиту закона

12 Чл. 120, ст. 1 Устава за књажевство Србију, Српске новине, 84/1869.

13 Члан 31. Устава за књажевство Србију, Српске новине, 84/1869.

14 Члан 42. Устава Краљевине Србије, *Српске новине*, 282/1888.

15 Члан 18. Устава Краљевине Србије, Српске новине, 282/1888.

дошле све вероисповести и сви аспекти њиховог деловања који не вређају јавни ред и морал, а не само слобода богослужења, као што је то био случај у Уставу из 1869. године. Идентична одредба задржана је и у Уставу из 1901. године.[16] Међутим, Устав из 1901. године не садржи одредбу о стављању свих вера под заштиту краља, што указује на еволуцију система заштите слободе вероисповести, јер је стављање свих вероисповести под општу заштиту закона давало довољне гаранције њихове једнакости и довољан обим заштите како би остварили своје верске циљеве и сврху.

Последњи, али не мање битан елемент система *jus circa sacra* јесте давање права трећим лицима (државним поданицима) да уложе жалбу на одлуке које доносе духовне власти (*jus apellationis abusu*). У Сретењском и Турском уставу нема таквих одредби. Као и већина битних елемената система *jus circa sacra*, тако се и право жалбе на одлуке духовних власти појављује тек у Уставу из 1869. године, који прописује следеће: „Против злоупотреба духовних власти, буди које од признатих вероисповеди, подноси се жалба министру црквених послова".[17] Као што је то било уобичајено, орган надлежан за надзор над вероисповестима, надлежан је и за примање жалби против одлука њихових органа. Идентичну одредбу садржао је и Устав из 1888. године,[18] док је она изостала из Устава из 1901. године. Међутим, Априлски устав садржи одредбу у складу са којом све црквене власти стоје под врховним надзором министра црквених послова.[19] Овај врховни надзор који се не спомиње у претходним уставима, могао би да садржи и право примања жалби на одлуке црквених органа. У сваком случају, изостало је експлицитно прописивање права свих поданика да подносе жалбе због злоупотреба које почине верске власти у оквирима своје надлежности.

5. Закључак

Историјски оквир у којем је настао и развијао се систем *jus circa sacra* указује да је његов настанак представљао значајан искорак ка прихватању слободе савести и вероисповести као индивидуалног права, као и ка омогућавању званичног признавања различитих хришћанских деноминација у оквиру исте државе. Иако, посматрано из данашње перспективе, може деловати да овај модел односа државе и цркве намеће

16 Члан 33. Устава Краљевине Србије, *Устав Краљевине Ср*бије, Државна штампарија Краљевине Србије, Београд 1901.

17 Члан 122. Устава за књажевство Србију, *Српске новине*, 84/1869.

18 Члан 191. Устава Краљевине Србије, *Српске новине*, 282/1888.

19 Члан 98, ст. 1. Устава Краљевине Србије, *Устав Краљевине Србије*, Државна штампарија Краљевине Србије, Београд 1901.

велика и неприхватљива ограничења црквене аутономије, као и да омогућава свестрану и прекомерну државну контролу цркве, стављањем у правилан историјски контекст постаје евидентно да је он представљао једну фазу шире тенденције реформисања односа државе и цркве на европском континенту, што је водило ка ослобађању цркве од апсолутне државне контроле коју су омогућавали раније примењивани модели односа државе и цркве.

Основне карактеристике овог модела које су обрађене у овом раду не представљају иновацију која је настала и уведена због овог система. Реч је, углавном, о прерогативима које су европске државе већ поседовале захваљујући вишевековној примени модела који су омогућавали апсолутну државну контролу свих аспеката црквеног деловања. Оно што је теорија *jus circa sacra* изменила јесте обим тих права, која су ограничена на спољашње аспекте деловања цркве. Вероватно је најмаркантнији пример *jus reformandi*. То право раније је подразумевало право државе да се меша у унутрашња питања цркве и регулише њен положај, док се у систему *jus circa sacra* то право свело на право званичног признавања различитих хришћанских деноминација.

Основне карактеристике овог модела указују да је државни интервенционизам ипак ограничен у поређењу са моделима који су омогућавали апсолутну државну контролу над црквом. Иако се из наведених карактеристика овог модела оправдано стиче утисак да је државни надзор обухватао све најбитније облике црквеног деловања, чињеница је да је он ограничаван искључиво на спољашња црквена питања, попут њеног правног статуса, међуверских односа, утицаја цркве у друштву и сл. Међутим, изостало је право државе да се меша у унутрашња питања цркве, попут питања верског учења, богослужбеног поретка итд. Тако је направљен значајан искорак из система *jus in sacra* (право у светим стварима) ка формирању и преласку на систем *jus circa sacra* (право око светих ствари), што је цркви омогућило да оствари већи обим аутономије, а секуларну власт је ограничило на регулисање спољашњег црквеног права.

Као што је то и очекивано, већи број елемената система *jus circa sacra* се појављује у уставима Кнежевине и Краљевине Србије који су настали у другој половини 19. века. Већ у Намесничком уставу могуће је идентификовати одредбе које упућују на то да је држава имала право признавања верских организација, право надзора над њиховим спољашњим деловањем, право контроле кореспонденције верских службеника и верских организација са верским центрима у иностранству и право поданика да изјаве надлежном државом органу жалбу против злоупотреба које учине органи верских организација. Све цркве и верске

заједнице стављене су под заштиту монарха. Одредбе сличног садржаја садржи и Устав из 1888. године, тако да се може закључити да су ова два устава пример рецепције система *jus circa sacra* у српској уставној историји.

У државама са православном већином становништва је рецепција система *jus circa sacra* углавном била делимична и резултирала је успостављањем специфичног система односа државе и цркве. Посебна веза између доминантне религије и монарха, тј. државе није водила ка прихватању класичног модела државне цркве. Монарх није имао статус поглавара или главе цркве, док су остале верске организације углавном уживале сличан обим права као и државна религија.

Уставна историја Кнежевине и Краљевине Србије показује да је у уставима из 1869. и 1888. године дошло до рецепције система *jus circa sacra*, да би већ у Уставу из 1901. године било приметно постепено напуштање овог система. Из Устава из 1901. године изостале су одредбе о стављању свих верских организација под заштиту монарха, као и експлицитно гарантовање права свих поданика да надлежном државном органу изјаве жалбу против злоупотреба духовних власти. Имајући у виду да је након краткотрајне примене Устава из 1901. године, на снагу враћен Устав из 1888. године са мањим изменама, може се закључити да је теорија *jus circa sacra* имала пресудан утицај на уставноправно регулисање државно-црквених односа у Кнежевини и Краљевини Србији. Тај утицај није резултирао имплементацијом свих елемената тог система, али јесте допринео стварању јаких институционалних веза између државе и верских организација. Прихватајући овакав модел, Кнежевина и Краљевина Србија су се уврстиле међу европске државама које имају беневолентан однос према религији због њеног доприноса друштву, те су због тога одбацивале апсолутну одвојеност државе од цркве као прихватљив модел. Равнотеже је пронађена тако што је држава искључена из одлучивања и мешања у унутрашња црквена питања, попут догматских спорова, уређивања богослужбеног поретка и сл. Тако су избегнути екстремни модели који би водили или потпуној субординацији цркве или апсолутној одвојености државе и цркве. Уз одређене модификације овај, за своје време, избалансирани систем односа државе и цркве допринео је утврђивању завидног нивоа верске толеранције која је карактерисала српско друштво у Кнежевини и Краљевини Србији током 19. века.

Литература

Ganshof, F. L. (1971). *The Carolingians and the Frankish Monarchy: Studies in Carolingian History*. Ithaca, NY: Cornell University Press.

De Jong, M. (2005). Charlemagne's Church. In Story, J. (Ed). *Charlemagne: Empire and Society*. Manchester: Manchester University Press. 103–136.

Ђукић, Д. (2022). *Интерконфесионално законодавство у Југославији и Србији 1919–2006*. Београд: Универзитет у Београду–Правни факултет.

Evans, M. (2004). Historical Analysis of Freedom of Religion or Belief as a Technique for resolving Religious Conflict. In Lindholm, T., Durham W. C. and Tahzib-Lie, B. G. (Eds.). *Facili-tating Freedom of Religion or Belief: A Deskbook*. New York City: Springer-Science+Business Media, B. V.

Carp, R. (2010). The autonomy of religions from the state: the normative framework. *Studia Politica: Romanian Political Science Review*. 10(2). 349–357.

Kramer, R. (2019). *Rethinking Authority in the Carolingian Empire Ideals and Expectations during the Reign of Louis the Pious (813–828)*, Amsterdam: Amsterdam University Press.

Lærke, M. (2005). Jus circa sacra: Elements of Theological Politics in 17th Century Rationalism: From Hobbes and Spinoza to Leibniz. *Distinktion: Journal of Social Theory*. 6(1), 41–64. https://doi.org/10.1080/1600910X.2005.9672902.

Митровић, Ч. (1921). *Црквено право–Кратак преглед*. Београд: Књижара Геце Кона.

Мрђеновић, Д. (1988). *Устави и владе Кнежевине Србије, Краљевине Србије, Краљевине СХС и Краљевине Југославије (1835–1941)*. Београд: Нова књига.

Παναγιωτάκου, Π. (1939). *Εκκλησία και πολιτεία ανά τους αιώνας (33-1939μ.Χ.). Συστηματική συμβολή εις το εκκλησιαστικόν δίκαιον*. Αθήναι: издавач непознат.

Παπαστάθης, Χ. (2007). *Εκκλησιαστικό δίκαιο*. Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα.

Пржић, И. (1925). Грађа за нашу уставну историју. Два уставна пројекта за друге владе кнеза Михаила. *Архив за правне и друштвене науке*. 3/1925. 209–219.

Ракитић, Д. (2016). *Конкордат Краљевине Србије и пројекти конкордата Краљевине СХС и Краљевине Југославије – правноисторијски аспекти односа цркве и државе*. Београд: докторска дисертација.

Стефановски, М. (2016). *Постанак Намесничког устава*. Београд: Универзитет у Београду-Правни факултет.

Tierney, B. (1964). *The Crisis of Church and State: 1050–1300, with selected documents*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.

Fekete, S. (2025). The Development of the Reformed Church in Hungary. *Religions*. 16 (1078).

Horoy, C. A. (1884). *Des rapports du sacerdoce avec l'autorité civile à travers les âges: et jusqu'à nos jours au point de vue legal*. Paris: A. Chevalier-Marescq.

Schneider, B. C. (2001). *Jus Reformandi Die Entwicklung eines Staatskirchenrechts von seinen Anfängen bis zum Ende des Alten Reiches*. Tübingen: Mohr Siebeck.

Извори

Закон од 9. септембра 1853. године, *Сборник закона и уредби и уредбени указа издани у Књажеству Србији*, књига VII, Београд 1854, 78–79.

Правила за аугзбуршко вероисповедање од 26. јуна 1863. године, *Зборник закона, уредаба и наредаба министарства просвете и црквених послова по црквеним пословима*, Београд 1880, 67–69.

Султанскій хатишерифъ, истекшій около половине Шевала 1254 (одъ 10/22 до 12/24 Декемврія 1838) содржаваюћій Уставъ, дарованый Нѣговымъ Высочествомъ жительима Нѣгове провинціе Сербіе, печатано у Княжеско-Србской кньигопечатньи, Бѣоград 1839.

Устав за Књажевство Србију, *Српске новине*, 84/1869.

Устав Књажества Сербије, издан и заклетвом потврђен о Сретенској скупштини 1835. године у Крагујевцу, *Устави Кнежевине и Краљевине Србије 1835–1903* (ур. М. Јовичић), Српска академија наука и уметности, Београд 1988.

Устав Краљевине Србије, Државна штампарија Краљевине Србије, Београд 1901.

Устав Краљевине Србије, *Српске новине*, 282/1888.

Dalibor Đukić, LL.D.[*]

The Influence of the Jus Circa Sacra Theory on the Constitutions of the Principality and the Kingdom of Serbia

Summary

This paper examines constitutional provisions concerning religion and religious organizations in the Principality of Serbia and the Kingdom of Serbia in the 19th century, assessing the extent to which they incorporated elements of the jus circa sacra theory which was predominant in the 19th century Protestant states. The central hypothesis is that constitutional provisions on freedom of religion and the legal status of churches and religious communities were strongly influenced by that theory. On this basis, Serbia developed a distinct model of state-church relations: the Orthodox Church was granted a special (exceptional) status, while all recognized denominations enjoyed an equal scope of rights, privileges, and freedom of activity. Although this system enabled the state to control almost all external aspects of churches and religious communities' activities, it limited state's power to interfere in their internal affairs.

The Serbian constitutional history indicates that the jus circa sacra model was accepted in the Constitutions of 1869 and 1888, while this model proves to have been gradually abandoned in the 1901 Constitution. The 1901 Constitution omitted the provisions placing all religious organizations under the monarch's protection and the explicit guarantee of each subject's right to lodge a complaint to the competent state authority against abuses by ecclesiastical authorities. After the brief application of the 1901 Constitution, the 1888 Constitution was restored. Thus, it may be concluded that the jus circa sacra system decisively influenced the constitutional regulation of state–church relations in the Principality of Serbia and the Kingdom of Serbia. It fostered strong institutional ties between the state and religious organizations but without establishing absolute state control over internal ecclesiastical matters, such as doctrinal disputes or regulation of liturgical regime. This relatively balanced model contributed to establishing a notable level of religious 19th century Serbian society.

***Keywords**: Principality of Serbia, Kingdom of Serbia, state-church relations, Serbian constitutional history, freedom of religion, jus circa sacra, jus in sacra.*

[*] Associate Professor, Faculty of Law, University of Belgrade

Др Милица Вучковић[*]

ОГРАНИЧЕЊА ПРАВА НА ПРИВАТНОСТ ОПТУЖЕНОГ У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ У ПРАВУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ И ЊЕГОВА ГРАЂАНСКОПРАВНА ЗАШТИТА[**]

DOI: https://doi.org/10.5937/zrpfn-65710

UDK: 342.738:343.1(497.11)
343.43(497.11)

Прегледни научни рад

Примљен: 15.03.2026.
Исправљен: 16.06.2026.
28.06.2026.
Прихваћен: 30.06.2026.

Апстракт: *Рађање свести о потреби заштите приватности појединца на светском и европском нивоу крајем XIX века узроковано је наглим развојем жуте штампе и техничких проналазака, који омогућавају брз и готово несметан уплив у приватни живот појединца. Развој права приватности у Републици Србији спорије прати тенденције у другим земљама европскоконтиненталног правног круга. Са почетним корацима ка европској интеграцији, почела је да се оштрије исцртава линија разграничења између приватног и јавног, индивидуалног и колективног, а развој права приватности текао је напоредо са наметањем ограничења приватности грађана, прихватљивих у демократском друштву.*

[*] Ванредни професор, Правни факултет Универзитета у Нишу, имејл: milica@prafak.ni.ac.rs https://orcid.org/0000-0002-3818-9588

[**] Рад је резултат истраживања на пројекту „Одговорност у правном, друштвеном и дигиталном контексту“ који финансира Правни факултет Универзитета у Нишу у периоду од 1. 1. 2026. до 31. 12. 2030. године.

© Аутор. Овај рад је лиценциран у складу са лиценцом Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0).

Та ограничења, постављена у контекст положаја оптуженог у кривичном поступку, као и са њима повезано питање грађанско-правне заштите повређеног права приватности, биће предмет нашег интересовања у овом раду, са фокусом на однос репресивне и компензационе функције права у овој области.

Кључне речи: *право приватности, ограничења грађанских права, компензациона функција грађанског права.*

1. Увод

Данас не постоји општеприхваћена дефиниција права приватности која би одговарала модерној вишедимензионалности овог појма. Право на приватност по први пут ближе је дефинисано као „право да се буде остављен на миру" (general right of the individual to be left alone) (Warren, Brandeis, 1890: 195) и утемељено је на принципу неповредивости личности (Glancy, 1979: 25). Развој права на приватност одвија се постепено, као еволутивни процес који је довео до гаранција овог права као људског права на међународном нивоу (Finžgar, 1988: 17–21, Ковачевић Куштримовић, Лазић, 2011: 182). Тако, у Универзалној декларацији људских права из 1948. године гарантује се неповредивост дома и личног интегритета, те се прокламује неприхватљивост арбитрерног и незаконитог мешања у приватни и породични живот појединца.[1] Међународни пакт о грађанским и политичким правима из 1966. године гарантује заштиту од арбитрерног и незаконитог мешања у приватни и породични живот, дом и преписку грађана.[2] По Европској конвенцији о заштити људских права и основних слобода из 1950. године, свако има право на поштовање свог приватног и породичног живота, дома и преписке.[3]

Организациони облици друштвеног живота у Србији у XIX и почетком XX века биле су породичне задруге, шире породичне групе и село, са јако израженом контролном функцијом друштва над животом његових појединих чланова. Модерно друштво, већ увелико у развоју и успону у то време у западној Европи, није познавало овакве облике друштвене контроле, са доминацијом колективног и јавног над индивидуалним и приватним (Halpen, 1958: 92–107, Јовановић, 1964: 58–66,

1 Чл. 12 Универзалне декларације људских права. Преузето 7. 3. 2026. www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights.

2 Чл. 17 Међународног пакта о грађанским и политичким правима. Преузето 7. 3. 2026. www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights.

3 Чл. 8 Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода. Преузето 7. 3. 2026. www.edoc.coe.int/en/european-convention-on-human-rights.

Ћирковић, 2004 : 181–189). Са процесом укључивања Републике Србије у европске токове, нарочито од 2000. године, стварају се претпоставке за развој права приватности, а са тим се и облици колективне контроле институционализују кроз његова различита ограничења (Lyon, 2001: 13–31). Међу тим ограничењима, од самог почетка, руку под руку са правом приватности, корачају и издвајају се ограничења права приватности учесника у кривичном поступку и ограничења проистекла из сукоба приватности и слободе медија и информисања. Та ограничења, у којима колективна контрола највише долази до изражаја, постављена у контекст положаја оптуженог у кривичном поступку, као и са њима повезано питање грађанскоправне заштите повређеног права приватности, биће предмет нашег интересовања у овом раду. Заштита података о личности, као посебна област, иако важна за питање заштите приватности у кривичном поступку, није обухваћена овим истраживањем, из више разлога. Тежиште истраживања постављено је на однос репресије и компензације у погледу реаговања државе на повреду права приватности окривљеног у кривичном поступку. Заштита података о личности појављује се као посебна област и природни продужетак овог истраживања, због тога што је тесно повезана са тенденцијама дигитализације кривичног поступка, појаве у савременом праву, која пред заштиту приватности поставља нове изазове (Писарић, Калаба, 2025: 1–3). Дигитализација кривичог поступка омогућава приступ и најинтимнијим информацијама које често немају везе са датим кривичним поступком, преко увида у телекомуникациони саобраћај једне особе и њену електронску пошту, до приступа профилима на друштвеним мрежама и тзв. *cloud* сервисима. Неадекватно реаговање законодавних и надзорних органа може довести до технолошке репресије широких размера и медијске стигматизације оптужених лица пре доношења одлуке о њиховој кривици (Wacks, 2010: 33, Дилигенски, Прља, Церовић, 2018: 24, Bobek, 2019: 187). Због тога је реченој теми неопходно посебно истраживање, али тек након што се у оквиру овог елаборирају његови најважнији проблеми.

2. Ограничења права приватности оптуженог у кривичном поступку

У савременом систему кривичног гоњења преовладава тзв. мешовити тип кривичног поступка изграђеног на бази оптужног система, са задржаним добрим карактеристикама истражног система (Кнежевић, 2007: 24–25, 31–36). Веће учешће јавности подразумева и већа ограничења права приватности, у мери у којој су она оправдана у кривичном поступку. Док је у редовним околностима, са аспекта могућих ограничења права на

приватност, од утицаја то којој категорији титулара права на приватности припада један субјект,[4] оптужени је увек под лупом јавности, у мери коју одређује врста и тежина кривичног дела које му се ставља на терет (Clapham, 2007: 108–110, Dachlberg, 2019: 307–308).

Ограничења права приватности оптуженог у кривичном поступку су двојака. С једне стране су ограничења која намећу правила кривичног процесног права, а с друге стране су ограничења повезана са слободом мишљења и изражавања мишљења, слободом медија и правом на информисање.

У Уставу Републике Србије није садржана гаранција права на приватност као генеричког, комплексног људског права, већ су гарантована појединачна права која се схватају као деривати права на приватност. То су право на заштиту података о личности, право на тајност писама и других средстава општења и право на неповредивост стана.[5] По одлуци Уставног суда бр. 3238/1 из 2012. године, право на приватности сматра се саставним делом права на достојанство и слободан развој личности из чл. 23 Устава (Вељковић, Ђурђић, Дабетић, 2024: 114). Основ законских ограничења права приватности налазимо у одредби чл. 20 Устава. Права зајемчена Уставом могу законом бити ограничена ако ограничење допушта Устав, у сврхе ради којих их Устав допушта, у обиму неопходном да се уставна сврха ограничења задовољи у демократском друштву и без задирања у суштину зајемченог права. При томе се не сме смањивати достигнути ниво људских и мањинских права, а државни органи су дужни да воде рачуна о суштини права које се ограничава, важности сврхе ограничења, природи и обиму ограничења, односу ограничења са сврхом ограничења и о томе да ли постоји начин да се сврха ограничења постигне мањим ограничењем права.

По ст. 2 чл. 8 Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, ограничење права на поштовање приватног и породичног живота могуће је ако је нужно ради интереса државне сигурности, јавног реда и мира, економске добробити земље, ради спречавања нереда или злочина, ради заштите здравља или морала

4 Питање од посебног значаја за грађанскоправну заштиту и за утврђивање могућег обима ограничења права на приватност оптуженог у кривичном поступку је дефинисање круга субјеката који уживају заштиту приватности. Можемо разликовати две категорије титулара права на приватност: јавне личности и личности које нису важне за јавност, а чији се приватни животи нађу у очима јавности услед неког спољног догађаја. У првој групи врше се различите поделе и ту улазе носиоци јавних функција, свештенство и племство, уметници различитих провенијенција, научници, истраживачи итд (Riyaux, 1991: 548–554).

5 Чл. 40, 41 и 42 Устава Републике Србије. *Сл. гласник РС.* Бр. 98. 2006 и 115.2021.

или ради заштите права и слобода других. Свако ограничење права приватности мора имати основ у закону и бити предузето на начин и у мери да се постигне правична равнотежа права и интереса у сваком конкретном случају.

2.1. Ограничења права приватности оптуженог у кривичном поступку која произлазе из важећих кривичнопроцесних прописа

У Законику о кривичном поступку Републике Србије предвиђено је више истражних средстава чијом применом може доћи до повреде права на приватност, а на којим одредбама се може засновати законито ограничавање права на приватност, при чему је могућност повреде садржана у прекорачењу граница допуштеног задирања у приватност (Синђелић, 2012: 31). Према степену интензитета могуће повреде, наводимо их овим редоследом: на првом месту су претресање (чл. 152–160), тајни надзор комуникације (чл. 166–170), тајно праћење и снимање (чл. 171 и 172) и рачунарско претраживање података (чл. 178), на другом месту је провера рачуна и сумњивих трансакција (чл. 143 и чл. 144), а на трећем месту се налази узимање узорака (биометријских, узорака биолошког порекла и узорака за форензичко-генетичку анализу). Узимање узорака се налази на трећем месту, јер stricto sensu, представља истражну радњу подобну да повреди најпре телесни интегритет (како физички тако и психички), али, према околностима случаја, може узгрозити или повредити и право на приватност (Gavella, 2000: 211–213).

Заједничко побројаним средствима јесте то да се њихово одређивање, предузимање и коришћење материјала прибављених њиховом применом морају заснивати на законским одредбама. У том смислу морају бити прецизно регулисани: 1) услови за примену одређене мере, 2) кривична дела за која се примењује та конкретна мера, 3) круг лица према којима се она може применити, 4) правна утемељеност доношењем посебне одлуке о њеној примени од стране надлежних органа, 5) поступак спровођења, те 6) начин поступања са подацима и материјалима добијених њиховом применом (Кнежевић, 2005: 172, Trechsel, 2005: 535–555, Summers, 2007: 183–184).

Ово су специјалне истражне технике које носе висок степен опасности повреде права на приватност. У многима од њих садржан је елемент тајности задирања у нечију интимну сферу, неопходан за спровођење истраге и могућност сазнавања чињеница о нечијем приватном животу које нису релевантне у расветљавању конкретног кривичног дела. Стога су темељни критеријуми њихове примене

озбиљност кривичног дела и супсидијарност примене истражне мере. У већини случајева примене посебних истражних техника ради се о озбиљним кривичним делима чије истраживање и процесуирање је у надлежности специјализованих органа кривичног гоњења, као што су кривична дела са елементима организованог криминала и ратни злочини, те кривичним делима таксативно побројаним у Законику о кривичном поступку.[6] У наведеном пропису побројани су, између осталих, тешко убиство, киднаповање, фалсификовање новца, шпијунажа, напад на уставни поредак, разбојништво, приказивање, прибављање и поседовање порнографског материјала и искоришћавање малолетног лица за порнографију, кријумчарење људи итд. Могућа је њихова примена, према околностима конкретног случаја, и код извршења кривичних дела мање опасних по друштвени поредак, као што су неовлашћено искоришћавање ауторског дела или предмета сродног права, оштећење рачунарских података и програма, рачунарска саботажа, рачунарска превара и неовлашћени приступ заштићеном рачунару, рачунарској мрежи и електронској обради података (Кнежевић, Илић, 2019: 510 и 514).

Супсидијарност у примени подразумева захтев да се ове мере могу примењивати само у случајевима када се докази о кривичном делу и учиниоцу не могу прибавити на други начин (Кнежевић, Илић, 2019: 517). Даљи критеријуми за законитост задирања у приватност садржани су у строгом захтеву формалности, кроз прецизно регулисање форме и садржине иницијалног акта за спровођење истражне мере, начина имплементације ове мере и прецизно регулисање поступања са информацијама прибављеним њиховом применом (Кнежевић, Илић, 2019: 518–519, 521–523). Тај иницијални акт мора бити писана и образложена судска одлука у којој су наведени кривично дело, основи сумње да је одређено лице извршило кривично дело, начин спровођења, обим и трајање мере (Кнежевић, Илић, 2019: 518–519). Законитост примене специјалних истражних техника којима се задире у приватност заснована је и на начину поступања са прибављеним доказима. Свака информација која није у вези са кривичним делом у погледу ког је наређена истражна радња мора се уклонити из доказног материјала. Забрањено је и коришћење прибављених доказа у непроцесне сврхе (Кнежевић, Илић, 2019: 521–522). Незаконитост у примени ових специјалних истражних техника значи прекорачење допуштених ограничења права на приватност и повреду овог права, те повлачи и примену грађанскоправних санкција.

6 Чл. 167 Законика о кривичном поступку Републике Србије. *Сл. гласник РС.* Бр. 72. 2011, 101. 2011, 121. 2012, 32. 2013, 45. 2013, 55. 2014, 35. 2019, 27. 2021 – одлука УС и 62. 2021 – одлука УС.

2.2. Ограничења приватности оптуженог у кривичном поступку која произлазе из гаранција слободе мишљења и изражавања мишљења и права на информисање

За свако истраживање ограничења права на приватност учесника у кривичном поступку и са тим повезаним питањем његове заштите од претераних захвата неопходно је имати у виду и гаранције људских права или слобода са којима право приватности долази у најжешће сукобе, којима може и захвалити за своје право грађанства у корпусу људских права и права личности – право на слободу медија и право на обавештеност.[7] О ограничењима и заштити права приватности оптуженог у кривичном поступку немогуће је говорити без осврtања на значајну улогу штампе и других медија у друштвеном животу. Друштвени живот је увек знатно садржински испуњен и информацијама о извршиоцима различитих кривичних дела и интерес сваког (активног) члана једног друштва снажно је фокусиран на вршење те битне улоге државе, да очува мир и безбедност једне заједнице којој служи и због које постоји (Fairfield, Engel, 2015: 414–418, Regan, 2016: 53–54, Allard, Béziaud, Gambs, 2020: 2).

По члану 10 Европске Конвенције „свако има право на слободу изражавања. Ово право укључује слободу изражавања мишљења и размене информација и идеја, без мешања јавних власти и независно од граница". У пракси Европског суда за људска права критеријуми за утврђивање равнотеже или нарушавања равнотеже између права приватности и слободе изражавања садржани су у: 1) степену доприноса размењених информација и идеја општем интересу, 2) начину прибављања информације, 3) степену њене веродостојности, 4) стилу њеног преношења, 5) (не)постојању савесности при размени и ширењу информација, вредносних ставова и идеја, 6) у томе колико је особа на коју се оне односе значајна за јавност (јавне личности се не могу позивати на заштиту приватности у истој мери у којој остали грађани), њеном или његовом претходном понашању и 7) у самој садржини, форми и последицама публиковања датих информација, ставова и идеја (Hunter-Henin, 2007: 99, Прица, 2021: 215-216, Вучковић, 2023: 59).[8]

---

7 Чл. 50 и чл. 51 Устава Републике Србије.

8 *Von Hannover v. Germany.* (2004). Преузето 14. 3. 2026. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61853, *Minelli v. Switzerland.* Преузето 14. 3. 2026. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57540, *Ernst-August Von Hannover v. Germany.* (2012). Преузето 14. 3. 2026. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-109029, *Axel Springer AG v. Germany.* (2012). Преузето 14. 3. 2026. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-109034, *Wirtschafts – Trend Zeitschriften-Verlagsgesellschaft m. b. H v. Austria.* (2005). Преузето 14. 3. 2026. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-192010.

Устав Републике Србије предвиђа право сваког да без одобрења, на начин предвиђен законом, оснива новине и друга средства јавног обавештавања и гарантује да у Републици Србији нема цензуре. Затим регулише да надлежни суд може спречити ширење информација и идеја путем средстава јавног обавештавања само ако је то у демократском друштву неопходно ради спречавања позивања на насилно рушење Уставом утврђеног поретка или нарушавање територијалног интегритета Републике Србије, спречавања пропагирања рата или подстрекавања на непосредно насиље или спречавања заговарања расне, националне или верске мржње, којом се подстиче на дискриминацију, непријатељство или насиље. Предвиђено је и да се остваривање права на исправку неистините, непотпуне или нетачно пренете информације којом је повређено нечије право или интерес и права на одговор на објављену информацију уређује законом.[9] Устав даље гарантује право сваког да истинито, потпуно и благовремено буде обавештаван о питањима од јавног значаја, као и да свако има право на приступ подацима који су у поседу државног органа и организација којима су поверена јавна овлашћења.[10]

Закон о јавном информисању и медијима Републике посебно регулише информисање о питањима од интереса за јавност и предвиђа да се путем медија објављују информације, идеје и мишљења о појавама, догађајима и личностима о којима јавност има оправдан интерес да зна, без обзира на начин на који су прибављене информације и да свако има право да истинито, потпуно и благовремено буде обавештен о питањима од јавног значаја.[11] При набрајању конкретизација јавног интереса наводи се да је, између осталог, јавни интерес у области јавног информисања информисање о темама од локалног и регионалног значаја.[12]

Законом о јавном информисању и медијима изричито је забрањено објављивање информација којима се може проузроковати повреда части и угледа једног лица или оно приказати у погрешном светлу, осим ако интерес за објављивање информације не претеже над интересом заштите достојанства и права на аутентичност, или ако је неопходно ради доприноса јавној расправи о појави, догађају или личности на које се информација односи.[13]

Када је реч о медијској изложености оптуженог у кривичном поступку, у пракси Европског суда за људска права указано је на првенствену

9 Чл. 50 Устава Републике Србије.

10 Чл. 51 Устава Републике Србије.

11 Чл. 5 Закона о јавном информисању и медијима. *Сл. гласник РС*. Бр. 92. 2023 и 51. 2025.

12 Чл. 15, ст. 3 Закона о јавном информисању и медијима.

13 Чл. 90 Закона о јавном информисању и медијима.

одговорност надлежних државних органа приликом давања јавних изјава током трајања поступка и на потребу појачане пажње приликом давања изјава које се дотичу питања идентитета учиниоца кривичног дела, и када је реч о чувању података из истраге[14] (Прица, 2021: 224–228).[15]

3. Грађанскоправна заштита права приватности у Републици Србији

Како се у овом истраживању бавимо ограничењима права приватности оптуженог у кривичном поступку, потребно је размотрити питање прекорачења допуштених ограничења права на приватност у датом контексту. Такође, потребно је анализирати примену важећих прописа о грађанскоправној заштити личних права у датом контексту.

3.1. Прекорачење допуштених ограничења права на приватност

Да би се сматрало законитим и оправданим, ограничење права на приватност мора бити оправдано доминатном друштвеном потребом и мора бити пропорционално сврси којој тежи. До прекорачења законом утврђених ограничења долази онда када то ограничење није примењено у складу са законском нормом која га прописује, када му недостаје легитимна сврха и када је несразмерно том циљу. Ограничење није примењено у складу са законом ако одлука из чије примене произлази није била довољно образложена, или је његова примена била несразмерна, затим уколико одлука о његовој примени уопште није била оправдана или је њеном применом дошло до прекомерног захватања у приватност (Fedtke, 2007: 125–126, Kilian, 2008: 87, Vitalis, 2008: 118). Несразмерност и неоправданост ограничења могу произићи и из чињенице да одлука о примени дате мере којом се задире у приватност није била довољно утемељена на датом чињеничном скупу, односно да дате околности случаја нису довољно оправдавале њену примену.[16]

14 *Allenet de Ribemont v. France*. (1995). Преузето 1. 6. 2026. https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57914%22]}. *Butkevičius v. Lithuania*. (2002). Преузето 1. 6. 2026. https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-60344%22]}. *Craxi v. Italy*. (2000). Преузето 1. 6. 2026. https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-5617%22]}. *Peck v. United Kingdom*. (2003). Преузето 1. 6. 2026. https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-60898%22]}.

15 Ове пракса указује и на још један феномен настао услед све веће медијске изложености кривичне процедуре услед јачања слободе медија, а то је тзв. „медијско суђење". (López Guerra, 2018: 39–44).

16 *Buck v. Germany*. Преузето 14. 3. 2026. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-68920, *Camenzind v. Switzerland*. (1997). Преузето 14. 3. 2026. https://hudoc.echr.coe.int/

У том смислу, кривичнопроцесно законодавство Републике Србије предвиђа строге критеријуме примене мера и поступака који ео ipso представљају институте кроз које је оличено допуштено ограничавање права приватности и које носе велики потенцијал за повреду права приватности (Кнежевић, 2003: 20).

Када је реч о ограничењима права приватности оптужених лица против којих се води кривични поступак, а које произлазе из одредаба Закона о јавном информисању и медијима и нормирају у којим случајевима није потребан пристанак на објављивање информације, неопходно је крајње уско и рестриктивно тумачење. Основни разлог за такав приступ је опасност од стигматизације, како у случају да се не обори претпоставка невиности, тако и у случају осуде за лакша кривична дела (Hughes, 2019: 73).[17]

3.2. Грађанскоправна заштита повређеног права приватности оптуженог у кривичном поступку у праву Републике Србије

Грађанскоправна средства заштите повређеног права приватности оптуженог у кривичном поступку су: квазинегаторни захтеви – захтев за престанак повреде која још траје и захтев за пропуштање у будућности радње која би повредила лично добро, захтев за утврђење, захтев за накнаду штете – захтев за накнаду материјалне штете и захтев за накнаду нематеријалне штете, те захтеви из неоснованог обогаћења (Gavella, 2000: 45, Симоновић, Лазић, 2014: 274–275)

Општа грађанскоправна заштита заснована је на одредбама Закона о облигационим односима Републике Србије,[18] који није на изричит начин гарантовао заштиту општег права личности, али се таква интенција запажа у одредбама о заштити појединих атрибута личности. По томе се не издваја од горе наведених одредаба страних грађанских законика (Schwartz, Peifer, 2010: 1927–1928).

---

eng?i=001-58125, *Crémieux v. France.* Преузето 14. 3. 2026. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57805. *Miailhe v. France.* (1996). Преузето 14. 3. 2026. https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-58077.

17 *Dupuis and Others v. France.* (2007). Преузето 14. 3. 2026. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-80903, *Campos Damaso v. Portugal.* (2008). Преузето 14. 3. 2026. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-86076., *Jersild v. Denmark.*(1994). Преузето 14. 3. 2026. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57891, *Eirikainem and Others v. Finland.* (2009). Преузето 14. 3. 2026. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91242.

18 *Сл. лист СФРЈ.* Бр. 29. 78, 39. 85, 45. 89 – одлука УСЈ и 57. 89; *Сл. лист СРЈ.* Бр. 31. 93, *Сл. лист СЦГ.* Бр. 1. 2003 – Уставна повеља и *Сл. гласник.* Бр. 18. 2020.

Општа превентивна грађанскоправна заштита личности заснива се на одредбама чл. 156 и 157 Закона о облигационим односима које регулишу квазинегаторне захтеве: захтев да се уклони опасност штете и захтев да се престане са повредом права личности. У чл. 199 нормирано је да у случају повреде *права личности* суд може наредити да се о трошку штетника објави пресуда или исправка или да штетник повуче изјаву којом је повреда учињена, или нешто друго чиме се остварује сврха која се постиже накнадом. Када је реч о новчаној накнади нематеријалне штете, регулисано је да ће суд ако нађе да околности случаја, а нарочито јачина болова и страха и њихово трајање то оправдава, досудити правичну новчану накнаду за претрпљене физичке болове, за претрпљене душевне болове због умањења животне активности, наруженост, повреде угледа, части, слободе или *права личности,* смрти блиског лица, као и за страх, и то независно од накнаде материјалне штете, као и у њеном одсуству.[19]

У истом пропису нормирано је да „ко другоме повреди част као и ко износи или преноси неистините наводе о прошлости, о знању, о способности другог лица, или о чему другоме, а зна или би морао знати да су неистинити, и тиме му проузрокује материјалну штету, дужан је накнадити је“, али да онај ко учини неистинито саопштење о другоме не знајући да је оно неистинито, неће одговарати за проузроковану штету, под условом да је он сам или онај коме је саопштење учинио имао у томе озбиљног интереса.[20] У наведеним одредбама садржани су основи за поствентивну грађанскоправну заштиту приватности у случају прекорачења ограничења права приватности допуштених у демократском друштву. Захтеви за остваривање опште поствентивне грађанскоправне заштите личности су негаторни и реститутивни, при чему се реституција може реализовати у натуралном или новчаном облику, према околностима случаја, а често се и комбинују, барем када је реч о заштити приватности (накнада материјалне и нематаријалне штете због повреде части, угледа и ширења неистинитих навода у комбинацији са захтевом за објављивање пресуде или исправке) (Симоновић, Лазић, 2014: 278–279, 282–283). Изјаве којима се неком наноси штета ширењем неистинитих навода и повређује нечија част могу се учинити преко разних медија (штампа, радио, телевизија, интернет портали, друштвене мреже итд.), као и на јавним местима и местима и догађајима отвореним за јавност. Једна од честих последица давања оваквих изјава током трајања кривичног поступка јесте материјална штета због губитка или умањења пословног угледа или клијентеле, као и нематеријлна штета због

19 Чл. 200 Закона о облигационим односима.

20 Чл. 198 Закона о облигационим односима.

повреде части (Петровић, 1996: 59–62, Радишић, 2004: 290). У осетљивим ситуацијама као што је ова када се против неког лица води кривични поступак, нарочито је важно разликовати изјаве којима се даје оцена или суд о неком, односно износе сопствени ставови од изјава којима се износе и преносе чињеничне тврдње, при чему је увек неопходно имати у виду и посебне законе којима се регулише делатност институција у области јавног информисања и медија (Chemerinsky, 1999: 1155–1156, Resta, 2008: 31–35). Како је у тим ситуацијама нарочито могуће комерцијално искоришћавање туђе личности уколико је прибављена корист од повреде приватности, могу се применити и правила о неоснованом обогаћењу (Loiseau, 1997: 332, Beverley-Smith, 2004: 27–30, 287–290, Beverley-Smith, Ohly, Lucas-Schloetter, 2005: 64–68).

Један од посебних закона који садржи одредбе које могу бити могући основ заштите права личности, посебно права на приватност, јесте Закон о јавном информисању и медијима. Законодавац је, чини се, за примарни циљ имао заштиту личности учесника у кривичном поступку.[21] У оквиру дела који се односи на информације о личности садржане су одредбе које се односе на заштиту достојанства личности и права на аутентичност и заштиту приватног живота и личних записа.[22] Посебно је регулисана квазинегаторна и негаторна правна заштита у случају објављивања информације или записа којима се повређује претпоставка невиности, забрана говора мржње, права и интереси малолетника, забрана јавног излагања порнографског садржаја, право на достојанство личности, право на аутентичност или право на приватност.[23] Регулисано је и питање накнаде материјалне и нематеријалне штете.[24]

Истраживање судске праксе у Републици Србији спроведено је у погледу оних истражних радњи код којих је потенцијал за повреду приватности најизраженији, због обима обухвата различитих компоненти приватности једног лица, а без преклапања са неким другим правом личности, као што је телесни интегритет, или улажења у област привредног криминала, где пословна приватност често излази из оквира појма приватности. Када је реч о претресању, не постоји значајнији корпус праксе редовних судова у области грађанскоправне заштите приватности због повреде применом ове мере. Много је израженији приступ кроз позивање права на неповредивост стана из чл. 40 Устава

21 Чл. 84 и 85 Закона о јавном информисању и медијима.

22 Чл. 90–95 Закона о јавном информисању и медијима.

23 Чл. 112 Закона о јавном информисању и медијима.

24 Чл. 123 Закона о јавном информисању и медијима.

Републике Србије[25] и институт незаконитих доказа из чл. 84 Законика о кривичном поступку Републике Србије у поступку по правним лековима.[26] У претраживању база судске праксе у Републици Србији нисмо нашли ниједну одлуку о грађанскоправној заштити права приватности због повреде учињене применом мера тајног надзора комуникација и тајног праћења и снимања, док је и овом случају постојећи концепт уставносудске заштите и правних лекова у кривичном поступку у потпуној доминацији у односу на грађанскоправну заштиту.[27] Резултати истраживања судске праксе о рачунарском претраживању података били су готово идентични као у претходним случајевима. Истраживањем расположиве судске праксе уочава се потпуна доминација репресивне функције јавног права, кроз процесне гаранције кривичног поступка, као и незаобилазних уставноправних гаранција. Компензациона функција приватног права овде није остварена, иако се ради о мерама којима се ограничава право приватности, као једно од најважнијих грађанских субјективних права.[28]

У упоредноправном делу истраживања, право Србије упоредили смо са француским, немачким и хрватским правом. Са француским и немачким, због преовлађујућег утицаја ових двају система европскоконтиненталног круга у праву Србије, а са хрватским правом због блискости правних традиција. У Немачкој, Француској и Хрватској много су усклађеније репресивна и компензациона функција права, него у праву Србије. Немачки грађански законик из 1900. године није регулисао права личности као засебну категорију грађанских субјективних права, али је њихова заштита

25 Одлука Уставног суда Уж 1327/2010 Одлука Врховног суда Кзз 54/2014.

26 Одлука Врховног суда Кзз 569/2023, Одлука Врховног суда Кзз 120/2022.

27 Одлука Уставног суда Уж 149/2008.

28 Са еволуцијом друштвене реакције на нападе на личност и имовину човека, долази до постепеног диференцирања кривичнправне и грађанскоправне заштите личности, са њиховим специфичним механизмима и особеним карактером санкције. Током те еволуције, повређени или оштећени, односно жртва деликта упереног на личност или имовину, репресивну функцију је препуштала јавном (кривичном, управном) праву, а функцију накнаде штете приватном праву (Станковић, 1998: 34). „Посматран из перспективе имовинске штете, овај процес разграничавања грађанског и кривичног права коначно је резултирао организацијом накнаде по чисто одштетним принципима: сврха накнаде само је у томе да у имовини жртве успостави равнотежу нарушену штениковом радњом, и ништа више. Појединац на име накнаде имовинске штете не може добити ништа ако нема имовинске штете, односно ништа преко износа штете. Посматран из перспективе казнене функције, процес разграничавања грађанског и кривичног права коначно је резултирао монополизацијом репресивне функције од стране државе". (Станковић, 1998: 34). Окривљени је у кривичном поступку кривичнопроцесна странка, док је у грађанском праву титулар грађанских субјективних права. У основи оба система стоји исконска и инстинктивна потреба за заштитом људског бића (Savatier, 1959: 22, Кнежевић, 2007: 20–24).

у немачком праву заснована на одредби која нормира да је особа која намерно или из нехата незаконито повреди живот, тело, здравље, слободу, својину, или неко друго право које припада једној личности, дужна да надокнади тиме проузроковану штету.[29] У немачком праву постоји опште право личности и на основу саме чињенице да је дошло до повреде неког права личности у оквирима кривичног поступка, чак и да није наступила конкретна и проценљива штета, може се захтевати грађанскоправна заштита (Amelung, 2002: 285–342). Француско грађанско право је још конкретније, јер је право приватности регулисало посебном одредбом грађанског законика. Француски грађански законик из 1804. године гарантује право личности на поштовање приватног живота и предвиђа да судови могу, поред обавезе надокнаде штете, наложити све мере које су применљиве у датом случају повреде интимности приватног живота.[30] Слично Немачкој, довољна је незаконита повреда права на приватност, без обзира на постојање штете, односно на потешкоће у доказивању конкретне штете (Beverley-Smith, Ohly, Lucas-Schloetter, 2005: 87–93). У хрватском праву, такође, прилично је развијена грађанскоправна заштита права личности, те и права на приватност окривљеног у кривичном поступку, на сличан начин као у немачком и француском праву. Постоји и већи број предмета против Хрватске пред Европским судом за људска права, у којима је разматрајући повреду чл. 8 Европске конвенције (право на поштовање приватног и породичног живота), суд налазио недостатке у погледу ефикасне контроле примене доказних радњи у кривичном поступку, у првом реду када је реч о образложењу одлуке којом се налаже предузимање тих радњи, затим и у погледу поступања са доказима прибављеним њиховом применом након окончања кривичног поступка (Gavella, 2000: 145–158, 240–243).[31]

4. Закључак

Сукоб интереса и слободе појединца са интересима, потребама и вредностима друштва најоштрије се испољава у ограничењима права приватности оптуженог у кривичном поступку. Приватни животи грађана

29 § 823 (1) Немачког грађанског законика. Преузето 7. 3. 2026. www.gesetze-im-internet.de.

30 Чл. 9 Француског грађанског законика. Преузето 7. 3. 2026. www.legifrance.gouv.fr.

31 *Dragojević v. Croatia.* (2015). Преузето 4. 6. 2026. https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-150298%22]}. *Matanović v. Croatia.* (2017). Преузето 4. 6. 2026. https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-172466%22]}. *Grba v. Croatia.* (2018). Преузето 4. 6. 2026. https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-178699%22]}. *Ringwald v. Croatia.* (2019). Преузето 4. 6. 2026. https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-191136%22]}.

једне државе често су под лупом јавности, зависно од њиховог места и улоге у друштву и значаја оног чиме се баве за опште добро заједнице. У случају покретања кривичног поступка, све се доводи у питање, стечени углед, осећање части и достојанства, сопствени лик у огледалу који се искривљује пред упереним погледима јавности.

Спроведено истраживање указује нам на недовољну заступљеност грађанскоправне заштите приватности учесника у кривичном поступку у Републици Србији и на дисбаланс између репресивне и компензационе функције права. Иако су на располагању довољна грађанскоправна средства заштите приватности, чини се да се у овој области она готово и не примењују. Компензациона функција приватног права није се развила у овом пољу иако се ради о мерама којима се ограничава право приватности, као једно од најважнијих грађанских субјективних права. С обзиром на то да не постоји развијена судска пракса грађанскоправне заштите права приватности услед примене истражних мера и доказних радњи у кривичном поступку, тешко је проверити функционисање дефинисаних законских механизама за постизање правичне равнотеже између јавног и приватног интереса приликом примене мера ограничења приватности окривљеног у кривичном поступку у светлу стандарда изграђених у пракси Европског суда за људска права применом чл. 8 Европске конвенције. Пракса кривичног правосуђа разматра проблеме у примени доказних радњи у кривичном поступку, којима се ограничава право приватности, не кроз призму овог права, већ кроз призму законитости доказа на којима је заснована одлука у кривичном поступку. Заснованост одлуке о примени доказних радњи на законским одредбама није довољан гарант пропорционалности и оправданости примене дате мере са аспекта ограничења права приватности допуштених и прихватљивих у демократском друштву. Регулисање права личности и њихове грађанскоправне заштите једним посебним законом могао би их учинити видљивијим и допринети јачању свести о значају овог права у животу припадника модерног грађанског друштва.[32] И тек тада би се видело у којој мери се заиста почиње развијати право приватности, као све значајније у савременим животним условима за очување достојанства личности. При садашњем стању ствари, могли бисмо поставити питање, нисмо ли у домен закона увели ограничења права приватности без да смо претходно развили и изградили само право приватности?

32 B. Protection from Harassment Act 1997, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1997/40/contents, Non-Fatal Offences Against the Person Act, 1997 https://www.irishstatutebook.ie/eli/1997/act/26/enacted/en/html.

Литература

Allard, T. Béziaud, L. Gambs, S. (2020). *Online Publication of Court Records: Circumventing the Privacy-Transparency Trade-off.* AICOL 2020 – 11th International Workshop on Artificial Inteligence and the Complexity of Legal Systems, in conjunxion with IURIS 2020. Virtual.

Amelung, U. (2002). *Der Schutz der Privatrecht im Zivilrecht: Schadensersatz und Gewinnabschöpfung bei Verletzung des Rechts auf Selbstbestimmung über personenbezogene Informationen im deutschen, englischen and US-amerikanischen Recht.* Tübingen: Mohr Siebeck.

Beverley-Smith, H. (2004). *The Commercial Appropriation of Personality.* Cambridge: Cambridge University Press.

Beverley-Smith, H. Ohly, A. Lucas-Schloetter, A. (2005). *Privacy, Property and Personality – Civil Law Perspectives on Commercial Appropriation.* Cambridge: Cambridge University Press.

Bobek, M. (2019). *Data protection, anonymity and courts.* Maastricht Journal of European and Comparative Law. 26 (2). 183–189.

Wacks, R. (2010). *Privacy – A Very Short Introduction.* Oxford: Oxford University Press.

Warren, S. D. Brandeis, L. D. (1890). *The Right to Privacy.*Harvard Law Review. 4 (5). 193–220.

Вељковић, С. Ђурчић, М. Дабетић, М. (2024). *Право на приватност и посебне мере тајног прикупљања података у Републици Србији.* Одитор 10 (3). 111–137. https://doi.org/10.59864/Oditor62403SV.

Vitalis, A. (2008). France. У: Rule, J. B. Greenleaf, G. (Edit.). *Global Privacy Protection – The First Generation.* Cheltenham, Northampton: Edward Elgar. 107–140.

Вучковић, Ј. (2023). *Медији и медијско право.* Крагујевац: Правни факултет Универзитета у Крагујевцу – Институт за правне и друштвене науке.

Gavella, N. (2000). *Osobna prava – I dio.* Zagreb: Pravni fakultet u Zagrebu.

Glancy, D. J. (1979). *The Invention of The Right to Privacy.* Arizona Law Review. 21 (1). 1–39.

Dachlberg, M. (2019). *Increasing Openness of Court Proceedings? Comparative Study on Public Access to Court Documents of the European Courts.* Tidsskrift for Rettsvitenskap. 132. 3–4. 307–341. https://doi.org/10.18261/issn.1504-3096-2019-03-04-03.

Дилигенски, А. Прља, Д. Церовић, Д. (2018). *Право заштите података ГДПР.* Београд: Институт за упоредно право.

Јовановић, С. (1964). *Један прилог за проучавање српског националног карактера.* Виндзор. Онтарио: Српска народна одбрана у Канади.

Kilian, W. (2008). Germany. У: Rule, J. B. Greenleaf, G. (Edit.). *Global Privacy Protection – The First Generation*. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar. 80–106.

Clapham, A. (2007). *Human Rights – A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.

Кнежевић, С. (2007). *Заштита људских права окривљеног у кривичном поступку*. Ниш: Центар за публикације Правног факултета у Нишу.

Кнежевић, С. (2005). Заштита приватности осумњиченог у светлу нових законских решења. У: Чејовић, Б. (Ур.). *Ново кривично законодавство Србије, Зборник са научног скупа – Копаоник*. Београд: Удружење за кривично право Србије. 169–185.

Кнежевић, С. (2003). Европски стандарди заштите људских права притворених и осуђених лица. *Европско законодавство*. Октобар-децембар. 18–21.

Knežević, S. Ilić, I. (2019). Limitation of the Right to Privacy by Secret Observation of the Suspects Communication. У: Doneva, N (Ed.). *Proceedings of the International Scientific Conference „Social Changes in the Global World"*. 1 (6). 509–525.

Ковачевић Куштримовић, Р. Лазић, М. (2011). *Увод у грађанско право*. Ниш: Punta.

Loiseau, G. (1997). *Des droits patrimoniaux de la personnalité en droit français*. McGill Law Journal. 42. 320–353.

López Guerra. L. M. (2018). *Parallel Trials, Right to the Presumption of Innocence and the Case Law of the European Court of Human Rights*. Teoría y Derecho. 24. 35–49.

Lyon, D. (2001). *Surveillance Society: Monitoring Everyday Life*. Buckingham, England, and Philadelphia: Open University Press.

Петровић, З. (1996). *Накнада нематеријалне штете због повреде права личности*. Београд: Војна књига.

Писарић, М. Калаба, О. (2025). *Задржавање података и кривични поступак у Србији*. Анали Правног факултета у Београду. 1. 1–38.

Прица, М. (2021). *Правна држава и медији – Канони медијског права*. Ниш: Правни факултет Универзитета у Нишу.

Радишић, Ј. (2004). *Облигационо право – општи део*. Београд: Номос.

Regan, P. M. (2016). *Responce to Privacy as a Public Good*. Duke Law Journal Online. 65. 51–65.

Resta, G. (2008). *Trying Cases in the Media: A Comparative Overview*. Law and Contemporary Problems. 71 (31). 31–66.

Savatier, R. (1959). *Les métamorphoses économiques et sociales du droit privé d'aujourd'hui – Approfondissement d'un droit renouvelé*. Paris: Libraire Dalloz.

Симоновић, И. Лазић, М. (2014). Грађанскоправна заштита права личности. *Зборник радова Правног факултета у Нишу*. 68 (LIII). 269–290.

Синђелић, Ж. М. (2012). *Право на приватност – кривичноправни, кривичнопроцесни и криминалистички аспекти*. Докторска дисертација. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду.

Станковић, О. (1998). *Накнада штете*. Београд: Номос.

Summers, S. (2007). *Fair Trials – The European Criminal Procedural Tradition and the European Court of Human Rights*. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing.

Trechsel, S. (2005). *Human Rights in Criminal Proceedings*. Oxford: Oxford University Press.

Ћирковић, С. (2004). *Срби међу европским народима*. Београд: Equilibrium.

Fairfield, J. A. T. Engel, C. (2015). *Privacy as a Public Good*. Duke Law Journal. 65 (3). 387–457.

Fedtke, J. (2007). Chapter 4: Germany – *Drittwirkung* in Germany. У: Oliver, D. Fedtke, J. (Edit.). *Human Rights and the Private Sphere – A Comparative Study*. London and New York: Routledge. 125–156.

Finžgar, A. (1988). *Prava ličnosti*. Beograd: Službeni list SFRJ.

Hughes, K. (2019). *The Public Figure Doctrine and the Right to Privacy*. Cambridge Law Journal. 78. 70–78.

Hunter-Henin, M. (2007). Chapter 3: France – Horizontal Application and the Triumph of the European Convention on Human Rights. У: Oliver, D. Fedtke, J. (Edit.). *Human Rights and the Private Sphere – A Comparative Study*. London and New York: Routledge. 98–124.

Chemerinsky, E. (1999). *Balancing the Rights of Privacy and the Press: A Reply to Professor Smolla*. The George Washington Law Review (67). 1152–1162.

Schwartz, P. M. Peifer, K. N. (2010). *Prosser's Privacy and the German Right of Personality: Are Four Privacy Torts Better than One Unitary Concept?* California Law Review. 98 (1925). 1926–1988.

Прописи:

Устав Републике Србије. *Службени гласник РС*. Бр. 98. 2006 и 115. 2021.

Законик о кривичном поступку Републике Србије. *Службени гласник РС*. Бр. 72. 2011, 101. 2011, 121. 2012, 32. 2013, 45. 2013, 55. 2014, 35. 2019, 27. 2021 – одлука УС и 62. 2021 – одлука УС.

Закон о јавном информисању и медијима Републике Србије. *Службени гласник РС*. Бр. 92. 2023 и 51. 2025.

Закон о облигационим односима Републике Србије. *Службени лист СФРЈ*. Бр. 29. 78, 39. 85, 45. 89 – одлука УСЈ и 57. 89; *Службени лист СРЈ*.

Бр. 31. 93, *Службени лист СЦГ*. Бр. 1. 2003 – Уставна повеља и *Службени гласник*. Бр. 18. 2020.

Француски грађански законик. Code civil. Преузето 7. 3. 2026. www.legifrance.gouv.fr.

Немачки грађански законик. Burgerliches Gesetzbuch. Преузето 7. 3. 2026. www.gesetze-im-internet.de.

Non-Fatal Offences Against the Person Act, 1997 https://www.irishstatutebook.ie/eli/1997/act/26/enacted/en/html.

Protection from Harassment Act 1997, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1997/40/contents.

Универзална декларација људских права. 1948. Преузето 7. 3. 2026. www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights.

Међународни пакт о грађанским и политичким правима. 1966. Преузето 7. 3. 2026. www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights.

Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода. 1950. Преузето 7. 3. 2026. www.edoc.coe.int/en/european-convention-on-human-rights.

Резолуција Консултативне скупштине Савета Европе од 23. 4. 1970. Преузето 7. 3. 2026. www.coe.int.

Судска пракса:

Allenet de Ribemont v. France. (1995). Преузето 1. 6. 2026. https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57914%22]}.

Axel Springer AG v. Germany. (2012). Преузето 14. 3. 2026. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-109034.

Buck v. Germany. (2005). Преузето 14. 3. 2026. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-68920.

Butkevičius v. Lithuania. (2002). Преузето 1. 6. 2026. https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-60344%22]}.

Wirtschafts-Trend Zeitschriften-Verlagsgesellschaft m. b. H v. Austria. (2005). Преузето 14. 3. 2026. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-192010.

Von Hannover v. Germany. (2004). Преузето 14. 3. 2026. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61853.

Grba v. Croatia. (2018). Преузето 4. 6. 2026. https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-178699%22]}

Dragojević v. Croatia. (2015). Преузето 4. 6. 2026. https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-150298%22]}

Dupuis and Others v. France. (2007). Преузето 14. 3. 2026. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-80903

Eirikainem and Others v. Finland. (2009). Преузето 14. 3. 2026. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91242

Ernst-August Von Hannover v. Germany. (2012). Преузето 14. 3. 2026. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-109029

Jersild v. Denmark. (1994). Преузето 14. 3. 2026. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57891

Camenzind v. Switzerland. (1997). Преузето 14. 3. 2026. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58125

Campos Damaso v. Portugal. (2008). Преузето 14. 3. 2026. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-86076

Craxi v. Italy. (2000). Преузето 1. 6. 2026. https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-5617%22]}

Crémieux v. France. (1993). Преузето 14. 3. 2026. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57805

Matanović v. Croatia. (2017). Преузето 4. 6. 2026. *https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-172466%22]}*

Miailhe v. France. (1996). Преузето 14. 3. 2026. https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-58077

Minelli v. Switzerland. (1983). Преузето 14. 3. 2026. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57540

Peck v. United Kingdom. (2003). Преузето 1. 6. 2026. https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-60898%22]}

Ringwald v. Croatia. (2019). Преузето 4. 6. 2026. https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-191136%22]}

Одлука Уставног суда Уж 149/2008 од 28. 5. 2009. Преузето 30. 5. 2026. https://www.ustavni.sud.rs/sudska-praksa/baza-sudske-prakse/pregled

Одлука Уставног суда Уж 1327/2010 од 20. 9. 2011. године. Преузето 30. 5. 2026. https://sudskapraksa.rs/dokument/uz-1327-2010-odluka-ustavnog-suda-o-povredi-prava-na-nepovredivost-stana-i-pretpostavku-nevinosti-u-krivicnom-postupku-949e83ffb9.

Одлука Врховног суда Кзз 54/2014 од 6. 2. 2014. године. Преузето 30. 5. 2026. https://vrh.sud.rs/sr-lat/kzz-542014-odbijaju%C4%87-presuda-bitne-povrede-odredaba-krivi%C4%8Dnog-postupka-%C4%8Dl-438-st-2-ta%C4%8Dka-1-zkp.

Одлука Врховног суда Кзз 120/2022 од 3. 3. 2022. године. Преузето 30. 5. 2026. https://vrh.sud.rs/sr.

Одлука Врховног суда Кзз 569/2023 од 8. 6. 2023. године. Преузето 30. 5. 2026. https://www.vrh.sud.rs/sr-lat/kzz-5692023-%C4%8Dl-438-st-2-t1-%C4%8Dl-432-st-2-t-10-zkp.

Milica Vučković, LL.D.[*]

Restrictions on the Right to Privacy of the Accused in Serbian Criminal Procedure and Civil Law Protection of the Right to Privacy

Summary

The subject matter of this research are restrictions on the right to privacy of the accused in criminal proceedings, arising from the criminal procedure provisions and the regulations on freedom of the media and information. The Criminal Procedure Code of the Republic of Serbia provides for a large number of investigative instruments whose application may lead to a violation of the right to privacy. Special investigative techniques regulated in criminal procedure legislation entail a high degree of risk of violating the right to privacy due to the covert intrusion into the defendant's private sphere and the possibility of obtaining and disposing of information that is not relevant in a specific case. Although civil law provides sufficient privacy protection instruments, they seem to be seldom applied in this area. The compensatory function of private law has been underdeveloped in this area even though these are measures that restrict the right to privacy, as one of the most important civil subjective rights. In the Republic of Serbia, there is no developed judicial practice on civil law protection of the right to privacy due to the application of investigative measures and evidentiary actions in criminal proceedings. Thus, it is difficult to verify the functioning of the defined legal mechanisms for achieving a fair balance between public and private interest when applying the measures restricting the privacy of the accused in criminal proceedings in light of the standards developed in the practice of the European Court of Human Rights by applying Article 8 of the European Convention.

Key words: *privacy right, civil rights restrictions, compensatory function of private law.*

[*] Associate Professor, Faculty of Law, University of Niš

Др Ивана Марковић*

О НОРМАТИВНОМ РЕГУЛИСАЊУ ЗАБРАНЕ ПРИСУСТВОВАЊА ОДРЕЂЕНИМ СПОРТСКИМ ПРИРЕДБАМА У ПРАВУ СРБИЈЕ**

DOI: https://doi.org/10.5937/zrpfn-69709

UDK: 343.343.3:796.093(497.11)
316.624:796(497.11)
796:34(497.11)

Прегледни научни рад

Примљен: 30.07.2026.
Исправљен: 13.09.2026.
Прихваћен: 17.09.2026.

***Апстракт*:** *Аутор се у раду бави нормативним регулисањем забране присуствовања одређеним спортским приредбама која у нашем праву постоји и као мера безбедности из Кривичног законика и као заштитна мера из Закона о прекршајима. Упркос томе што је развојни пут ове мере обухватао више аката и што је неуобичајено детаљно законски описан, постоји значајан број питања и недоумица у вези са њеном применом. Разлог за то је погрешно фокусирање на материју која се регулише: док је општи закон (Кривични законик) оптерећен извршењем мере, ту ипак остаје недоречен, а услове за примену не поставља на начин који би одговарао природи ове мере, дотле одговарајуће одредбе у извршном закону (Закону о извршењу кривичних санкција) у потпуности изостају. Која се конкретна питања услед тога постављају и како би се на њих могло одговорити, предмет су овог рада. То укључује приказ развојног*

* Ванредни професор, Правни факултет Универзитета у Београду, имејл: ivana.markovic@ius.bg.ac.rs https://orcid.org/0000-0003-2419-7808

** Рад је настао као резултат истраживања у оквиру стратешког пројекта Правног факултета Универзитета у Београду за 2026. годину под насловом „Проблеми стварања, тумачења и примене права“ (подтема: „Правосуђе и изазови данашњице“).

© Аутор. Овај рад је лиценциран у складу са лиценцом Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0).

пута уношења мере у наше право, потом њену анализу као мере безбедности из Кривичног законика (сврху, извршење, услове и природу, те њено кршење), као и анализу истоимене заштитне мере из Закона о прекршајима.

Кључне речи: *Забрана присуствовања одређеним спортским приредбама, мера безбедности, Кривични законик, заштитна мера, Закон о прекршајима, Србија.*

1. Увод

Насилнички криминалитет на спортским приредбама, где се као посебно препознатљиви чиниоци јављају „навијачи" на фудбалским и у мањој мери кошаркашким утакмицама[1] није нов феномен.[2] Уопште сфера спорта препозната је као плодно тло за разне друге врсте кривичних дела (од допинга преко прања новца до договарања исхода такмичења), премда спремност да се (криминално)политички реагује на њих варира. Област где у последње време можемо запазити појачано интересовање и декларисану одлучност да се оно сузбије јесте насиље на спортским приредбама.

Насиље у спорту треба посматрати шире, јер се оно, по правилу, јавља између две групе актера. С једне стране, између самих спортиста и то се редовно решава у оквиру правила игре, док ређе прелази у сферу кривичног права.[3] Друга група актера, чије се делање у знатно мањој мери може контролисати због броја лица и видљивости њихових поступака, јесте насиље између гледалаца спортске манифестације. Растућа забринутост почетком 80-их година прошлог века доживела је своју кулминацију 1985. године. Прекретницу у друштвеној, а недуго потом и у правној реакцији у Европи и шире у односу на овај екстремни облик испољавања агресије чине два догађаја која су се догодила у вези са Енглеском, колевком хулиганизма. Наиме, 1985. године 39 италијанских навијача изгубило је живот на утакмици између Јувентуса и Ливерпула на стадиону Хејзел у Бриселу, док је 1989. године 96 навијача погинуло у нередима на утакмици између Нотингхем Фореста и Ливерпула на стадиону Хилзбороу у Шефилду.[4]

---

1 Уопште о насиљу на спортским манифестацијама вид. Милојевић, Симоновић, Јанковић, Оташевић и Турањанин: 2014.

2 Први новински забележен случај насиља у спорту код нас јесте крвава туча спортских навијача у Земуну, 23. октобра 1936. године. Вид. Димовски, Илић, 2015: 120.

3 Више о томе: Marković, 2013: 293–308.

4 Ређе се помиње, јер је у већој мери случај масовне панике, али и улетања на терен и насилних окршаја догађај на Националном стадијуму у Лими 1964. године. Тада

2. Уношење у наше законодавство

Насилни окршаји навијача доспели су, дакле, у жижу светске јавности. За спречавање насиља у спорту од посебне важности је,[5] поред Препоруке Савета Европе од 22. априла 1996. године и Резолуције Савета Европе од 3. јуна 2010. године, пре свега Европска конвенција о насиљу и недоличном понашању гледалаца на спортским приредбама, посебно на фудбалским утакмицама (у даљем тексту: Конвенција)[6] од 19. августа 1985. године, коју је и бивша Југославија ратификовала. Конвенција је касније послужила као основ за доношење Закона о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама 2003. године (у даљем тексту: ЗСННПСП)[7] који је на систематски начин покушао да регулише ову материју.

Као мере за спречавање и сузбијање насиља и недоличног понашања гледалаца, Конвенција издваја примену или, ако је то потребно, усвајање закона којим се предвиђа да они за које се утврди да су криви за преступе у вези са насиљем или недоличним понашањем гледалаца буду адекватно кажњени или, зависно од случаја, дођу под удар одговарајућих административних мера (чл. 3, тач. 1, сл. ц). У контексту забране присуствовања одређеним спортским приредбама посебно је значајна одредба којом је регулисано да ће стране уговорнице настојати да то обезбеде. Ако буде било неопходно, учиниће то доношењем одговарајућих закона који би садржали санкције за непридржавање или на било који други погодан начин. Када постоји бојазан од насиља и недоличног понашања гледалаца, спортске организације и клубови ће, у заједници где је то изводљиво, са власницима стадиона и јавним органима, а у складу са надлежностима предвиђеним унутрашњим законима, предузети практичне мере у околини и унутар стадиона ради спречавања, односно сузбијања таквог насиља и недоличног понашања. То подразумева и искључивање или забрану приступа утакмицама и стадионима, у мери у којој то закон омогућава, познатим или потенцијалним изгредницима

је на утакмици Перу–Аргентина између 318 и 500 људи изгубило живот. Подаци о тачном броју варирају, јер је као званични број мртвих узет само број погинулих унутар стадиона.

5 Више о развоју на међународном плану: Симоновић, Ђурђевић, Оташевић, 2011: 81–98.

6 Европска конвенција о насиљу и недоличном понашању гледалаца на спортским приредбама, посебно на фудбалским утакмицама, *Службени лист СФРЈ – Међународни уговори*, 9/90.

7 Закон о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама, *Службени гласник РС*, 67/2003, 101/2005 - др. закон, 90/2007, 72/2009 - др. закон, 111/2009, 104/2013 - др. закон и 87/2018.

или оним лицима која су под утицајем алкохола или дроге (чл. 3, тач. 4, сл. д).

Специфичност забране присуствовања одређеним спортским приредбама огледа се најпре у њеном увођењу у наше законодавство. По први пут појављује се у Закону о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама (у даљем тексту: ЗСННПСП) 2003. године као заштитна мера за прекршаје из тог закона,[8] а да при томе није била предвиђена као таква општим законом. Ова недоследност почела је да се исправља две године касније, доношењем Закона о прекршајима (у даљем тексту: ЗОП 2005),[9] који је у чл. 54 по први пут садржао заштитну меру забране приступа оштећеном, објектима или месту извршења прекршаја. Године 2009. Законом о изменама и допунама Закона о прекршајима[10] и Законом о изменама и допунама Закона о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама[11] извршена је ресистематизација ове заштитне мере, тако што је из посебног закона пребачена у Закон о прекршајима. Да би се појачала казнена реакција на насиље на спортским приредбама (Мрвић–Петровић, 2013: 624), врло слична санкција уведена је и у кривично законодавство, и то као мера безбедности Законом о изменама и допунама Кривичног законика (у даљем тексту: ЗИД КЗ), такође 2009. године.[12] Једна од одлика ове мере јесте, дакле, то што се под истим називом, са малтене истом садржином, а различитим трајањем може наћи у два казнена закона: у (новом) Закону о прекршајима (у даљем тексту: ЗОП)[13] у чл. 63 и у Кривичном законику (у даљем тексту: КЗ)[14] у чл. 89б, и то као заштитна мера (у првопоменутом) и као мера безбедности (у другопоменутом).[15] Интензивирана кривичноправна реакција на јавно

8 Више о томе: Ђорђевић, 2007: 259.

9 Закон о прекршајима, *Службени гласник РС*, 101/2005, 116/2008 и 111/2009.

10 Закон о изменама и допунама Закона о прекршајима, *Службени гласник РС*, 111/2009.

11 Закон о изменама и допунама Закона о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама, *Службени гласник РС*, 111/2009) – заправо је ово преточено у основни облик чл. 344а КЗ.

12 Како Ђокић примећује, ова интервенција повезана је са убиством француског држављанина Бриса Татона (*Brice Taton*) исте године, када је у Београду, на дан одржавања фудбалске утакмице између ФК Партизан и ФК Тулуз (*Toulouse*) у оквиру Лиге Европе, у нападу на гостујуће навијаче од стране неколико десетина домаћих хулигана усмрћен Татон. Đokić, 2022: 245.

13 Закон о прекршајима, *Службени гласник РС*, 65/2013, 13/2016, 98/2016 – одлука УС, 91/2019 и 91/2019 - др. закон.

14 Кривични законик, *Службени гласник РС*, 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016, 35/2019, 94/2024 и 63/2026.

15 За упоредноправни приказ види Đorđević, 2011: 159–160 и Marjanović, 2024: 59–80.

исказано (навијачко) насиље заокружена је такође 2009. године увођењем новог кривичног дела у чл. 344а КЗ – насилничко понашање на спортској приредби или јавном скупу.[16]

3. Забрана присуствовања одређеним спортским приредбама као мера безбедности из Кривичног законика

3.1. Сврха мере безбедности

Забрана присуствовања одређеним спортским приредбама уведена је, дакле, ЗИД КЗ из 2009. године као за сада последња, једанаеста мера безбедности.

Чл. 89б, ст. 1 КЗ прописује да суд може учиниоцу кривичног дела изрећи меру забране присуствовања одређеним спортским приредбама када је то ради заштите опште безбедности неопходно. Заштита опште безбедности је, према томе, циљ који треба да буде остварен изрицањем ове мере. Ту сврху треба посматрати у склопу опште сврхе мера безбедности, а то је *отклањање стања* или *услова* који могу бити од утицаја да учинилац *убудуће не врши кривична дела* (чл. 78 КЗ). Ово је, са своје стране, укотвљено у општу сврху кривичних санкција из чл. 4, ст. 2 КЗ – *сузбијање дела* којима се повређују или угрожавају вредности заштићене кривичним законодавством. Међутим, општа безбедност је одредница која поседује виши степен апстракције него поменута сврха мера безбедности, с обзиром на то да општа безбедност може да обухвати много сигурносних аспеката – политички, економски, здравствени и други које различити актери могу угрозити, док се стање или услови који могу утицати на будуће уздржавање од вршења кривичних дела лакше могу идентификовати, јер се везују за учиниоца кривичног дела и његово окружење.[17] Када упоредимо са осталим мерама безбедности из Главе шесте КЗ, јасно је да су оне махом везане за стање или услове повезане са учиниоцем, а да су у сваком случају прецизније одређене. У највећем броју случајева говори се о опасности од поновног вршења кривичног дела. Ради избегавања арбитрерности и зарад поштовања начела одређености стога једна могућност била би да законодавац ближе дефинише која врста

16 Ово законско решење отишло је даље од Европске конвенције о насиљу и недоличном понашању гледалаца на спортским приредбама, посебно на фудбалским утакмицама, те обухвата шири појам јавних скупова, поред спортских приредби, док се као као извршилац кривичног дела може појавити свако лице, а не само навијачи. Вид. Марковић, Коларић, 2018: 136.

17 У том смислу и Đorđević, 2011: 161.

безбедности треба да се штити овом мером (Мрвић-Петровић, 2013: 628).[18] Друга могућност јесте замена услова из чл. 89б КЗ. Не би се више говорило о „заштити опште безбедности", већ о опасности да учинилац понови кривично дело (Ђоровић, Милић, 2016: 462–463). Овако постављен услов директно би се надовезао на сврху мера безбедности из чл. 78 КЗ, јер би се тиме као циљ поставило отклањање стања или услова који могу бити од утицаја да учинилац убудуће не врши кривична дела. Иако је другачија, прецизнија формулација, тиме се суштински услов опште безбедности не би ни пренебрегнуо, јер је он као такав садржан у опасности од вршења нових кривичних дела. Уосталом, разлог постојања мера безбедности уопште, данас као и приликом њиховог настајања, односно њихова начелна криминалнополитичка поставка јесте реализација специјалне превенције (Марковић, 2024:132).

3.2. Извршење мере безбедности

Извршење мере безбедности забране присуствовања одређеним спортским приредбама регулисано је чл. 89б, ст. 2 КЗ. Санкција се реализује тако што је учинилац кривичног дела дужан да се *непосредно пре* почетка времена одржавања одређених спортских приредби *лично јави* службеном лицу у подручној полицијској управи, односно полицијској станици, на подручју на којем се учинилац *затекао* и да борави у њиховим просторијама за време одржавања спортске приредбе. Само извршење мере је, дакле, постављено кумулативно и састоји се из две радње. Прва се односи на обавезу *јављања* надлежном органу, док се друга односи на обавезу *боравка* у полицијским просторијама.

Јављање мора бити лично службеном лицу у полицијској управи, односно станици према месту затицања. Није речено да ли се очекује да се учинилац сам стара о терминима када се одигравају спортске приредбе којима не сме да присуствује или ће ту евиденцију водити службени орган. На јављање се аутоматски надовезује боравак у полицијској управи/станици, па се поставља питање чему издвајање јављања; оно се у овој констелацији показује саставним делом боравка и чини се сувишним. Његово посебно навођење има смисла једино ако се тиме жели исказати очекивање да ће бригу о томе претходно водити осуђено лице, чиме се уједно одговара на претходно постављено питање о надлежностима/задужењима.

Друга фаза је боравак у полицијској станици/управи. „Боравити" овде заправо не значи ништа друго до бити лишен слободе (Стојановић,

18 Стојановић општу безбедност схвата као безбедност људи (њиховог живота и тела) и имовине. Стојановић, 2019: 379.

2019: 380). Ради се, дакле, о некој врсти превентивног полицијског притвора.

С друге стране, Закон о извршењу кривичних санкција (у даљем тексту: ЗИКС)[19] уопште не регулише извршење ове мере, а нису донети ни посебни прописи који би се тиме бавили. Пет година је протекло од увођења ове мере безбедности 2009. године до доношења новог ЗИКС 2014. године, а да није прецизирано њено извршење. Штавише, ни 2019. године, када су учињене измене и допуне ЗИКС у склопу својеврсног пакета измена неколико казнених закона, није додата одредба која би се односила на забрану присуствовања одређеним спортским приредбама. Глава шеста ЗИКС, у чл. 195 до 214 регулише извршење мера безбедности, али се завршава јавним објављивањем пресуде (чл. 214). Другим речима, заједно са забраном приближавања и комуникације са оштећеним (чл. 89а КЗ), ове последње две уведене мере безбедности нису нашле свој одраз у извршном казненом законодавству. Имајући у виду хитрост и учесталост којом законодавац приступа новелирању кривичног законодавства последњих неколико година, у просеку сваке две године од ступања на снагу Кривичног законика 2006. године, овај пропуст зачуђује. Додавањем одредаба Закона о извршењу кривичних санкција, као и прецизирањем одредаба КЗ могле су да буду решене неке од поменутих недоумица везаних за садржину, па самим тим и за извршење ове мере безбедности.

3.3. Услови и карактер мере безбедности

Већ само језичко тумачење назива ове мере безбедности намеће питање на које спортске приредбе се ова забрана односи – које су то *одређене* спортске приредбе? Иако норма о томе не говори директно, то ће зависити од конкретног случаја, тј. од околности у вези са кривичним делом због кога се мера изриче (Đorđević, 2011: 160). Ко и на који начин треба да прецизира спортске приредбе није, пак, одређено у односној одредби Кривичног законика. Чл. 112 КЗ не пружа дефиницију овог појма, тако да сходно акцесорном карактеру кривичног права, његово ближе одређење треба тражити у споредном законодавству. Тај извор овде представља Закон о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама. У његовом чл. 2, ст. 1 одређено је да су спортске приредбе у смислу тог закона спортска такмичења и спортске манифестације, што не казује много. Нешто богатију дефиницију садржи Закон о спорту[20] у чл. 3, ст. 1, тач. 21: спортска приредба је одређени, плански припремљен и

19 Закон о извршењу кривичних санкција, *Службени гласник РС*, 55/2014 и 35/2019.

20 Закон о спорту, *Службени гласник РС*, 10/2016.

спроведен, временски ограничен спортски догађај, за који постоји јавни интерес и на којем учествује више спортиста.

Већ смо напоменули да извршно законодавство које би пратило и прецизирало материјалноправну одредбу КЗ о забрани присуствовања одређеним спортским приредбама не постоји, док извршни сегмент који је садржан у чл. 89б КЗ није довољан. Зато би у духу начела одређености кривичне санкције требало прецизирати врсту приредбе (врсту спорта, да ли се ради о аматерском или професионалном такмичењу), место њеног одржавања (у земљи или/и у иностранству; да ли само у одређеном граду и сл.), учеснике спортске приредбе, спортске клубове, ранг такмичења (лигашко или куп такмичење), итд. Премда назив мере безбедности то не инсинуира, из искуства, како нашег, тако и упоредног, те уопште узимајући у обзир популарност, домашај, број гледалаца, потенцијал за вршење кривичних дела и специфичну навијачку културу, одакле се неретко регрутују учиниоци других кривичних дела, посебно у сфери организованог криминалитета, најчешће би се овде радило о утакмицама у тимским спортовима, и то конкретно фудбалским утакмицама. Уосталом, и сама Европска конвенција о насиљу и недоличном понашању гледалаца на спортским приредбама, посебно на фудбалским утакмицама настала је као одговор на нереде пре свега на тим врстама такмичења. Имајући ово у виду, забрана присуствовања одређеним спортским приредбама би се, на пример, могла изрећи у односу на фудбалске утакмице Прве лиге које се играју у Београду или у односу на фудбалске утакмице на којима игра ФК Партизан како у земљи, тако и у иностранству. Судска одлука требало би да буде толико прецизирана. Забрана недовољно одређеног типа која би обухватила, на пример, све фудбалске или све кошаркашке утакмице била би сувише широка и поред тога што би представљала оптерећење на плану извршења, претворила би се у својеврсну казну лишења слободе,[21] посебно ако томе додамо неодређену временску одредницу из одредбе КЗ.

Остаје, наиме, нејасно шта значи „непосредно пре почетка времена одржавања одређених спортских приредби". Дефиниције из чл. 2, ст. 3 ЗСННПСП које се оправдано помињу као прихватљиве смернице (Вуковић, 2024: 122–123), иако прецизне у прегршту непрецизности, нису довољне. Тамо, наиме, стоји да је време одржавања спортске приредбе у смислу тог закона временски интервал од два часа пре почетка спортске приредбе до два часа након њеног завршетка, односно кад се одржавају спортске приредбе повећаног ризика, временски интервал од четири часа пре почетка до четири часа након завршетка спортске приредбе. Међутим, „непосредно пре" почетка још је шири појам од та два, односно четири сата. Да ли је неколико минута дуже од два/четири

21 У том смислу и Đorđević, 2011: 160.

сата довољно, или се ипак очекује да то буде значајно дуже, с обзиром на то да лице треба да пристигне у полицијску управу, односно полицијску станицу; да се забележе његови лични подаци, време јављања и почетка боравка, те да се оно даље смести, итд. У случају да се, на пример, ради о централним полицијским управама/станицама у урбаним срединама близу уобичајених места одржавања спортских манифестација где би се навијачи/гледаоци по правилу затицали пре почетка догађаја, очекивано би било да се појави већи број лица којима је изречена ова мера, те да самим тим буде неопходно још више времена за припрему њеног спровођења. Уосталом, управо ће спортске приредбе повећаног ризика бити згодна прилика за изгреде које треба предупредити, тако да би заправо више од четири сата пре и четири сата после приредбе била реалнија временска опција. То скупа узето значи преко осам сати лишења слободе током дана у ком се одиграва спортски догађај, помножено са опредељеним забрањеним приредбама током трајања мере у распону од једне до пет година. То значи да у случају да врста спортске приредбе у конкретном случају није врло јасно одређена, долазимо до једног неприхватљиво дугог трајања лишења слободе.

На ову недоумицу надовезују се питања на која кривична дела и на кога се ова мера безбедности односи. Кривични законик не даје одговор на њих, тј. не ограничава лица којима се мера може изрећи, нити кривична дела у погледу којих је њено изрицање могуће (Вуковић, 2024: 533), тако да у обзир долазе различита дела. Ту ће се најчешће радити о кривичним делима која су повезана са спортским приредбама и то пре свега кривично дело насилничког понашања на спортској приредби или јавном скупу (чл. 344а КЗ). Међутим, и овде има места двема напоменама. Најпре, ову меру безбедности не би требало везивати само за њој терминолошки, телеолошки и криминалнополитички најближе кривично дело из чл. 344а КЗ. Из чл. 78 КЗ произлази да се мере безбедности концепцијски везују не за кривично дело, већ за учиниоца, тј. за његову опасност да ће поновити кривично дело (Ђоровић, Милић, 2016: 462), што је, на пример, јасно истакнуто код мере безбедности обавезног психијатријског лечења и чувања у здравственој установи. Граматичко тумачење одредбе чл. 89б КЗ допушта да се забрана изрекне и ако кривично дело нема везе са спортском приредбом, уколико је то неопходно ради заштите опште безбедности (Ђоровић, Милић, 2016: 462). Ту се пре свега, али не искључиво, мисли на друга кривична дела против јавног реда и мира из Главе тридесетпрве, што ће и статистички подаци потврдити. Наиме, 2024. године је примера ради од укупно 29 пунолетних учинилаца којима је изречена ова мера безбедности, чак њих 23 осуђено за кривична дела против јавног реда и мира (Републички завод за статистику, 2025: 103, 105).

По једно лице осуђено је за кривично дело против живота и тела, против брака и породице (!), против правосуђа и против правног саобраћаја, док је двоје осуђено за кривична дела против имовине (Републички завод за статистику, 2025: 103, 105).

Што се трајања ове мере тиче, оно је уређено према тзв. систему релативне одређености, тако да суд у сваком случају конкретизује период на који се она изриче, а у оквиру законског распона од једне до пет година, рачунајући од дана правоснажности одлуке (чл. 89б ст. 3). Време проведено у затвору не урачунава се у време трајања ове мере.

Забрана присуствовања одређеним спортским приредбама може се изрећи ако је учиниоцу изречена казна или условна осуда (чл. 80, ст. 5 КЗ). Не постоји, дакле, могућност њеног самосталног изрицања. Може се предвидети као једна од обавеза уз условну осуду, а њено непоштовање, односно кршење представља основ за обавезан опозив условне осуде сходно чл. 89б, ст. 4. Такође, може се као мера безбедности изрећи малолетном учиниоцу уз васпитну меру или казну малолетничког затвора (чл. 39, ст. 1 у вези са чл. 9, ст. 1 Закона о малолетним учиниоца кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица).[22]

Чл. 89б КЗ не изјашњава се директно о томе да ли се забрана присуствовања одређеним спортским приредбама може изрећи и уз друге казне (новчану казну, рад у јавном интересу, одузимање возачке дозволе). Он помиње само казну затвора („време проведено у затвору“) и меру упозорења – условну осуду („ако суд изрекне условну осуду“), али то не значи да не би могла да се изрекне и уз друге казне.[23] Делује да законодавац изричито говори о затвору и условној осуди да би их недвосмислено регулисао у овом контексту и избегао касније недоумице (неурачунавање издржане казне затвора и обавезан опозив условне осуде). То не значи да је тиме искључио друге казне.

Изрицање забране присуствовања одређеним спортским приредбама је факултативног карактера („суд *може* учиниоцу кривичног дела изрећи меру забране присуствовања одређеним спортским приредбама када је то ради заштите опште безбедности неопходно“, чл. 89б, ст. 1 КЗ). Предвиђена је могућност да се законом одреди обавезна забрана присуствовања одређеним спортским приредбама (чл. 89б, ст. 5), што је и учињено код кривичног дела против јавног реда и мира – насилничког понашања на спортској приредби или јавном скупу (чл. 344а, ст. 6 КЗ) у односу на основни (ст. 1), тежи (ст. 2) и два најтежа облика (ст. 3 и 4). Тиме је не само заокружен „пакет“ кривичноправних мера

22 Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, *Службени гласник РС*, 85/2005.

23 У том смислу и Đorđević, 2011: 163.

против насиља на спортским приредбама, већ се забрана присуствовања одређеним спортским приредбама придружила кругу мера безбедности чије изрицање може бити обавезно;[24] истина у много мањем броју случајева него друге санкције.

У систематици мера безбедности, а имајући у виду њену садржину и начин извршења, забрана присуствовања одређеним спортским приредбама је мера личног карактера, са обавезним сегментом лишења слободе; не може се изрећи самостално и, осим у поменутом случају, факултативног је карактера.

3.4. Кршење мере безбедности – од Општег ка Посебном делу

Ако је учиниоцу била изречена условна осуда, суд ће одредити опозив осуде ако учинилац прекрши забрану присуствовања одређеним спортским приредбама, односно ако не изврши дужности које се мером налажу (чл. 89б, ст. 4 КЗ).

Насупрот овој обавезности опозива условне осуде, стајала је раније важећа факултативна могућност изрицања казне затвора за кршење ове мере безбедности. Наиме, до 1. јуна 2017. године, када је ступио на снагу Закон о изменама и допунама Кривичног законика из 2016. године, било је одређено да ако после издржане казне затвора, учинилац прекрши забрану присуствовања одређеним спортским приредбама, односно ако не изврши дужности прописане овом мером, суд који ју је изрекао може га казнити затвором од тридесет дана до три месеца (ранији став 5). Касније је, до брисања одредбе, тај распон смањен и износио је тридесет до шездесет дана, док се факултативност кажњавања преобратила у обавезност („казниће се“ уместо „може га казнити“).

Неколико приговора било је упућено оваквом решењу. Најпре је поменута факултативност кажњавања у вези са казном затвора, док је била актуелна, стајала у несагласју са обавезношћу опозива у вези са

24 У тај круг спадају још нормативно и практично најчешће заступљено одузимање предмета (чл. 87 КЗ), када се може одредити обавезно одузимање и обавезно уништавање предмета код читавог низа кривичних дела из различитих глава КЗ (на пример код давања и примања мита у вези са гласањем из чл. 156, ст. 4; приказивања, прибављања и поседовања порнографског материјала и искоришћавања малолетног лица за порнографију из чл. 185, ст. 7; неовлашћеног искоришћавања ауторског дела или предмета сродног права из чл. 199, ст. 5; фалсификовања новца из чл. 241; прања новца из чл. 245, ст. 7; неовлашћена производња и стављање у промет опојних дрога из чл. 246, ст. 8, итд.), али и забрана управљања моторним возилом (из чл. 86) код тешких дела против безбедности јавног саобраћаја (чл. 297, ст. 5), као и јавно објављивање пресуде (чл. 89 КЗ), у ком случају ће суд одлучити путем ког средства информисања ће се пресуда објавити и да ли ће се објавити у целини или у изводу.

условном осудом. Другим речима, за кршење мере од стране учиниоца, по правилу, лакшег кривичног дела (за које је била изречена условна осуда) последица је била тежа, односно санкција извеснија (обавезан опозив), док је за кршење мере од стране учиниоца тежег кривичног дела (за које је била изречена казна затвора) кажњавање представљало тек могућност.

Но, највећа критика била је упућена њеној нејасној правној природи. Да ли се радило о новом кривичном делу, о замени мере безбедности казном затвора (Đorđević, 2011: 163), о кажњавању због непоштовања судске одлуке (Јовашевић, 2010: 68)? Оно што је било извесно јесте да се радило о јединој одредби која је у Општем делу предвиђала казну за понашање које није било (изричито) везано за учињено кривично дело, већ за непоштовање одређене обавезе (Đorđević, 2011: 163). Посебно је у периоду факултативности кажњавања била нејасна правна природа ове одредбе. Ако се радило о кажњивом понашању, зашто је кажњавање остало факултативно? Потом, зашто је оно било предвиђено само ако се забрана прекрши после издржане казне затвора, а не и онда када је ова мера безбедности изречена уз неку другу казну (Стојановић, 2019: 380, 381)?[25] Даље, за друге мере безбедности није ни била предвиђена санкција за њихово кршење. Чини се да је управо то више забринуло законодавца него недореченост правне природе, тако да је вођен тиме 2016. године изменио ову одредбу чл. 89б, тако што је брисао ст. 5 и увео ново, засебно кривично дело кршење забране утврђене мером безбедности у чл. 340а КЗ.

У Образложењу ЗИД КЗ из те године стоји да се „уводи ново кривично дело (чл. 340а Кривичног законика) које има за циљ да се обезбеди санкција за кршење забране коју одређене мере безбедности садрже. Према важећем закону, не постоје никакве санкције за кршење одређених забрана код неких мера безбедности. Код кршења других забрана, извесна санкција огледа се у томе што суд изричући условну осуду може одредити да ће се она опозвати ако осуђени прекрши забрану наложену мером безбедности (чл. 85. и 86. Кривичног законика). Међутим, и код тих мера безбедности постоји потреба за једним оваквим кривичним делом за случај да санкција уз коју се изриче мера безбедности није условна осуда (Скупштина Републике Србије, 2016: 26).

Ово ново кривично дело налази се у Глави тридесетој – кривична дела против правосуђа и запрећено је новчаном казном или казном затвора до шест месеци. Чини се, дакле, да је став о томе да се овде превасходно ради о кажњавању због непоштовања судске одлуке[26]

25 Овим коментаром се посредно потврђује могућност изрицања забране присуствовања одређеним спортским приредбама и уз друге казне, поред казне затвора.

26 Ово би се чак могло схватити као својеврсни пандан кривичном делу неизвршења судске одлуке из чл. 340 КЗ.

ипак било најприближније тумачењу (каснијег) законодавца, иако је било очекивања да би се ново, посебно кривично дело могло наћи у Глави кривичних дела против јавног реда и мира (Đorđević, 2011: 163). С друге стране, тиме се не би (у потпуности) могао задовољити мотив инкриминисања који је сам законодавац истакао.

4. Забрана присуствовања одређеним спортским приредбама као заштитна мера из Закона о прекршајима

Већ је речено да је Новелом 2009. године унета ова заштитна мера у Закон о прекршајима, тј. да је заправо добила своје опште место премештањем из Закона о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама. Она се не може изрећи непосредно на основу Закона о прекршајима, већ прекршајни пропис којим се дефинише прекршај мора посебно да пропише такву могућност.[27] Прописом којим се одређује прекршај може се предвидети обавезно изрицање ове заштитне мере (чл. 63, ст. 6 ЗОП). То је учињено у Закону о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама, у чијем чл. 23, ст. 3 се предвиђа да ће се за прекршај физичког лица из става 1. истог члана,[28] уз казну за прекршај, обавезно изрећи и ова заштитна мера.

Забрана присуствовања одређеним спортским приредбама састоји се у обавези учиниоца прекршаја да се непосредно пре почетка времена одржавања одређених спортских приредби лично јави службеном

27 На основу система заштитних мера Закона о прекршајима, другим прописом се даље могу прописати конкретне заштитне мере које се за одређени прекршај могу изрећи. Другим речима, прекршајни суд не може за учињени прекршај да изрекне све заштитне мере прописане Законом о прекршајима, већ само ону која је посебно прописана за одређени прекршај или ону коју може изрећи и непосредно на основу Закона о прекршајима. Вуковић, 2024а: 103 и 122–123.

28 Прекршај чини физичко лице ако: 1) баца предмете на спортски терен или у гледалиште; 1а) физички напада учеснике на спортској приредби или учествује у физичком обрачуну на спортској приредби; 2) уништава имовину приликом доласка или одласка са спортске приредбе; 3) неовлашћено уђе на спортски терен, односно у службене просторије и службене пролазе спортског објекта или у део гледалишта спортског објекта који је намењен противничким навијачима; 4) унесе или покуша да унесе у спортски објекат, или поседује или употребљава у спортском објекту, алкохол или друга опојна средства; 5) унесе или покуша да унесе у спортски објекат или користи пиротехничка средства и друге предмете и средства којима може да се омета ток спортске приредбе; 5а) поседује у доласку или одласку са спортске приредбе пиротехничка средства, предмете и средства којима може да се угрози безбедност; 6) пали навијачке реквизите или друге предмете; 7) маскира лице ради прикривања идентитета у случају вршења било ког облика насиља, коришћењем одевних или других предмета; 8) не поступи по налозима редарске службе; 9) (*брисано*); 10) продаје или конзумира алкохолна пића супротно забрани (чл. 23, ст. 1 ЗОП).

лицу у подручној полицијској управи, односно полицијској станици на подручју на које се учинилац прекршаја затекао и да борави у њиховим просторијама за време одржавања спортске приредбе (чл. 63, ст. 1 ЗОП). Овом одредбом регулисан је заправо начин извршавања ове заштитне мере, иако томе није место у прекршајном закону (Делић, Бајовић, 2018: 105). Исти приговор важи и за одредбу чл. 89б Кривичног законика. Штавише, поред назива је и сама садржина односних одредби малтене идентична. Критике које су упућене непрецизности и недореченост мере безбедности забране присуствовања одређеним спортским приредбама, пре свега у погледу ближег одређења спортских приредби, те начина извршења (Вуковић, 2024а: 122–124; Делић, Бајовић, 2018: 105), важе и у односу на заштитну меру.

Оно што издваја заштитну меру забране присуствовања одређеним спортским приредбама јесте њено трајање. Наиме, мера из актуелног Закона о прекршајима може се изрећи у трајању од једне до осам година (чл. 63, ст. 2), што представља значајно пооштравање њеног максималног трајања у односу на раније важеће решење где је максимум био три године. Штавише, ова заштитна мера је строже постављена и у односу на истоимену меру безбедности из Кривичног законика – другопоменута може трајати од једне до „свега" пет година. Не постоји рационално објашњење за овакву несразмеру.[29] Посебно чуди то што је ово пооштравање уследило с новим Законом о прекршајима из 2013. године, када су се већ могли чути први утисци и недоумице у вези са њеним панданом из Кривичног законика.

Време проведено на издржавању казне затвора не урачунава се у трајање ове мере (чл. 63, ст. 3), а суд је дужан да када изрекне ову меру, о томе обавести подручну полицијску управу према месту пребивалишта кажњеног лица (чл. 63, ст. 5). Овај додатак је са аспекта начела правне сигурности боље решење него оно из КЗ.

Лице коме је правоснажном пресудом изречена забрана присуствовања одређеним спортским приредбама, а који не изврши дату обавезу, биће кажњен затвором од тридесет до шездесет дана (чл. 63. ст. 4). Правна природа ове одредбе остаје нејасна, тј. да ли је у питању посебан прекршај који је одређен општом нормом (што у номотехничком смислу није прихватљиво), или се ради о општој норми којом се пружа могућност да се посебним прописом предвиди прекршај за кршење ове мере (Делић, Бајовић, 2018: 105). Чини се да је прво схватање (посебни прекршај прописан општом нормом) владајуће (Вуковић, 2024а: 123; Đorđević, 2011: 164).

29 У том смислу и Вуковић, 2024а: 123.

5. Закључак

Никоме не може бити изречена казна или друга кривична санкција за дело које пре него што је учињено законом није било одређено као кривично дело, нити му се може изрећи казна или друга кривична санкција која законом није била прописана пре него што је кривично дело учињено (чл. 1 КЗ). Ово најистакнутије начело казненог законодавства, начело законитости, важи поред казни и за друге кривичне санкције; оно важи, према томе, и за мере безбедности. Чини се да се српски законодавац, вођен идејом да на свеобухватан начин сузбије насилнички криминалитет на спортским догађајима, трудио да тај циљ интегрише у више закона (у Кривични законик, Закон о прекршајима, Закон о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама). При томе је на први поглед садржину забране присуствовања одређеним спортским приредбама као главне превентивно-репресивне мере у тим случајевима поставио комплетно.

Други поглед, међутим, открива недостатке. Штавише, оно је оцењено као пример исхитреног креирања казненоправних решења (*panic legislation*), са свим одликама мањкаве *ad hoc* регулативе којом се непромишљено настоји реаговати на неке појаве у друштву (Мрвић-Петровић, 2013: 623). Занемаримо одређена трвења са начелом законитости у процесу увођења ове мере у наше законодавство (прописивање најпре посебним законом, без упоришта у општем закону) и у погледу неуједначености решења из међувремена (кажњавање за кршење обавезе предвиђене општим одредбама, запрећене несразмерно високим казнама у ЗОП и у КЗ, факултативност спрам обавезности кажњавања). Оно што треба поменути у погледу важећег решења јесте да се материјалноправне одредбе у највећој мери односе на извршење ове мере (било као заштитне мере, било као мере безбедности), а мање на прецизирање услова за њено изрицање. Истовремено су те извршне одредбе, али и материјалноправни услови нејасни и/или недоречени.

Стога би предлог за будуће измене и допуне казненог законодавства био да се донесу пратећи прописи, да се извршна материја регулише Законом о извршењу кривичних санкција како се то, уосталом, и до сада очекивало.[30] Даље, треба регулисати надлежности – ко би водио евиденцију (у овом погледу је Закон о прекршајима испред Кривичног законика, јер надлежност опредељује према месту пребивалишта

30 То иначе важи и за забрану приближавања и комуникације са оштећеним, јер се ЗИКС зауставио код регулисања извршења јавног објављивања пресуде.

кажњеног лица) и ко би био задужен за обавештавање лица. Да ли су тиме обухваћене утакмице у иностранству и како се то испољава на плану извршења, да ли су предвиђени изузеци за лица која из оправданих разлога не могу да испуне обавезу боравка (јер су болесна, у школи, на послу, итд.), као и када најкасније учиниоци треба да испуне своју обавезу јављања и/или боравка да би се сматрало благовременим, јесу такође питања на која треба одговорити. Главни услов „ради заштите опште безбедности" би се могао заменити условом који би се односио на опасност конкретног учиниоца, по угледу на друге мере безбедности и у складу са општом сврхом мера безбедности, односно с обзиром на врсту и тежину кривичног дела. Требало би у законском тексту истаћи да је изрицање ове мере могуће и уз остале казне, а не само уз казну затвора, као и решити несклад у погледу трајања ове мере сходно КЗ (од једне до пет година) и сходно ЗОП (од једне до осам година).

Напослетку, требало би промислити није ли садржина забране присуствовања одређеним спортским приредбама у свом тренутном облику непотребно оптерећена. Логично решење би било да се у њој садржане обавезе одвоје и да се уведе поступност њихове примене. То би значило да се мера раздвоји на обавезу јављања надлежном органу, уз навођење адресе на којој ће се лице налазити пре, током и након трајања спортске приредбе с једне стране, као и на обавезу боравка у просторијама полиције с друге стране.[31] Тиме би се значајно растеретили кадровски и боравишни капацитети у односним установама, а уједно би се нивелисао степен задирања у права осуђеног лица и избегла непотребно дуготрајна, превентивна лишења слободе.

Литература

Вуковић, И. (2024а). *Прекршајно право*, 5. измењено и допуњено издање, Београд: Правни факултет Универзитета у Београду.

Вуковић, И. (2024б). *Кривично право Општи део*, 3. издање. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду.

Делић, Н., Бајовић В. (2018). *Приручник за прекршајно право*. Београд: Службени гласник.

Димовски, Д., Илић И. (2015). „Насиље у спорту у Републици Србији – пример подручја Вишег суда у Нишу", *НБП*, Београд. 1. 119–133.

31 Постоје слична упоредноправна решења, као рецимо у праву Црне Горе (вид. чл. 33. и 34. Закона о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама. *Службени лист Црне Горе*. Бр. 51/2017) и Хрватске (вид. чл. 32а и 34а Закона о спрјечавању нереда на шпортским натјецањима. *Народне новине*. Бр. 117/03, 71/06, 43/09, 34/11, 114/22).

Đokić, I. (2022). „Zabrana prisustvovanja određenim sportskim priredbama kao krivična i kao prekršajna sankcija ". У: Ignjatović, Đ. (ur.). *Kaznena reakcija u Srbiji, XII deo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beograd. 244–259.

Đorđević, Đ. (2011). „Zabrana prisustvovanja određenim sportskim priredbama". U Ignjatović, Đ. (ur.). *Kaznena reakcija u Srbiji, I deo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu. 158–166.

Ђорђевић, Ђ. (2007). „Насиље и спорт", у: *Криминалитет у транзицији: феноменологија, превенција и државна реакција*. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања. 239–260.

Јовашевић, Д. (2010). „Улога мера безбедности у сузбијању криминалитета". Београд: *Зборник Института за криминолошка и социолошка истраживања*. 1-2. 51–69.

Marjanović Đ. (2024). „Domaći i uporednopravni izazovi normiranja i primene zaštitne mere zabrane prisustovanja sportskim priredbama". У: Stanić, M. *Srpski fudbal – uporednopravni izazovi i perspektive IV*. Beograd: Institut za uporedno pravo. 59–80.

Марковић, И. (2024). „Мера безбедности обавезног лечења наркомана из члана 83. Кривичног законика Србије". У Миловановић, Д., Дајовић, Г. (ур.). *Савремени проблеми правног система Србије, Прилози Пројекту 2023*. Правни факултет Универзитета у Београду. 130–145

Марковић, С., Коларић, Д. (2018). „Нека питања сузбијања насилничког понашања на спортској приредби или јавном скупу". *Култура полиса*. 37. 135–152.

Милојевић, С., Симоновић, Б., Јанковић, Б., Оташевић, Б., Турањанин, В. (2014). *Млади и хулиганизам на спортским приредбама*. Београд: ОЕБС.

Мрвић-Петровић, Н. (2013). „Недостаци законске регулативе као разлог неделотворне примене забране присуствовања одређеним спортским приредбама". *Правни живот*. 9. 623–632.

Marković, I. (2013). „Körperverletzungen im Sport – eine strafrechtliche Gratwanderung". U Ignjatović, Đ. (ur.). *Kaznena reakcija u Srbiji, III deo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu. 295–308.

Републички завод за статистику. (2025). *Билтен Пунолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији, 2024*. Београд.

Симоновић, Б., Ђурђевић, З., Оташевић, Б. (2011). „Насиље на спортским приредбама у Републици Србији – национални и међународни стандарди превенције и репресије". *НБП*. 3. 81–98.

Скупштина Републике Србије. (2016). *Образложење ЗИД КЗ из 2016. године*. Београд.

Стојановић, З. (2019). *Коментар Кривичног законика*, десето допуњено издање. Београд: Службени гласник.

Ђоровић, Е., Милић, И. (2016). „Забрана присуствовања одређеним спортским приредбама у казненом праву Србије: критички осврт". У *Европске интеграције: правда, слобода и безбедност*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија и Фондација „Ханс Зајдел". 2. 461–476.

Прописи

Европска конвенција о насиљу и недоличном понашању гледалаца на спортским приредбама, посебно на фудбалским утакмицама. *Службени лист СФРЈ – Међународни уговори*. Бр. 9/90.

Закон о извршењу кривичних санкција. *Службени гласник РС*. Бр. 55/2014 и 35/2019.

Закон о изменама и допунама Закона о прекршајима. *Службени гласник РС*. Бр. 111/2009.

Закон о изменама и допунама Закона о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама. *Службени гласник РС*. Бр. 111/2009.

Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица. *Службени гласник РС*. Бр. 85/2005.

Закон о прекршајима (ЗОП). *Службени гласник РС*. Бр. 65/2013, 13/2016, 98/2016 – одлука УС, 91/2019 и 91/2019 - др. закон и 112/2022 - одлука УС.

Закон о прекршајима (ЗОП 2005). *Службени гласник РС*. Бр. 101/2005, 116/2008 и 111/2009.

Закон о спорту. *Службени гласник РС*. Бр. 10/2016.

Закон о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама. Службени гласник. Бр. 67/2003, 101/2005 - др. закон, 90/2007, 72/2009 - др. закон, 111/2009, 104/2013 - др. закон и 87/2018.

Закон о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама. Службени лист Црне Горе. Бр. 51/2017.

Закон о спрјечавању нереда на шпортским натјецањима. Народне новине. Бр. 117/03, 71/06, 43/09, 34/11, 114/22.

Кривични законик. *Службени гласник РС*. Бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016, 35/2019, 94/2024 и 63/2026.

Ivana Marković, LL.D.*

On the Normative Regulation of the Prohibition to Attend certain Sport Events in Serbian Law

Summary

The European Convention on Spectator Violence and Misbehaviour at Sports Events and in particular Football Matches (1985) served as the model for the 2003 Act on the Prevention of Violence and Misconduct at Sports Events of the Republic of Serbia. This Act introduced, for the first time in our legal system, a ban on attending certain sports events as a protective measure for offenses defined therein, despite such a measure not having been previously provided for in general legislation, The situation was subsequently corrected in Serbian misdemeanor legislation in 2005 and criminal legislation in 2009.

Regarding the purpose of this security measure, it has been proposed that the protection of public safety, as defined in the Criminal Code, should be more precisely specified or replaced by a requirement involving the risk of reoffending. Attention has been drawn to the shortcomings and ambiguities regarding the enforcement of this measure, which is a consequence of a unsystematic approach to its legislative formulation, as it lacks the implementing legislation needed to supplement and specify the substantive provision of the Criminal Code. The same applies to the conditions for its application, which are derived solely from Article 89b of the Criminal Code. This inevitably impacts the measure's enforcement, for which that specific provision is insufficient. In this context, the paper highlights several legal gaps. The author also addresses the former criticized solutions pertaining to the violation of this security measure.

The penultimate section of the paper is dedicated to analyzing the ban on attending certain sporting events as a protective measure under misdemeanor legislation, where the criticisms regarding the imprecision, ambiguity and lack of clarity of the security measure envisaged in criminal legislation (primarily concerning the specific definition of such events and the manner of enforcement) equally apply to this protective measure.

Several conclusions can be drawn: there are certain tensions regarding the principle of legality that accompanied the process of incorporating this measure into our legislation; the legal solutions applicable in the interim period were inconsistent; and the current provision focuses on the execution of the measure while neglecting to specify its conditions, thus leaving both aspects insufficiently defined. Consequently, proposals have been made to alleviate the burden on enforcement capacities, balance the degree of interference with the convicted person's rights, and avoid unnecessarily prolonged preventive deprivation of liberty.

***Keywords**: prohibition to attend certain sport events, security measure, Criminal Code, protective measure, Misdemeanors Act, Serbia.*

* Associate Professor, Faculty of Law, University of Belgrade

II ПРИКАЗИ / REVIEWS

Др Дејан Поповић*

Мијатовић, Бошко. 2021. *ИСТОРИЈА ДРЖАВНИХ ФИНАНСИЈА СРБИЈЕ 1876–1895*. БЕОГРАД: АРХИПЕЛАГ, 500.

DOI: https://doi.org/10.5937/zrpfn-70724

UDK: 336.127(497.11)"1876/1895"(049.32)
338.2(497.11)"1876/1895"(049.32)

Приказ

Примљен: 07.09.2026.
Исправљен: /
Прихваћен: 25.09.2026.

Већ сам наслов монографије Бошка Мијатовића, *Историја државних финансија Србије 1876–1895*, прецизира обухват и временски оквир истраживања. У питању је дело које је резултат вишедеценијског ауторовог бављења важним питањима развоја српских јавних финансија, а посвећено је периоду који је имао пресудан утицај на обликовање Кнежевине, па Краљевине Србије као релативно модерне грађанске државе у последњој четвртини XIX века.

Пишући о историји државних финансија Србије, Мијатовић је, с ерудицијом правог познаваоца политичких, друштвених и економских прилика тога доба, створио књигу која је много више од хронологије настанка и трансформација институција јавних финансија – буџета, јавних расхода, пореза, државних дугова. Заснивајући своју анализу на законима и другим прописима, архивској грађи, свеобухватној оновременој и каснијој литератури те на писању штампе, аутор нам је понудио уверљиву слику српског друштва, чија држава на почетку разматраног периода, на Берлинском конгресу, коначно добија међународно признање, а које, спутано вишевековним османским наслеђем и неразвијеношћу, улаже велике напоре да се модернизује и прикључи породици европских нација.

* Професор емеритус, Правни факултет Универзитета у Београду, имејл: dejan.popovic@ius.bg.ac.rs, https://orcid.org/0000-0002-6543-7858
© Аутор. Овај рад је лиценциран у складу са лиценцом Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0).

При томе, Бошко Мијатовић не заборавља ни своју ужу професију: где год је потребно, он прибегава и економској анализи, али на начин сасвим разумљив читаоцу који по вокацији није економиста.

Кроз разлике у приступу буџету, његовој приходној и расходној страни, приказују се позиције протагониста – монарха и политичких партија – либерала, напредњака и радикала. Либерали нису успевали да реше финансирање нагло увећаних јавних расхода, везаних за отклањање последица ратова са Турцима и изградњу железнице од Београда до Врања. Кредитни рејтинг либералне Владе био је низак, а порука Алфонса Ротшилда због чега јој зајам не може бити одобрен одзвања до данашњег времена: „Нека сутра наступе заплети у вашим крајевима и ви се умешате у исте, онда редовно стање престаје и ви, при најбољој вољи, нисте више у стању ваше обавезе испуњавати". После пада Ристићевих либерала, од октобра 1880. године на власт су дошли напредњаци, чија је доктрина била комбинација изразитог либерализма и умереног конзервативизма, при чему су чврсто стајали на становишту да је у националном интересу да се држава не сме предати на милост и немилост радикалима – „једној групи људи ограничених видика, бунтовничких склоности, незрелих, демагога". У економској политици напредњаци су били најлибералнија политичка струја у тадашњој Србији; били су противници протекционизма, за који су се залагали не само радикали, него и либерали. За време претежно напредњачких влада, током највећег дела осамдесетих година, Србија је начинила крупне модернизацијске кораке – у привреди, у образовању, науци и култури, у јавним финансијама, у државној управи. Либерализам у економији Пироћанчеве владе и министра финансија, Чедомиља Мијатовића, као и монархово аустрофилство, обезбедили су закључење трговинског уговора с Аустроугарском, што је отворило врата за преговоре о иностраном кредиту за финансирање изградње железничке пруге. Током девете деценије XIX столећа задуженост државе је расла, поједине повериоце пратили су скандали (Бонту), а владе су настојале да што новоуведеним посредним порезима (укључујући фискалне монополе), што реформом непосредних пореза повећају јавне приходе из којих би требало да, између осталог, сервисирају јавни дуг.

Бошко Мијатовић вешто представља водеће личности у овој модернизацијској „игри" – кнеза, касније краља Милана, Јована Ристића, Владимира Јовановића, Милана Пироћанца, Милутина Гарашанина, Вукашина Петровића, Чедомиља Мијатовића, Николу Пашића, Михаила Вујића и друге, њихове ставове спрам важних јавно-финансијских тема, попут буџетског дефицита, задуживања или правичности у опорезивању, као и лутања између принципијелности и популизма. Налазећи се пред вратима Европе, коју је захватала друга индустријска револуција,

Србија је настојала да некако смањи заостајање, а изградња железнице, установљавање финансијских тржишта, осавремењивање просвете и државне управе представљали су расходе чије се финансирање није могло ослонити на сиромашне економске капацитете земље у којој је ситно сељаштво представљало далеко најбројнији слој становништва. Уз велике мирнодопске, ишли су и војни расходи, и 1876–1878. и 1885. године, што је додатно угрожавало одрживост јавних финансија.

Бошку Мијатовићу у потпуности је пошло за руком да анализу функционисања државних финансија Србије у наведеном периоду (од Првог српско-турског рата до Карлсбадског аранжмана) спроведе у ширем политичком, социјалном и економском контексту. Управо ту долази до изражаја ауторово дубоко разумевање прилика које су владале у друштву, како у Београду и варошима, тако и на селу. Посебно се издвајају два питања стратешког карактера кроз која се преламају многе теме које су одређивале утицај државних финансија на економске и социјалне односе, а које аутор касније подвргава критичком разматрању.

Прво такво питање представља борба да се Народној скупштини обезбеди субјективно буџетско право. Њу писац приказује свестан важности појединих детаља и уверава читаоца да се налазила у жижи ширих настојања да се Кнежевина, односно Краљевина Србија уреди као држава заснована на начелу поделе власти, утемељеном у једном модерном уставу.

Друго, Мијатовић такође анализира еволуцију концепта правичности у опорезивању, показујући да су још Намесничким уставом из 1869. године прописани општост пореске обавезе и, истина непрецизан, основ за расподелу пореског терета: он би требало да се раздељује „по једнаким основама за све“. Тек је у Устав из 1888. године унета норма која прецизира да се порез плаћа „по имућности“, али су непосредни порези већ четири године углавном функционисали у складу са таквим захтевом. Једино је земљарина у крајњој линији зависила од бонитета земљишта, а то је подразумевало примену сложеног поступка утврђивања претпостављене пореске основице. Аутор, међутим, запажа да критеријум „по имућности“ не прејудицира да ли би опорезивање требало да буде прогресивно или пропорционално и констатује да су носиоци пореске реформе сматрали да је приоритет заменити (или барем потиснути) архаичну главницу порезима на принос. Кроз пореску реформу из 1884. године и касније законске новеле уграђивана су „хаотична“ решења у погледу пореских стопа – било их је и пропорционалних, и прогресивних, па и регресивних. Познавалац социјалних и политичких прилика тога времена, Мијатовић такав исход не објашњава конфузијом међу законодавцима – међу којима је било веома учених људи, па и врло добрих

зналаца тадашњих европских трендова у науци о финансијама – већ настојањем да се постигне политички компромис између сељаштва које је хтело да се градски слојеви прогресивно опорезују и богатијих који су били против тога.

Аутор се у књизи бави свим институцијама државних финансија. Пишући о приходима, он анализира не само непосредне, него и посредне порезе. Бошко Мијатовић је пажњу посветио и државним монополима, посебно у светлу чињенице да ће њихови приходи бити заложени за гаранцију српских државних зајмова у иностранству. Аутор показује разумевање за аргументацију либерала против економске суштине монопола, код којег, због неуважавања тржишних закона, стагнира или назадује производња дувана. У доба повећане тражње у Европи, Србија је пропустила прилику да повећа извоз дувана, за разлику од Бугарске или Грчке, у којима није било дуванског монопола. Бошко Мијатовић расправља и о расходној страни буџета, како оног дела који је намењен финансирању војних издатака, тако и апропријацијама издвојеним за модернизацију земље (железница, решење аграрних односа у новоослобођеним крајевима, суверена Народна банка, независни судови и др.). Задуживање ради покрића буџетског дефицита представља једну од најзначајнијих тема у овој књизи јер је *кредит* Србије сведочио о њеној позицији стешњеној у петоуглу великих сила, који се полако обликовао над Европом како се приближавао *fin de siècle*.

Крај Мијатовићеве књиге означава Карлсбадски аранжман са главним иностраним повериоцима, који је Краљевина Србија, суочена с иначе неизбежним банкротом, морала да прихвати. Уз одобрену конверзију дугова, Србија је била принуђена да заложи своје приходе од фискалних монопола као извор из којег ће се исплаћивати обавезе по основу јавних дугова. Установљена је потпуно самостална и независна Управа монопола, у чијем су Управном одбору, поред четворице српских поданика, седела и двојица представника власника државних обвезница. Влада Стојана Новаковића успела је да Карлсбадски аранжман буде прихваћен у Народној скупштини, а малобројним критичарима, чија је теза била да се Србија одрекла свог суверенитета, одговорено је да је аранжман један приватноправни уговор, а не уговор међународног јавног права, јер уговорне стране чине српска Влада и њени повериоци. После 1895. године Управа монопола је редовно сервисирала спољне дугове. Тиме је завршен један период у историји српских финансија у којем су постојали озбиљни проблеми са плаћањима ануитета.

Читаоци ове књиге ће, када заклопе последњу страну, моћи да размишљају о размерама тешкоћа кроз које је пролазила Србија у XIX столећу и да изведу властити закључак о томе како су њени грађани,

упркос тим тешкоћама, успели да остваре значајан напредак, назовимо га цивилизацијским, у последњој четвртини века. Елита је умела да разуме изазове које је тадашњи свет стављао пред државу, правила је грешке, али је знала да се на њима учи. Учење на грешкама није најефикаснији начин сазнавања како треба деловати, али је свакако бољи од методе чији је мото „не научити се ни на грешкама". Имам утисак да Мијатовићева монографија преноси кроз време ту поруку потомцима оних који су, упркос свему, успели да модернизују српске јавне финансије и преведу их у мирније воде током прве деценије XX века.

Катарина Милошевић*

МЕЂУНАРОДНА НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЈА „ПРАВО ЗА НОВО ДОБА: НОРМАТИВНИ ИЗАЗОВИ У 21. ВЕКУ“, ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ УНИВЕРЗИТЕТА У НИШУ, НИШ, 14. И 15. МАЈ 2026. ГОДИНЕ

DOI: https://doi.org/10.5937/zrpfn-70369

UDK: 061.3:34”20”(497.11 Niš)”2026”(049.32)

Приказ

Примљен: 25.08.2026.
Исправљен: /
Прихваћен: 16.09.2026.

Поводом обележавања 66 година постојања и рада Правног факултета Универзитета у Нишу, 14. и 15. маја 2026. године одржана је међународна научна конференција „Право за ново доба: нормативни изазови у 21. веку“ у организацији Правног факултета у Нишу и Центра за правна и друштвена истраживања. Конференција је представљала значајан научни и академски догађај посвећен савременим изазовима правне науке и потреби прилагођавања нормативног оквира динамичним друштвеним, технолошким и економским променама 21. века.

Свечани почетак Конференције обележен је 14. маја 2026. године. Учеснике конференције поздравио је декан Правног факултета у Нишу, проф. др Предраг Цветковић. Након поздравног обраћања, приказан је документарни филм о Правном факултету у Нишу, чији је аутор проф. др Марија Игњатовић. Филм је кроз приказ развоја Факултета, најзначајнијих достигнућа, као и успеха његових наставника и студената, подсетио на богату традицију установе и истакао да њену највећу вредност представљају људи који су својим радом допринели угледу и афирмацији Правног факултета у Нишу.

* Асистент Правног факултета Универзитета у Нишу, имејл: m.katarina@prafak.ni.ac.rs, https://orcid.org/0000-0002-1716-0487
© Аутор. Овај рад је лиценциран у складу са лиценцом Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0).

Други конференцијски дан, 15. мај 2026. године, започео је пленарном сесијом. Присутнима се најпре обратио декан Правног факултета Универзитета у Нишу, проф. др Предраг Цветковић, који је истакао значај међународне научне сарадње, академског дијалога и улоге правних факултета у обликовању савременог правног поретка.

Отварање Конференције обележили су инспиративни говори уважених професора и гостију из иностранства – проф. др Antonio Saccoccio, професор Правног факултета Универзитета ,,La Sapienza" у Риму, Република Италија, проф. др Yigit Sayin, професор Правног факултета „Кос" Универзитета у Истанбулу, Република Турска, проф. др Ненад Ранчић, професор Правног факултета Свеучилишта у Загребу, Република Хрватска, као и проф. др Гоце Наумовски, професор Правног факултета „Јустинијан Први" Универзитета „Св. Кирил и Методиј" у Скопљу, Република Северна Македонија. У својим излагањима говорили су о савременим правним изазовима, европским правним тенденцијама и значају међународне сарадње у области правне науке и образовања.

Након свечаног отварања, рад Конференције настављен је у оквиру тематских сесија, током којих су учесници представили своја научна истраживања и разменили мишљења о актуелним правним питањима. У раду Конференције учешће је узело више од 120 излагача – еминентних професора, научника, правних стручњака и истраживача из Европе и региона. С циљем омогућавања ширег учешћа, Конференција је одржана у хибридном формату, уз истовремено присуство учесника у сали и путем онлајн платформе, а радни језици били су српски и енглески језик.

Одржана је сесија за управно, уставно и медијско право, чији је модератор био проф. др Гоце Наумовски. У оквиру сесије представљена су истраживања која су обухватила широк спектар савремених правних тема – фукционисање јавне управе, заштита људских права, правно уређење дигиталног простора, питања сајбер безбедности, медија и заштите основних права у дигиталном окружењу и др. Дискусија је потврдила значај интердисциплинарног приступа у сагледавању актуелних правних питања. Своје реферате изложили су представници: Правног факултета „Јустинијан Први", Универзитет „Св. Кирил и Методиј", Скопље, Република Северна Македонија; Јавне научне интитуције Институт за интелектуалну својину, Скопље, Република Северна Македонија; Правног факултета Универзитета у Крагујевцу, Република Србија; Интернационалног словенског Универзитета „Св. Никола", Република Северна Македонија; Државног Универзитета у Новом Пазару, Република Србија; Филозофског факултета Универзитета у Нишу, Република Србија; Иновационог центра Универзитета у Нишу, Република Србија и Правног факултета Универзитета у Нишу, Република Србија.

Сесију за грађанско, стварно, грађанско-процесно, породично, наследно и облигационо право модерирала је проф. др Гордана Станковић. Представљени радови обухватили су актуелна питања из напред наведених области права, са посебним освртом на заштиту личних и имовинских права, савремене тенденције у наследном и породичном праву, као и изазове грађанскоправне заштите. Пажња је посвећена и правним аспектима информационе приватности, родно заснованог насиља у дигиталном окружењу, правне заштите животиња и др. Разноврсност представљених тема указала је на динамичан развој грађанске материје и потребу њеног континуираног прилагођавања актуелним друштвеним околностима. Своје радове представили су наставници и сарадници са: Правног факултета Универзитета у Источном Сарајеву, Република Српска, БиХ; Правног факултета Универзитета у Осијеку, Република Хрватска; Правног факултета Универзитета у Крагујевцу, Република Србија; Правног факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Република Србија; Правног факултета у Крајови, Универзитет „Spiru Haret" Букурешт, Република Румунија; Филозофског факултета Универзитета у Нишу, Република Србија; Правног факултета – Кичево, Универзитет „Св. Климент Охридски" Битола, Република Северна Македонија; Правног факултета Универзитета „Мајка Тереза" у Скопљу, Република Северна Македонија; Института за упоредно право, Београд, Република Србија; Правног факултета Универзитета у Новом Саду, Република Србија и Правног факултета Универзитета у Нишу, Република Србија.

У оквиру сесије за кривично, кривично-процесно право и криминологију, под модераторством проф. др Ивана Илића, вођене су значајне научне дискусије о савременим тенденцијама кривичноправне заштите и изазовима криминолошких истраживања. Међу учесницима који су представили своје радове били су наставници и сарадници са: Правног факултета – Кичево Универзитета „Св. Климент Охридски" Битола, Република Северна Македонија; Факултета безбедности Универзитета „Св. Климент Охридски" Битола, Република Северна Македонија; Државног Универзитета у Новом Пазару, Република Србија; Вишег јавног тужилаштва у Нишу; Полицијске управе Ниш Министарства унутрашњих послова, Република Србија и Правног факултета Универзитета у Нишу, Република Србија.

Посебну пажњу привукла је и сесија за финансијско, трговинско и ИТ право и економску анализу права, коју је модерирала проф. др Тамара Миленковић Керковић, где су разматрани правни аспекти дигитализације, нових технологија и економских промена у савременом друштву. У оквиру ове сесије своје реферате изложили су представници

са: Економског факултета Универзитета у Нишу, Република Србија; Правног факултета Универзитета у Загребу, Република Хрватска; Правног факултета Универзитета „Гоце Делчев“, Штип, Република Македонија; Факултета правних и административних наука Универзитета у Крајови, Република Румунија; Правног факултета Универзитета у Београду, Република Србија; Педагошког факултета у Врању, Република Србија; Факултета правних и административних наука Универзитета у Алба Јулији, Република Румунија и Правног факултета Универзитета у Нишу, Република Србија.

Сесију за право ЕУ и међународно право модерирала је проф. др Тина Пржеска. Представљени радови били су усмерени на актуелна питања европског правног простора, процесе усаглашавања националних законодавстава са правом Европске уније, као и изазове који прате европске интеграције. Излагања су допринела бољем разумевању значаја правне хармонизације и развоја механизама међународне правне сарадње. Своје радове презентовали су наставници и сарадници са: Правног факултета „Јустинијан Први“ Универзитета „Св. Кирил и Методиј“, Скопље, Република Северна Македонија; Правног факултета Универзитета „Гоце Делчев“, Штип, Република Северна Македонија; Факултета за дипломатију и безбедност Универзитета „Унион – Никола Тесла“, Београд; Република Србија и Института за међународну политику и привреду, Београд, Република Србија.

У оквиру сесије за правну теорију и историју државе и права, под модераторством проф. др Марије Игњатовић, учесници су анализирали развој правне мисли и значај историјског и теоријског приступа у разумевању актуелних правних института. Излагањима су се представили наставници и сарадници са: Правног факултета „La Sapienza” Универзитета у Риму, Република Италија; Правног факултета Универзитета „Св. Климент Охридски”, Софија, Република Бугарска; Правног факултета „Јустинијан Први”, Универзитет „Св. Кирил и Методиј”, Скопље, Република Северна Македонија; Правног факултета Универзитета у Београду, Република Србија; Правног факултета Универзитета „Гоце Делчев”, Штип, Република Северна Македонија; Правног факултета Универзитета у Крајови, Република Румунија; Правног факултета „Коч” Универзитета у Истанбулу, Република Турска; M&З Адвокатске канцеларије у Нишу, Република Србија; Иновационог центра Универзитета у Нишу, Република Србија и Правног факултета Универзитета у Нишу, Република Србија.

Радом посебне онлајн сесије руководио је проф. др Александар Мојашевић, продекан за науку и финансије Правног факултета Универзитета у Нишу. У оквиру ове сесије изложено је 23 реферата учесника из Европе и региона и то са: Правног факултета Универзитета у Сарајеву,

Република Босна и Херцеговина; Правног факултета Свеучилишта у Ријеци, Република Хрватска; Департмана за право, политичке и међународне студије Универзитета у Парми, Република Италија; Правног факултета Универзитета ,,Гоце Делчев", Штип, Република Северна Македонија; Института правних наука Универзитета у Зеленој Гори, Република Пољска; Факултета права и међународних односа грузијског техничког факултета у Тбилисију, Република Грузија; Правног факултета Државног Универзитета ,,Ivane Javakhishvili" у Тбилисију, Република Грузија; Правног факултета Универзитета у Крагујевцу, Агенција за мирно рјешавање радних спорова Црне Горе, Подгорица, Република Црна Гора; Правног факултета Универзитета у Крагујевцу, Управни суд Црне Горе, Република Црна Гора; Правног факултета Универзитета у Београду, Република Србија и Правног факултета Универзитета у Нишу, Република Србија.

Конференција „Право за ново доба: нормативни изазови у 21. веку" још једном је потврдила углед Правног факултета Универзитета у Нишу као важног центра научне мисли, академског дијалога и међународне сарадње. Размена знања, искустава и научних идеја међу учесницима из различитих земаља допринела је продубљивању научне сарадње и отварању нових перспектива за будућа истраживања у области права. Објављивање тематског зборника радова са конференције омогући ће ширу промоцију резултата представљених на скупу и подстаћи њихову даљу научну размену и примену.

Конференција је реализована уз финансијску подршку Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије, које је суфинасирало одржавање научног скупа.

ЗБОРНИК РАДОВА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У НИШУ (М51)

УПУТСТВО АУТОРИМА

Опште напомене	Рукопис рада компјутерски обрадити коришћењем програма ***Word***, у фонту ***Times New Roman*** **ћирилица (Serbian-Cyrillic)**, (осим оригиналних латиничних навода), **величина фонта 12 pt**, размак између редова 1,5. Формат странице треба да буде **А4**.
Обим рада	Један ауторски табак - рад не треба да има више од **40.000 карактера, укључујући размаке (без апстракта, кључних речи, литературе и резимеа),** односно 6.000 карактера када се ради о приказима.
Језик и писмо	Језици на којима се могу објављивати радови су српски, енглески, руски, француски и немачки.
Наслов рада	**Наслов рада** куцати величином фонта **14 pt, bold**, Times New Roman Наслов рада приложити и на енглеском језику.
Аутор(и)	Не уносити име(на) аутора у текст рада да би се обезбедила анонимност рецензирања. Подаци о аутору(има) биће доступни редакцији преко Асистент програма.
Подаци о пројекту или програму*	На дну прве странице текста, треба навести у фусноти следеће: Назив и број пројекта, назив програма, назив институције која финансира пројакат.
Подаци о усменом саопштењу рада*	Ако је рад био изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом, податак о томе треба навести у оквиру посебне напомене на дну прве стране текста (фуснота).
Апстракт	Апстракт садржи 100-250 речи.
Кључне речи	Не више од 10 кључних речи на српском и енглеском језику (Key words).
Напомена о анонимности	У тексту се не смеју користити изрази који упућују или откривају идентитет аутора (нпр. „о томе видети у нашем раду...“ или „...мој рад под називом ...“ и слично). Неопходно је избрисати из самог документа било коју персоналну информацију/име које упућује на аутора. Могу се приложити документи у чијем опису као и тексту нема персоналних информација.
Структура текста	1. Увод 2. Поднаслов 1 2.1. Поднаслов 2 2.1.1. Поднаслов 3 3. Поднаслов 2 4. Закључак Наслови и поднаслови пишу се фонтом 12 pt, **bold.**
Литература (*References*)	Пише се након текста, као посебна секција. Поређати све јединице азбучним редом по презимену аутора, а код истог аутора, по години издавања (од најновије до најстарије). Молимо ауторе да искључе команду numbering, тј. без бројева испред. (Погледати табелу на крају упутства).
Резиме (*Summary*)	Пише се на крају текста после Литературе, **дужине до 2 000 карактера (укључујући размаке), на српском и енглеском језику.**
Табеле, графикони, слике	Табеле урадити у Wordu или Excelu. Фотографије, графиконе или слике доставити у формату .jpg.
Ауторска права	Аутори радова потписују сагласност за пренос ауторских права. Изјаву преузети **овде.**
Достава радова	Радови се предају путем онлајн система за електронско уређивање АСИСТЕНТ, https://aseestant.ceon.rs/index.php/zrpfn/index ПРИЛИКОМ ПРЕДАЈЕ РУКОПИСА ПОТРЕБНО ЈЕ ДА АУТОРИ ПОПУНЕ СВЕ ПОДАТКЕ О СЕБИ У РУБРИЦИ "МЕТАПОДАЦИ" (АФИЛИЈАЦИЈА, ЗВАЊЕ, СТАТУС, ORCID број, ИНСТИТУЦИЈА, ГРАД, ДРЖАВА), КАО И КЉУЧНЕ РЕЧИ ЗА РУКОПИС.

* **Ови подаци уносе се само у случају да рад испуњава наведене услове (пројекат или саопштење)**

УПУТСТВО ЗА ЦИТИРАЊЕ ЛИТЕРАТУРЕ

Навођење цитата треба урадити **у тексту**, као што је наведено у упутству. **Фус ноте** користити само када је неопходно пружити додатно објашњење или пропратни коментар, као и у случају позивања на нормативни акт, службена гласила и одлуке судова.

Цитати и позиви на литературу у тексту и листа библиографских јединица на крају текста морају се у потпуности слагати. Сваки цитат из текста и позив на литературу мора да се нађе на листи библиографских јединица, односно, свака библиографска јединица наведена у литератури мора да се нађе у тексту. Позив на библиографске јединице наводи се у оригиналном писму, без превођења.

Врста рада	**Референце – литература**	**Цитирање у тексту**
Књига, 1 аутор	Келзен, Х. (2010). *Општа теорија права и државе*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду.	(Келзен, 2010: 56)
Књига, Више аутора	Dimitrijević,V. Popović,D. Papić,T. Petrović,V. (2007). *Međunarodno pravo ljudskih prava*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.	**Прво цитирање у тексту**: (Dimitrijević, Popović, Papić, Petrović, 2007: 128) **Наредно цитирање у тексту**: (Dimitrijević et al. 2007: 200)
Колективно ауторство	*Oxford Essential WorldAtlas.*(1996).3.ed. Oxford: Oxford University Press.	(Oxford, 1996: 245)
Рад или део књиге која има приређивача	Nolte, K. (2007). Zadaci i način rada nemačkog Bundestaga. U Pavlović,V. i Orlović,S. (Prir.). *Dileme i izazovi parlamentarizma*. Beograd: Konrad Adenauer Stiftung. 279-289.	(Nolte, 2007: 280)
Чланак у часопису	Марковић, Р. (2006). Устав Републике Србије из 2006 – критички поглед. *Анали Правног факултета у Београду*. 2(LIV). 5-46	(Марковић, 2006: 36)
Енциклопедија	Pittau, J. (1983). Meiji constitution. In *Kodansha encyclopedia of Japan.* Vol. 2. Tokyo: Kodansha. 1-3.	(Pittau, 1983: 3)
Институција као аутор	Републички завод за статистику. (2011). *Месечни статистички билтен*. Бр. 11.	(Републички завод за статистику, 2011)
Прописи	Закон о основама система васпитања и образовања. *Службени гласник РС*. Бр. 62. 2004.	**Фус нота:** Чл. 12. Закона о основама система васпитања и образовања, *Сл. гласник РС*, 62/04
Судске одлуке	Case T-344/99 *Arne MathisenAS v Council* [2002] ECR II-2905 *или Omojudi v UK* (2010) 51 EHRR 10 *или* Одлука Уставног суда ИУ-197/2002. *Службени гласник РС*. Бр. 57. 2003.	**Фус нота:** Case T-344/99 *Arne Mathisen AS v Council* [2002] *или* Одлука Уставног суда ИУ-197/2002
Електронски извори	Wallace,A.R. (2001). *The Malay archipelago* (vol. 1). [Electronic version]. Преузето 15.11.2005. http://www.gutenberg.org/etext/2530 *или* European Commission for Democracy through Law. *Opinion on the Constitution of Serbia*. Преузето 24.5.2007. http://www.venice.coe.int/docs/2007/CDL-AD(2007)004-e.asp	**Навођењеу тексту**: (Wallace, 2001) **Фус нота**: European Commission for Democracy through Law. *Opinion on the Constitution of Serbia*. Преузето 24.5.2007. http://www.venice.coe.int/docs/2007/CDL-AD(2007)004-e.asp

ZBORNIK RADOVA PRAVNOG FAKULTETA U NIŠU (M51)

UPUTSTVO AUTORIMA

Opšte napomene	Rukopis rada kompjuterski obraditi korišćenjem programa ***Word***, u fontu ***Times New Roman*** **ćirilica (Serbian-Cyrillic)**, (osim originalnih latiničnih navoda), **veličina fonta 12 pt**, razmak između redova 1,5. Format stranice treba da bude **A4**.
Obim rada	Jedan autorski tabak - rad ne treba da ima više od **40.000 karaktera, uključujući razmake (bez apstrakta, ključnih reči, literature i rezimea)**, odnosno 6.000 karaktera kada se radi o prikazima.
Jezik i pismo	Jezici na kojima se mogu objavljivati radovi su srpski, engleski, ruski, francuski i nemački.
Naslov rada	**Naslov rada** kucati veličinom fonta **14 pt, bold**, Times New Roman Naslov rada priložiti i na engleskom jeziku.
Autor(i)	Ne unositi ime(na) autora u tekst rada da bi se obezbedila anonimnost recenziranja. Podaci o autoru(ima) biće dostupni redakciji preko Asistent programa.
Podaci o projektu ili programu*	Na dnu prve stranice teksta, treba navesti u fusnoti sledeće: Naziv i broj projekta, naziv programa, naziv institucije koja finansira projakat.
Podaci o usmenom saopštenju rada*	Ako je rad bio izložen na naučnom skupu u vidu usmenog saopštenja pod istim ili sličnim nazivom, podatak o tome treba navesti u okviru posebne napomene na dnu prve strane teksta (fusnota).
Apstrakt	Apstrakt sadrži 100-250 reči.
Ključne reči	Ne više od 10 ključnih reči na srpskom i engleskom jeziku (Key words).
Napomena o anonimnosti	U tekstu se ne smeju koristiti izrazi koji upućuju ili otkrivaju identitet autora (npr. „o tome videti u našem radu...“ ili „...moj rad pod nazivom ...“ i slično). Neophodno je izbrisati iz samog dokumenta bilo koju personalnu informaciju/ime koje upućuje na autora. Mogu se priložiti dokumenti u čijem opisu kao i tekstu nema personalnih informacija.
Struktura teksta	1. Uvod 2. Podnaslov 1 2.1. Podnaslov 2 2.1.1. Podnaslov 3 3. Podnaslov 2 4. Zaključak Naslovi i podnaslovi pišu se fontom 12 pt, **bold.**
Literatura (*References*)	Piše se nakon teksta, kao posebna sekcija. Poređati sve jedinice azbučnim redom po prezimenu autora, a kod istog autora, po godini izdavanja (od najnovije do najstarije). Molimo autore da isključe komandu numbering, tj. bez brojeva ispred. (Pogledati tabelu na kraju uputstva).
Rezime (*Summary*)	Piše se na kraju teksta posle Literature, **dužine do 2 000 karaktera (uključujući razmake), na srpskom i engleskom jeziku.**
Tabele, grafikoni, slike	Tabele uraditi u Wordu ili Excelu. Fotografije, grafikone ili slike dostaviti u formatu .jpg.
Autorska prava	Autori radova potpisuju saglasnost za prenos autorskih prava. Izjavu preuzeti **ovde.**
Dostava radova	Radovi se predaju putem onlajn sistema za elektronsko uređivanje ASISTENT, https://aseestant.ceon.rs/index.php/zrpfn/index PRILIKOM PREDAJE RUKOPISA POTREBNO JE DA AUTORI POPUNE SVE PODATKE O SEBI U RUBRICI "METAPODACI" (AFILIJACIJA, ZVANjE, STATUS, ORCID broj, INSTITUCIJA, GRAD, DRŽAVA), KAO I KLjUČNE REČI ZA RUKOPIS.

*** Ovi podaci unose se samo u slučaju da rad ispunjava navedene uslove (projekat ili saopštenje)**

→▶

ZBORNIK RADOVA PRAVNOG FAKULTETA U NIŠU (M51)

UPUTSTVO AUTORIMA

Opšte napomene	Rukopis rada kompjuterski obraditi korišćenjem programa ***Word***, u fontu ***Times New Roman*** **ćirilica (Serbian-Cyrillic)**, (osim originalnih latiničnih navoda), **veličina fonta 12 pt**, razmak između redova 1,5. Format stranice treba da bude **A4**.
Obim rada	Jedan autorski tabak - rad ne treba da ima više od **40.000 karaktera, uključujući razmake (bez apstrakta, ključnih reči, literature i rezimea)**, odnosno 6.000 karaktera kada se radi o prikazima.
Jezik i pismo	Jezici na kojima se mogu objavljivati radovi su srpski, engleski, ruski, francuski i nemački.
Naslov rada	**Naslov rada** kucati veličinom fonta **14 pt, bold**, Times New Roman Naslov rada priložiti i na engleskom jeziku.
Autor(i)	Ne unositi ime(na) autora u tekst rada da bi se obezbedila anonimnost recenziranja. Podaci o autoru(ima) biće dostupni redakciji preko Asistent programa.
Podaci o projektu ili programu*	Na dnu prve stranice teksta, treba navesti u fusnoti sledeće: Naziv i broj projekta, naziv programa, naziv institucije koja finansira projakat.
Podaci o usmenom saopštenju rada*	Ako je rad bio izložen na naučnom skupu u vidu usmenog saopštenja pod istim ili sličnim nazivom, podatak o tome treba navesti u okviru posebne napomene na dnu prve strane teksta (fusnota).
Apstrakt	Apstrakt sadrži 100-250 reči.
Ključne reči	Ne više od 10 ključnih reči na srpskom i engleskom jeziku (Key words).
Napomena o anonimnosti	U tekstu se ne smeju koristiti izrazi koji upućuju ili otkrivaju identitet autora (npr. „o tome videti u našem radu...“ ili „...moj rad pod nazivom ...“ i slično). Neophodno je izbrisati iz samog dokumenta bilo koju personalnu informaciju/ime koje upućuje na autora. Mogu se priložiti dokumenti u čijem opisu kao i tekstu nema personalnih informacija.
Struktura teksta	1. Uvod 2. Podnaslov 1 2.1. Podnaslov 2 2.1.1. Podnaslov 3 3. Podnaslov 2 4. Zaključak Naslovi i podnaslovi pišu se fontom 12 pt, **bold.**
Literatura (*References*)	Piše se nakon teksta, kao posebna sekcija. Poređati sve jedinice azbučnim redom po prezimenu autora, a kod istog autora, po godini izdavanja (od najnovije do najstarije). Molimo autore da isključe komandu numbering, tj. bez brojeva ispred. (Pogledati tabelu na kraju uputstva).
Rezime (*Summary*)	Piše se na kraju teksta posle Literature, **dužine do 2 000 karaktera (uključujući razmake), na srpskom i engleskom jeziku.**
Tabele, grafikoni, slike	Tabele uraditi u Wordu ili Excelu. Fotografije, grafikone ili slike dostaviti u formatu .jpg.
Autorska prava	Autori radova potpisuju saglasnost za prenos autorskih prava. Izjavu preuzeti **ovde.**
Dostava radova	Radovi se predaju putem onlajn sistema za elektronsko uređivanje ASISTENT, https://aseestant.ceon.rs/index.php/zrpfn/index PRILIKOM PREDAJE RUKOPISA POTREBNO JE DA AUTORI POPUNE SVE PODATKE O SEBI U RUBRICI "METAPODACI" (AFILIJACIJA, ZVANjE, STATUS, ORCID broj, INSTITUCIJA, GRAD, DRŽAVA), KAO I KLjUČNE REČI ZA RUKOPIS.

*** Ovi podaci unose se samo u slučaju da rad ispunjava navedene uslove (projekat ili saopštenje)**

→▶

Collection of Papers, Faculty of Law, Niš (M51)

GUIDELINES FOR AUTHORS

General notes	The paper shall be processed in *MS **Word*** (*doc.*) format: paper size A4; font ***Times New Roman*** **(*Serbian-Cyrillic*),** except for papers originally written in *Latin* script; font size 12 pt; line spacing 1,5.
Paper length	The paper shall not exceed 16 pages. **An article** shall not exceed **40.000 characters (including spaces - without abstract, keywords, literature and summary).** **A review** shall not exceed 6.000 characters (inclusing spaces).
Language and script	Papers maybewrittenin Serbian, English, Russian, French and German.
Paper Title	**The paper title** shall be formatted in font ***Times New Roman***, font size **14 pt, bold.** The title shall be submitted in English as well.
Author(s)	In order to ensure the author's anonymity and preclude bias in the double-blind peer review process, the author's name and surname should not be included in the article submitted for review. The data about the author(s) will be available to the Editorial staff via the *Aseestant* program.
Data on the project or program*(*optional)	In the footnote at the bottom of the first page of the text shall include: the project/program title and the project number, the project title, the name of the institution financially supporting the project.
Data on the oral presentation of the paper*(*optional)	In case the paper has already been presented under the same or similar title in the form of a report at a prior scientific conference, authors are obliged to enter a relevant notification in a separate footnote at the bottom of the first page of the paper.
Abstract	The abstract shall comprise 100 - 250 words at the most
Key words	The list of key words following the abstract shall not exceed 10 key words. The key words shall be submitted in both Serbian and English.
Note on author's identity (anonymity)	In order to ensure the author's anonymity, the text of the submitted article should not include phrases that refer to or reveal the author's identity (e.g. "for more information, see our paper on…." or " my paper titled…", and alike). The authors of the document must deleted their names from the text, with "Author" and year used in the references and footnotes, instead of the authors' name, article title, etc. Also, author identification should also be removed from the properties for the file.
Text structure	1. Introduction 2. Chapter 1 2.1. Section 2 2.1.1. Subsection 3 3. Chapter 2 4. Conclusion All headings (Chapters) and subheadings (Sections and Subsections) shall be in *Times New Roman*, font 12 pt, **bold.**
References	At the end of the submitted text, the author(s) shall provide a list of References. All entries shall be listed in alphabetical order by author's surname, and each entry shall include the source and the year of publication. When referring to the same author, include the year of publication (from the most recently dated backwards). Please, see the table at the end of the ***Guidelines for Authors***.
Summary	The summary shall be included at the end of the text, after the References. The summary shall not exceed **2.000 characters (including spaces) and it shall be submitted in both Serbian and English.**
Tables, graphs, figures	Tables shall be prepared in *MS Word* or in *Excell*. Photos, graphs or figures shall be in **jpg.** format.
Copyright	The authors are obliged to sign a written consent on the transfer of copyright. The Author's Statement may be downloaded **here**.
Paper submission	The articles are to be submitted via online editorial management system **ASEESTANT, http://aseestant.ceon.rs/index.php/zrpfn/index** WHEN SUBMITTING THE MANUSCRIPT, AUTHORS ARE REQUIRED TO FILL IN ALL THEIR INFORMATION IN THE "METADATA" SECTION (AFFILIATION, TITLE, STATUS, ORCID ID, INSTITUTION, CITY, COUNTRY), AS WELL AS KEYWORDS FOR THE MANUSCRIPT.

* **The data shall be included only if the paper is subject to such circumstances.**

CITATION GUIDELINES

The citations should be included in the text, in line with the guidelines provided below. Footnotes shall be used only for additional explanation or commentary and for referring to the specific normative act, official journals, and court decisions.

In-text citations and reference entries shall fully comply with the list of bibliographic units in the References, provided at the end of the paper. Each in-text citation and reference entry shall be clearly cross-referenced in the list of bibliographic units and, vice versa, each bibliographic unit shall be entered in the text of the submitted paper. The referential sources shall be cited in the language and script of the original work (without providing an English translation).

Type of work	**References**	**In-text citation**
Book (a single author)	Jones, C. P. (1994). Investments: Analysis and Management. New York: John Wiley& Sons. Ltd.	(Jones, 1994: 123)
Book (a number of authors)	Osterrieder, H., Bahloul, H., Wright, G., Shafner, K., Mozur, M. (2006). Joining Forces and Resaurces for Sustainable Development Cooperation among Municipalities – A Guide for Pracititioners. Bratislava: UNDP	**First in-text citation:** (Osterrieder, Bahloul, Wright, Shafner, Mozur, 2006: 31) **A subsequent in-text citation:** (Osterrieder et all., 2006: 45)
Joint authorship (a group of authors)	*Oxford Essential World Atlas* (3rd ed.). (1996). Oxford, UK: Oxford University Press	(Oxford, 1996: 245)
An article or a chapter in a book with an editor	Scot, C., del Busto, E. (2009). Chemical and Surgical Castration. In Wright, R. G. (ed.), Sex Offender Laws, Failed Policies and New Directions (pp. 291-338). New York: Springer	(Scot, del Busto, 2009: 295)
Journal article	Sandler, J. C., Freeman, N. J. (2007). Tipology of Female Sex Offenders: A Test of Vandiver and Kercher. Sex Abuse. 19 (2). 73-89	(Sandler, Freeman, 2007: 79)
Encyclopedia	Pittau, J. (1983). Meiji constitution. In *Kodansha Encyclopedia of Japan* (Vol. 2, pp. 1-3). Tokyo: Kodansha	(Pittau, 1983: 3)
Institution (as an author)	Statistical Office of the Republic of Serbia, *Monthly statistical bulletin*, No. 11 (2011)	(Statistical Office RS, 2011)
Legal documents and regulations	Education Act, Official Gazette RS, No. 62 (2004)	**Footnote: Article** 12. Education Act, Official Gazette RS, 62/04
Court decisions	Case T-344/99 *Arne Mathisen AS v Council* [2002] ECR II-2905; or *Omojudi v UK* (2010) 51 EHRR 10; or Constitutional Court decision ИУ-197/2002, *Official Gazette RS,* No. 57 (2003)	**Footnote:** Case T-344/99 *Arne Mathisen AS v Council* [2002] or Constitutional Court decision ИУ-197/2002
Online sources	Wallace, A. R. (2001). *The Malay archipelago* (vol. 1). [Electronic version]. Retrieved 15 November 2005, from http://www.gutenberg.org/etext/2530 ; or European Commission for Democracy through Law, *Opinion on the Constitution of Serbia*, Retrieved 24 May 2007, from http://www.venice.coe.int/docs/2007/CDL-AD(2007)004-e.asp	**In-text citation:** (Wallace, 2001) **Footnote:** European Commission for Democracy through Law, *Opinion on the Constitution of Serbia*, Retrieved 24 May 2007, from http://www.venice.coe.int/docs/2007/CDL-AD(2007)004-e.asp

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

34

ЗБОРНИК радова Правног факултета у Нишу = Collection of papers Faculty of Law, Niš / главни и одговорни уредник Марина Димитријевић. - 1974- . - Ниш : Правни факултет Универзитета у Нишу , 1974- (Београд : Донат Граф).

Три пута годишње. - Текст на срп. и енгл. језику. - Је наставак: Zbornik Pravnog fakulteta u Nišu = ISSN 2217-2467. -
Drugo izdanje na drugom medijumu: Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu (Online) = ISSN 2560-3116
ISSN 0350-8501 = Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu
COBISS.SR-ID 12417794